

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Katedra teorie kultury

Studijní program Obecná teorie a dějiny umění a kultury, obor Kulturologie

Dizertační práce

Interkulturní komunikace blízkých kultur ve světle česko-polského příkladu

Intercultural communication of close cultures

in the light of the Czech-Polish case

Anna Šírová-Majkrzak

Praha 2012

Školitel: PhDr. Lenka Opletalová, Ph.D.

Ráda bych tímto poděkovala mé školitelce, PhDr. Lence Opletalové, Ph.D.
za podporu a nezměrnou trpělivost.

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Abstrakt

Práce zasazuje problematiku česko-polských vztahů do oblasti interkulturní komunikace. Využití kulturologického přístupu k rozboru komunikace mezi kulturami umožňuje získat nový, celistvý pohled. Analyzovány jsou faktory blízkosti kultur, vliv konfliktu a význam, jaký pro komunikaci blízkých kultur mají interkulturní kompetence. Na základě česko-polského příkladu jsou definovány a diskutovány bariéry interkulturní komunikace, které vycházejí z jazyka, stereotypů, informací, náboženství a historie. V souvislosti se stereotypy je formulována otázka směšnosti a prestiže jazyka, potažmo celé kultury. Následně je navržena nová síťová teorie bariér představující úzce provázaný komplex těchto překážek. Je nastíněn vznik nových platform interkulturního dialogu, které dávají potenciální možnost vykročit z kruhu nepochopení. Patří k nim zlepšující se jazykové znalosti, existence nadnárodních institucí a celosvětová komunikační infrastruktura Internet.

Abstract

This paper puts the issue of Czech-Polish relationships into a context of the intercultural communication. The culturological approach used for the analysis of the communication between cultures brings a new holistic view. Factors of close cultures, the impact of a conflict as well as the importance of intercultural competences are analysed. Based on the Czech-Polish case, barriers to the intercultural communication are specified and discussed. These barriers rise from language, stereotypes, information, religion and history. A question of comicality and prestige of a language not to say entire culture is articulated. The new Network Theory of Barriers is suggested which introduces a closely related networked set of above mentioned obstacles. New platforms for the intercultural dialogue are outlined that can bring a possibility to step out of the circle of misunderstanding. These platforms consist of improving language skills, international institutions and the Internet.

Klíčová slova: blízká kultura, interkulturní kompetence, interkulturní komunikace, konflikt, kulturní diversita, kulturní relativismus, kýč, stereotyp.

Keywords: close culture, intercultural competence, intercultural communication, conflict, cultural diversity, cultural relativism, kitsch, stereotype.

Obsah

1. Úvodem.....	7
2. Interkulturní komunikace – úvod do problematiky.....	11
2.1 Předmět interkulturní komunikace.....	11
2.2 Druhy interkulturní komunikace.....	14
2.3 Cílové oblasti interkulturní komunikace.....	15
2.3.1 Ekonomie.....	16
2.3.2 Zahraniční politika.....	17
2.3.3 Spolupráce na regionální úrovni.....	18
2.3.4 Vnitřní politické záležitosti.....	19
2.3.5 Vzdělávání.....	20
2.3.6 Média.....	22
2.3.7 Soukromý život.....	25
2.4 Kulturní dimenze.....	27
2.5 Bariéry interkulturní komunikace.....	31
2.5.1 Strach a stres.....	31
2.5.2 Předpoklad podobnosti místo rozdílu.....	31
2.5.3 Etnocentrismus.....	32
2.5.4 Stereotypy a předsudky.....	33
2.5.5 Jazyk.....	35
2.5.6 Neverbální komunikace.....	35
2.6 Perspektivy.....	40
3. Blízké kultury.....	45
3.1 Blížkost a vzdálenost kultur.....	45
3.2 Specifikum interkulturních kontaktů blízkých kultur.....	46
3.3 Překoná(vá)ní konfliktu jako faktor interkulturní komunikace.....	49
3.4 Překážky interkulturní komunikace v kontaktech blízkých kultur.....	55
3.5 Význam odlišnosti, bohatství kulturní diverzity.....	60
3.6 Národní kultura a transkulturalita.....	62
4. Interkulturní komunikace blízkých kultur.....	65
4.1 Jazyk.....	67
4.1.1 Směšný jazyk – směšná kultura?.....	67
4.1.2 Jazyk, ale který?.....	71
4.1.3 Bohatství jazyků aneb „Odpowiednie dać rzeczy słowo“.....	72

4.1.4 Pasivní znalost jazyka.....	75
4.2 Stereotypy a prestiž.....	77
4.2.1 Jak pracovat se stereotypy.....	78
4.2.2 Česko-polské stereotypy v historii.....	79
4.2.3 Současnost česko-polských stereotypů.....	81
4.2.4 Prestiž česko-polských vztahů.....	83
4.2.5 Kvalita a konkurenceschopnost.....	86
4.3 Informace a kýč.....	88
4.3.1 Školní vzdělávání.....	88
4.3.2 Četba a literatura.....	89
4.3.3 Interkulturní dialog v médiích.....	90
4.3.4 Informační kýč.....	91
4.4 Náboženství.....	95
4.4.1 Dvě hory, dva symboly.....	96
4.4.2 Církev budoucnosti?.....	98
4.4.3 Čas hovoří.....	100
4.4.4 Svoboda a pravda.....	102
4.5 Historie.....	104
4.5.1 Druhá světová válka – nejen hrdinové, nejen zbabělci.....	105
4.5.2 Československý a polský socialismus.....	106
4.5.3 Srpen 1968.....	108
4.5.4 Kvas sedmdesátých a osmdesátých let.....	109
4.5.5 Pohled vpřed.....	111
5. Nové platformy dialogu.....	114
5.1 Nadnárodní instituce.....	116
5.2 Třetí jazyk.....	118
5.3 Internet.....	120
6. Na závěr.....	122
7. Literatura.....	123

1. Úvodem

Cílem této práce je zasadit česko-polskou problematiku do oblasti interkulturní komunikace.

Využití kulturologického přístupu k analýze komunikace mezi kulturami umožňuje získat holistický pohled na interkulturní vztahy, který dosavadní práce týkající se česko-polských vztahů postrádaly. Zdůrazněme, že se nejedná o souvislosti mezi izolovanými kulturními oblastmi (které často bývají nesprávně srovnávány s uměním) nebo jinými sférami života (politika, vztah k minulosti a podobně) ale vztahy mezi dvěma komplexními fenomény, jakými kultury jsou. Kulturologie si klade za cíl vypracovat určitou syntézu poznatků a právě tento přístup se nám jeví jako nejlépe odpovídající nastíněnému problému.

Interkulturní komunikace hojně využívá poznatků jiných vědeckých disciplin: sociologie, jež zkoumá skupinový život člověka, sociální psychologie, se kterou sdílí zájem o fungování stereotypů a předsudků, komunikační vědy, jež v současnosti zásadně přispívá k rozvoji výzkumu vztahů mezi kulturou a komunikací, s jazykovědou a rétorikou se prolíná zájem o význam verbálních a neverbálních komunikátů.

Zároveň má interkulturní komunikace dopad na různé oblasti lidské aktivity. Patří mezi ně ekonomie, mezinárodní vztahy, politika vůči menšinám, mediální politika a v neposlední řadě i soukromý život, protože v dnešní době není kontakt s jinými skupinami zdaleka vyhrazen jen pro úzkou skupinu *vyvolených*.

Pro vstupní srovnání různých kultur v širším měřítku používáme kulturní dimenze, které citujeme v 2. části práce. V oblasti, na kterou se dále soustředíme, to jest kontakty mezi blízkými kulturami (konkrétně českou a polskou), nejsou kulturní dimenze již tolik relevantní.

Po představení současného stavu interkulturní komunikace, bariér, na které naráží a perspektiv, jaké před ní stojí (kapitola 2) se dostáváme ke specifické situaci interkulturní komunikace blízkých kultur (kapitola 3). Analyzujeme, co to znamená blízká kultura. Vymezení, zda se jedná

o opravdickou blízkost nebo spíše formální konstrukt, je nezbytné pro správné zařazení česko-polské problematiky jako předmětu zájmu interkulturní komunikace, protože v jejím světle má *blízkost* často kontraproduktivní efekt. Rozhodně zde neplatí jednoduché pravidlo, podle něhož by blízké kultury neměly mít potíže se vzájemnou komunikací. Mají, ale jiné, než v případě srovnávání kultur exotických a vzdálených. Platí zde ovšem nutnost operovat s kompetencemi. Interkulturní kompetence jsou důležité v kontaktu blízkých kultur o to více, že právě tam se na ně často zapomíná.

Zvláštní prostor věnujeme konfliktu a jeho překonávání, protože konflikt jako takový není pro interkulturní komunikaci určující. Rozhodující je způsob jeho řešení.

4. kapitola je zaměřena na stanovení bariér interkulturní komunikace v předmětném česko-polském příkladě. Zásadní význam má jejich vymezení nikoliv jako jednotlivých, osamocených jevů, které od sebe lze oddělit, ale jako úzce provázaných překážek, které se navzájem podmiňují. Jejich vztah představuje *síťová teorie bariér*.

V dalším textu rozebíráme jednotlivé součásti zmíněné sítě. Začínáme jazykem, tedy tím co vzbuzuje nejrychlejší asociaci česko-polské blízkosti a co je v mnoha případech zavádějící. *Směšnost* jazyka, kterou vzájemně obě strany pociťují, vrhá temný stín na celou kulturu a proto je nebezpečná. Ke směšné kultuře se nechováme vážně a proto nemůžeme odhalit její opravdovou hodnotu. Ztrácí se tak část kulturní diverzity, bohatství, které nám zůstává skryto. Neuvědomění si této jazykové pasti je zdrojem mnoha problémů a nepochopení, nejen v běžném životě, ale i při oficiálních mediálních a politických událostech.

Následně pojmenováváme stereotypy, přičemž se ale nezabýváme jejich podrobným představováním. Zastáváme názor, že čím více publicity stereotypy v konkrétní, nikoliv teoretické rovině mají, tím více jsou popularizovány a dále šířeny. Naším cílem je určit, jaký měly a mají vliv na nízkou prestiž obou kultur.

Stereotypy jsou utvářené informacemi, které v době dnešní informační záplavy často zahrnují druh sdělení, pro něž se nejvíce hodí pojem zapůjčený

z estetiky, totiž *kyč*. Protože česko-polská problematika patří k poměrně úzkým, specializovaným tématům, která nejsou významně zastoupena ve vzdělávání, jsou to právě média, jež vyplňují tuto informační mezeru. Bohužel tak činí stylem, který je pro dnešní sdělovací prostředky typický, nese se v duchu senzace a bulváru.

Náboženské přesvědčení je bezpochyby citlivou oblastí, ve které lze zvláště dobře tento senzační a bulvární přístup aplikovat. Proto věnujeme další část 4. kapitoly vymezení role náboženství v obou společnostech a dovoluujeme si nastínit i budoucí možný vývoj.

Pohledem na dějiny se 4. kapitola uzavírá. Česko-polská historie se nenesla ve stínu zásadních konfliktů a střetů, velice často jsme byli objekty stejných historických událostí. Přesvědčení, že stejná zkušenost vyvolává stejnou reakci je omylem jak na úrovni psychologie jednotky, tak i větších lidských seskupení. Je zajímavé pozorovat, jak si tuto *jinakost* přístupu nemůžou Češi a Poláci vzájemně odpustit a jak se stále znovu propadají do osidel *zrcadlovosti*.

Autorka měla možnost během své několikaleté profesionální praxe analyzovat akademickou, podnikatelskou, správní i politickou sféru z hlediska interkulturní komunikace. Účastníci mezinárodních setkání, poté, co vedli dialog se zahraničními partnery, vyjadřovali pocit, že *cosi* v kontaktu s českým resp. polským protějškem zadržává, chybí. Určení příčiny tohoto opakovaného, všeobecně pociťovaného problému, jenž vědci, politici, vysocí státní úředníci nebyli schopni pojmenovat, byl prvním impulsem ke vzniku této práce.

Prvotní zaměření na praktickou aplikaci interkulturní komunikace postupně získalo teoretický rámec, bylo doplněno sekundární analýzou pramenů, statistickými údaji a výzkumy veřejného mínění prováděnými profesionálními agenturami (CBOS, Instytut Spraw Publicznych). Práce s historickými prameny doplňovaly informace získané studiem médií (tisku, rozhlasu, Internetu).

Zakomponování do interkulturní komunikace vrhlo nové světlo na celou problematiku, která, zakotvena v kulturologickém kontextu, dává jasnější

celkový obraz. Laický pocit vyjadřovaný slovy typu „mluvíme na sebe jako skrz sklo“ sdílí i vědecká obec. Snaží se ho vyřešit dalšími a dalšími odbornými studii dílčí tematiky, podle pravidla, že budeme-li o sobě více vědět, budeme si i lépe rozumět. Výsledek je paradoxně spíše opačný. Dokud si neuvědomíme proč si nerozumíme, veškeré sebrané znalosti nebudou moci být dostatečně využity.

Literatura týkající se česko-polského *vztahu, kontaktu, susedství*, anebo i jednotlivých témat je poměrně bohatá, i když samozřejmě podle úzce specializovaných badatelů stále nedostačující. Nicméně *vztahy* nejsou jen percepcí jedné kultury z hlediska kultury druhé, kterou by bylo možné omezit na výčet přeložených knih nebo distribuovaných filmů. Vztahy jsou v první řadě reprezentovány komunikací a dialogem.

Podstatu věci vystihla profesorka Joanna Nowicki (n.d.), která se zabývá interkulturní antropologií: „Zajímá nás opravdový dialog. Opravdový mezilidský a z něho vycházející mezikulturní dialog. A opravdový dialog, to je především upřímná konfrontace [...] takové pochybování o jistotách vyžaduje těžkou práci na sobě bez záruky úspěchu [...] práci, která vede k tomu, že jsme schopni pochybovat o věcech, připustit si v mysli, že nám možná někdo má co říci o lidství v nás samých.“ Opravdový dialog znamená více, než „nejlepší vztahy v česko-polských dějinách“ a „časté vzájemné návštěvy“, jak je v rozhovoru pojal polský ministr zahraničních věcí Radosław Sikorski v březnu 2012 během svého pobytu v Praze.¹ Oficiální vyjádření posledních let se nesou právě v tomto duchu a zároveň se opakovaně objevují články a pořady s významným titulem „Rozumíme si?“ (Poslední, 2002, s. 133), (Martinek, 2011). Otazník je velice na místě.

1 Viz <http://www.prague.polemb.net/?document=269>.

2. Interkulturní komunikace – úvod do problematiky

„Interkulturní komunikace je interakcí mezi lidmi, jejichž kulturní zázemí je natolik odlišné, že tato odlišnost má vliv na komunikaci.“ (Samovar, 2009, s. 12).

2.1 Předmět interkulturní komunikace

Otázky související s komunikací mezi různými kulturami, národy, společnostmi jsou staré jako lidstvo samo. Tam, kde lidé opouštěli své domovy, podnikali cesty do neznáma, kde byli hnáni potřebou objevování cizích zemí, ale také rozpoutávali války, aby získali bohatství, území, otroky, všude tam se jednalo o interkulturní kontakt a vzápětí o interkulturní komunikaci. Samozřejmě i opačná situace, kdy někdo cizí klepal na dveře, anebo je násilím dobýval, byla zkušeností snad všech generací lidstva obývajících v různých dobách různá místa na zeměkouli.

Pojem *interkulturní komunikace* ve významu, jak ho chápeme dnes, použil poprvé Edward T. Hall v roce 1959 ve své knize *The Silent Language* (Hall, 1973). Hall byl americký antropolog, který v padesátých letech 20. století pracoval ve Foreign Service Institute, americké státní instituci zaměřené na přípravu diplomatů a lidí jiných profesí k působení v zahraničí. Zabýval se mj. neverbální komunikací, zavedl do vědeckého diskursu pojem *proxemika* a je také autorem koncepce rozdělení kultur na kultury vysokého a nízkého kontextu. Je považován za vědce, jenž problematiku interkulturní komunikace povýšil na předmět zájmu akademického zkoumání (Rogers, 2002).

Hall vycházel z názoru Franze Boase, který říká, že komunikace je jádrem kultury a života vůbec (Hall, 2005, s. 9). Odvolával se na teorii Edwarda Sapira rozvinutou Benjaminem Lee Whorfem, zabývající se úzkým vztahem mezi jazykem a myšlením. Jazyk není jen prostředkem pro vyjadřování myšlenek, ale především hlavním faktorem utvářejícím myšlení. Pravidla týkající se jazyka lze obdobně přenést na celé lidské chování. „Dlouhá léta se předpokládalo, že zkušenost je něčím, co spojuje všechny lidi.

Že vždy lze nějak obejít jazyk a kulturu, odvolat se na zkušenost a dosáhnout tak porozumění s jiným jedincem. [...] Lidé z různých kulturních oblastí nejenže mluví různými jazyky, ale jejich smysly jiným způsobem registrují realitu.“ (Hall, 2005, s. 11). Mezi další osobnosti, jejichž teorie měly přímý vliv na koncepcce Halla, patřili také Ruth Benedictová, Harry Stack Sullivan, Sigmund Freud.

Ve svém díle *Cultural Diversity* z roku 1956 ukázal Melville J. Herskovits, jaký je praktický význam kulturního relativismu (Gierszewski, 2000, s. 79-83), tzn. uvědomění si faktu kulturní diverzity a uznání každého systému hodnot jako významného a cenného pro tu skupinu, která se jím řídí. Nový řád mezinárodních vztahů, nastolený po druhé světové válce, svázaný s rozpadem koloniálního světa, poukázal na problémy, které přinášela vzrůstající kulturní diverzita. V dřívějším imperiálním uspořádání neměly kulturní a etnické rozdíly tak velký význam. Nyní ale muselo několik, do té doby dominujících hráčů, ustoupit dynamicky se rozvíjejícím interakcím mezinárodního společenství, jehož aktéři se od sebe různili co do způsobu života, sociálních systémů a podobně. Nově vznikající řád se stal výzvou mj. i pro vědu. Vynutil si změny způsobu uvažování, interkulturní faktor se stal jeho nezbytnou součástí a jeho praktický význam začal nabírat na důležitosti pro čím dál větší okruh lidí.

V roce 1974 vydala americká Národní asociace pro komunikaci² svoji první ročenku nazvanou *Mezinárodní a interkulturní komunikace*.³ Rok poté zformulovali Charles R. Berger a Richard J. Calabrese Teorii redukce nejistoty,⁴ se kterou dále pracoval William B. Gudykunst. Podle něho se v průběhu interkulturní komunikace vytváří nová kulturní struktura, která snižuje nejistotu. Právě nejistota je nejvýznamnějším psychologickým rysem interkulturní komunikace (Lehmannová, 2011, s. 115). Čím větší jsou kulturní rozdíly, tím větší vzniká nejistota, ale zároveň její určitá dávka plní stimulační roli. Gudykunst spolu s M. R. Hammerem vypracovali teorii

2 National Communication Association, <http://www.natcom.org/>.

3 International and Intercultural Communication.

4 Uncertainty Reduction Theory.

interkulturní adaptace, o které hovoříme tehdy, kdy v kontaktu s cizí kulturou člověk již necítí neklid ani nejistotu (Kusio, 2007, s. 26).

O necelých deset let později, v roce 1983, vydalo americké nakladatelství Sage (přední vydavatelství zaměřené na společenské vědy), významný sborník prací pod názvem *Teorie interkulturní komunikace*,⁵ který shrnoval dosavadní vědecké poznatky v této oblasti. Bohatá literatura na téma interkulturní komunikace v tomto nakladatelství vychází dodnes.

Zatímco v západní Evropě a v USA vzrůstal (mj. vlivem přílivu přistěhovalců z bývalých kolonií) zájem o jiné kultury⁶ a rychle vznikala nová pracoviště zabývající se interkulturní komunikací (Hofstede, 2007, s. 11), (Mikułowski Pomorski, 2006, s. 74), a to již nejen pro potřeby diplomatů ale především podnikatelů, ve východním Berlíně vyrostla během několika týdnů roku 1961 zeď, která rozdělila svět na dva nové, odlišné tábory. Ve střední a východní Evropě se pod přímou kontrolou impéria Sovětského svazu zformoval nový kolonialismus, doprovázen mohutnou ideologickou propagandou založenou na „vládě lidu“, zdánlivě dávající právo hlasu a rozhodování nejchudším, prostým vrstvám obyvatelstva. Na několik desítek let je fakticky zmrazena otevřená diskuse na jakékoliv otázky týkající se diverzity, rozdílů, různorodosti. Naopak, cílem je uniformita, vykořenění specifík, potlačení národních jazyků, zvláště těch *menších* a proto *bezvýznamných* (Moldávie, Pobaltí a další). Styky mezi příslušníky jednotlivých takto kolonizovaných zemí byly striktně omezené a kontrolované, aby se zamezilo případnému srovnávání, které by mohlo vyústit v potenciální spolupráci a spojení sil proti nastolenému pořádku.

V osmdesátých letech 20. století se v ekonomicky vyspělých zemích začaly rozvíjet průmyslové obory, jejichž středobodem se staly informace, jejich řízení, zpracování a přenos. Počátek devadesátých let přinesl úpadek komunistických režimů ve střední a východní Evropě. Zároveň se urychlily globalizační a informatizační procesy. Pojem globalizace se stal široce a veřejně užívaným.

5 Intercultural Communication Theory.

6 Na Svobodné univerzitě v Bruselu (ULB) je od roku 1962 dodnes vyučován předmět „Contacts de cultures“.

Globalizace jako taková má hospodářské kořeny. Objevuje se v souvislosti se změnou koncepce řízení a samotné existence ekonomických subjektů velkého, národního a vzápětí světového, globálního významu, spolu s jejich deregulací a privatizací. Deregulace a privatizace znamená přenesení těžiště organizace společnosti na trh, který se tak stává základním činitelem nového typu regulace (Mattelart, 2001, s. 125). Pojmy jako *společné blaho*, nebo *tradice* jsou upozaděny a postupně přestávají hrát významnou roli. Hlavním kritériem se stává ekonomický zisk. V důsledku toho je výroba statků a posléze i řízení výroby⁷ přeneseno tam, kde se více vyplácí, kde přináší v tom okamžiku největší ekonomický zisk. Ruku v ruce s tímto zásadním posunem jdou další globalizační faktory, jako jsou telekomunikace (informace musí být dostupné v globálním měřítku) či dopravní infrastruktura (produkt se musí dostat na cílový trh, cestování se stává relativně dostupné).

Od devadesátých let 20. století se tento vývoj dále urychluje až do dnešní doby. Informační a komunikační technologie nastupují s dosud nevídanou intenzitou, pronikají a mění veškeré obory i soukromý život. Mezilidské a interkulturní vztahy získávají novou dimenzi a dostávají se do okruhu zájmů široké veřejnosti.

2.2 Druhy interkulturní komunikace

Interkulturní komunikace je dnes nedílnou součástí jazykovědných, sociologických, antropologických, psychologických a v neposlední řadě ekonomických studií. Jako studijní obor má nejdelší tradici ve Spojených státech. V Evropě je významně zastoupena v německy mluvících zemích (SRN, Rakousko, Švýcarsko).

Interkulturní komunikaci jakožto „akt porozumění a pochopení posluchačem z jiné kultury“ (Sitaram, 1976, s. 26) lze rozdělit na čtyři druhy (Mikułowski Pomorski, 2007, s. 48):

1. Interkulturní (ve významu cross-cultural⁸) komunikace:

7 Tzv. „třetí vlna globalizace“ - kromě prodeje a výroby (první a druhá vlna), se i řízení a kontrola přenáší do jiných geografických lokalit. Nadnárodní koncerny si tak opravdu plně zasluhují své označení.

8 V češtině neexistují pojmy rozlišující cross-cultural a intercultural. V tomto kontextu je třeba uvést, že i Edward Hall používá tyto pojmy jako synonyma ve smyslu intercultural (1973,

- srovnává obdobné jevy v rámci různých kultur,
- zkoumá rozdíly mezi členy jedné společnosti pocházejícími z různých sociálních skupin, subkultur,
- pracuje na interpersonální úrovni.

2. Interkulturní (ve významu intercultural) komunikace:

- probíhá mezi reprezentanty různých národních nebo etnických skupin,
- projevuje se jak v každodenním životě (zaměstnání, škola), tak i krátkodobě a příležitostně (turistika),
- odbývá se rovněž na interpersonální úrovni.

3. Mezinárodní (international) komunikace:

- spočívá v kontaktech mezi institucemi z různých národních kultur,
- reprezentuje dlouhodobé státní, veřejné zájmy (vlády, samosprávy),
- děje se na institucionální úrovni.

4. Globální (global) komunikace:

- zahrnuje komunikaci mezi nadnárodními celky,
- týká se ideologických, ekonomických, ekologických otázek, jejichž význam překračuje hranice jednotlivých států,
- rovněž se odbývá na institucionální úrovni.

V této práci se zaměříme na druhý typ z výše uvedených, tj. na interkulturní komunikaci.

2.3 Cílové oblasti interkulturní komunikace

Představíme si nyní stručnou charakteristiku oblastí, ve kterých odehrává interkulturní komunikace klíčovou roli.

s. XIV – XV).

2.3.1 Ekonomie

Interkulturní komunikace v ekonomické oblasti, v obchodu a podnikání, má v podstatě jeden jediný pragmatický cíl. Je jím dosažení finančního úspěchu za pomoci vhodného jednání, porozumění obchodním partnerům, podmínkám ze kterých pocházejí. Schopnost navázání dobré komunikace je klíčovou dovedností a je zřejmé, že se nejedná jen o kvalitní znalost jazyka jednání. Neznalost norem, tradic, kulturních standardů a jiných „měkkých“ záležitostí může způsobit i veliké finanční ztráty, proto jsou, zvláště ve firmách působících v mezinárodním prostředí, na rozvíjení výše uvedených znalostí vynakládány nemalé částky.

Přípravě na budoucí praxi v mezinárodním prostředí se také věnuje více pozornosti na vysokých školách ekonomického směru. Zvláště v České republice je většina příruček pojednávajících o interkulturní komunikaci psána právě pro potřeby studentů a pracovníků v oblasti obchodu a podnikání, kupříkladu (Bobáková, 2004), (Mikułowski Pomorski, 2006), (Mikułowski Pomorski, 2007), (Nový, 1999), (Světlík, 2001). Velká část této literatury však nabízí jen obecné informace o kulturních rozdílech bez hlubšího zkoumání příčin, souvislostí, významu, jako například (Světlík, 2011). Je to pochopitelné, vezmeme-li v úvahu, že jejich hlavním cílem je umožnit čtenáři a posluchači základní orientaci v různých kulturních (a civilizačních) oblastech. Určitý stupeň povrchnosti a zjednodušení je nevyhnutelný, proto se autoři často soustředí na praktické informace (např. o vhodných dárcích, způsobu oslovování, rozdělení pracovních a soukromých záležitostí) a pojednávají převážně o kulturách značně rozdílných (kultura česká versus japonská, polská versus arabská a podobně). Cílem je podat úvod do problematiky, kterou potom každý ve své individuální praxi bude (lépe řečeno měl by) prohlubovat podle vlastních potřeb a zájmů.

Zvláštním ekonomickým odvětvím s výrazným interkulturním vkladem se stala turistika. V některých regionech se jedná o celé průmyslové odvětví generující značnou část veřejných i soukromých rozpočtů. Turistika, zvláště ta masově organizovaná, je považována za jednu z nejvíce povrchních forem interkulturních kontaktů (Hofstede, 2007, s. 344). Nemusí vést a většinou také

nevede k hlubší reflexi a zájmu o navštívenou destinaci. „Zatímco dřívější pojetí cesty obsahovalo určité tajemství, dnes je hlavním a často jediným tématem finanční kalkulace: vystačí mi peníze na cestu?“ (Kapuściński, 1997, s. 81). S výrazným poklesem nákladů na cestování, ke kterému došlo na přelomu tisíciletí, se masová turistika v té bohatší části světa stala skutečně běžnou záležitostí. Doslova každý se dnes může ocitnout všude.

2.3.2 Zahraniční politika

Zahraniční politika je v obecném povědomí právě tou oblastí, kde je interkulturní komunikace nezbytná. V praxi mezinárodních vztahů a diplomacie jsou dovednosti jednání s jinými kulturami zcela zásadní a samozřejmé.

Politický zájem o jinou kulturu a způsob jednání s jejími představiteli byl (a stále je) často spojen s ozbrojeným konfliktem. Od starověkých a středověkých dobytelských výprav a koloniálního podmanění, které vedlo k maximálnímu hmotnému využití získané oblasti, přes 20. století⁹ až po současné války zůstává cílem této „komunikace“ získání vlivu, moci, teritoria při zachování vlastního potenciálu.¹⁰

Za jiných okolností, v mírových podmínkách, slouží interkulturní komunikace v politické oblasti k zachování klidu a stabilního mezinárodního prostředí, resp. k získání spojenců pro nějakou vizi či cíl. V současné době je však dobře připravená politická půda především základem pro ekonomickou spolupráci. Navázání obchodních vztahů je prioritou. Lze říci, že tam, kde jsou ekonomické zájmy, je snaha a vůle dosáhnout vstřícnosti i v politice a v mezinárodních vztazích.¹¹

Otevřenost, větší spontánnost a bezprostřednost mezilidské a interkulturní komunikace, tak charakteristická pro dobu, ve které žijeme, se odráží i v diplomatických stycích a mezinárodních vztazích. Dřívější diplomacie měla striktnější pravidla týkající se například protokolu či

9 Například výzkum japonské kultury Ruth Benedictové.

10 Zajímavým příkladem dobytí cizího prostředí bez velkých nákladů na zbrojení, pomocí kulturních znalostí je kniha Tzvetana Todorova *Dobytí Ameriky* (Todorov, 1996).

11 Tibetské vlajky šité v Číně pro potřeby evropských protičínských protestů na podporu Tibetu.

vzhledu. Dnes jsou častější méně formální schůzky; je zvykem zvat hosty nikoliv jen na oficiální místa, ale i do civilnějšiho prostředí, jako jsou restaurace, hudební kluby a podobně. Rozšiřující se znalost jazyků umožňuje přímou komunikaci bez účasti tlumočnicků, byť místy na úkor jazykového perfekcionismu.

2.3.3 Spolupráce na regionální úrovni

V rámci evropských struktur získaly regiony zvlášť důležité postavení. Evropa regionů¹² je trendem, který podporuje decentralizaci, propojení občanů v rámci menších územních celků, se kterými se mohou spíše ztotožnit, než s velkými národními státy. Kraje¹³ jako samostatné celky řízené samosprávou, získaly určitou svobodu mj. v rozhodování o přeshraniční spolupráci a navazování mezinárodních kontaktů na místní úrovni. Bohužel je třeba konstatovat, že znalost problematiky interkulturní a mezinárodní komunikace na úrovni samosprávy v České ani Polské republice není valná. Odbory zabývající se vnějšími vztahy se proto často soustředí pouze na oficiální protokolární problematiku - slavnostní návštěvy, podepisování smluv o spolupráci s ostatními regiony a podobně.¹⁴ Propast mezi aktivitami tohoto druhu a běžnou každodenní činností, vyřizování praktických záležitosti ve prospěch občanů regionu, je opravdu velká.

Ne vždy si rozhodující činitelé uvědomují, že s cizí kulturou je třeba vhodným způsobem zacházet; především uznat, že je odlišná, i když zeměpisná vzdálenost není velká a často i jazyky jsou si podobné. Z neznalosti základních otázek interkulturní komunikace pak pramení neúspěchy v jednáních na nejrůznější témata (například o dopravě, zdravotních službách, školních příručkách pro regionální výchovu a podobně). I když jde často o vcelku jednoduché záležitosti, jednání ani po měsících či

12 Výbor regionů, <http://www.cor.europa.eu/>.

13 Kraje v České republice neodpovídají svou velikostí a potenciálem administrativním regionům v Evropě, proto jsou sloučeny v rámci evropské administrativy do tzv. NUTS II (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques). Účelem je zapojení do strukturální politiky EU a přístup k evropským finančním zdrojům.

14 Příklad z Programového prohlášení Rady Královéhradeckého kraje: kontakty s polskou stranou byly zařazeny pouze do oddílu Cestovní ruch (Královéhradecký kraj, 2004).

dokonce letech nevedou k uspokojivému cíli. Obě strany jsou logicky nespokojené a mají tendenci se vzájemně obviňovat.

Je ale třeba zdůraznit zajímavý fakt, že na neutrální půdě Evropské unie nabírají kontakty mezi regiony zcela jiného charakteru. Zeměpisní sousedé jsou rázem ceněni, kontakt s nimi je vyhledávaný, snaha o porozumění vedoucí ke spolupráci je chápána jako důležitá.

2.3.4 Vnitřní politické záležitosti

V oblasti vnitřní politiky narážíme na otázky interkulturního dialogu v případě soužití s menšinami, jejich vztahu k majoritní společnosti. Tato problematika má praktický význam v sociální práci zaměřené na pomoc sociálně znevýhodněným občanům. Ve společnostech, které byly po dlouhá léta ideologicky představovány jako monokulturní (Polsko a Česká republika¹⁵), je otázka soužití s menšinami poměrně mladá a teprve dnes nabírá na důležitosti. Státy, které v multikulturní podobě fungují již léta (Švýcarsko, Belgie) mají vypracovanou legislativu a mechanismy na řešení vztahů mezi jednotlivými skupinami obyvatel, mezi menšinou a většinou. V žádném případě to ale neznamená, že všechny problémy týkající se interkulturní komunikace jsou uspokojivě vyřešeny. V důsledku migrace se tvoří nové menšiny a s nimi přicházejí nové otázky (například polská menšina ve Velké Británii a Irsku). Zvláště na počátku 21. století znovu vzrostla intenzita migrace, která vyžaduje nová řešení.¹⁶ V dlouhodobějším horizontu se situace menšin mění. Některé z nich postupem času podlehnou akulturaci, asimilují se a přestanou být chápány jako cizí prvek.

15 Jejich kulturní homogennost nebyla samozřejmě pravdivá. Oba státy byly obětmi poválečné sovětské politiky, která veškerou různorodost potlačovala, veškerou aktivitu menšin ve prospěch zachování vlastní identity považovala za „rozvratnou“ a tvrdě trestala.

16 Např. v Belgii, přestože tam existuje dlouhá tradice přijímání imigrantů (hlavně z Konga, Maroka, Čechenska, Kosova, Iráku), vznikly teprve v roce 2001 ve valonské části tzv. přechodné třídy (classes passerelles), které si kladou za cíl seznámit žáky z různých zemí se školou a připravit je na výuku v běžných třídách. Dříve měly děti imigrantů právo na 3 hodiny týdně výuky jazyka zdarma, což samozřejmě z hlediska orientace v novém prostředí a asimilace nebylo dostačující (Szafranska, 2008).

2.3.5 Vzdělávání

V rámci vzdělávacího systému je základní a střední škola tím místem, kde by žáci měli získávat interkulturní kompetence. Hraje rovněž neopakovatelnou roli zprostředkovatele kontaktu s realitou a kulturou hostitelského státu pro celé rodiny imigrantů, nejen děti, ale i jejich rodiče. Tím napomáhá v jejich integraci do společnosti (Janebová, 2010). Předškolní a vysokoškolská úroveň vzdělávání obsahuje interkulturní prvky přirozeně, implicitně.

Předškolní děti, přijdou-li do kontaktu s cizinci (ostatními spolužáky), chovají se k nim většinou bezprostředně a se zájmem typickým pro tuto fázi vývoje (ovšem pokud nepřeberou již v útlém věku předsudky od dospělých¹⁷). Rozeznávání vlajek, prohlížení map a podobné aktivity jsou oblíbenou zábavou malých dětí a je na učitelích a rodičích, aby tuto přirozenou zvědavost podporovali a rozšiřovali znalosti úměrně možnostem dětí.

Vysokoškolská úroveň již předpokládá určitý stupeň dozrálosti; cizojazyčné přednášky a literatura, hostující profesori z jiných zemí anebo výměnné studijní programy¹⁸ jsou dnes samozřejmostí.

Vzdělávání je úzce provázáno s politikou. Podle K. A. Appiaha je přímo její součástí. „Ve většině moderních společností je vzdělání většiny lidí organizováno státními institucemi. Není to jen náhoda, protože sociální reprodukce zahrnuje kolektivní cíle. [...] Stát v moderních společnostech se musí zapojit do vzdělávání, a i když s tím někdo nesouhlasí, musí alespoň připustit, že stát v současné době tuto roli skutečně hraje a že to znamená, že je zapojen do propagace substanciálního pojetí dobra, nebo přinejmenším jeho prvku.“ (Appiah, 2001, s. 173).

Ze společensko-ekonomického hlediska je školní docházka jen jednou etapou na cestě vzdělávání. Jednotlivé stupně výuky nejsou uzavřenými kapitolami, které produkují jednu provždy vzdělaného člověka. Proces vzdělávání dnes začíná již u předškolních dětí (výzkumy potvrzují, že právě

17 Zde je namístě položit otázku prestiže kultury, kterou rozvineme v další části práce. Kamarád z *lepšího* státu může mít společenský náskok, zatímco reprezentant *horší* kultury naopak.

18 Například Erasmus, <http://www.naep.cz/erasmus>.

předškolní výchova hraje zásadní roli v pozdějších školních úspěších¹⁹) a pokračuje až do důchodového věku (vzdělávání je spojeno s rychle se měnícími požadavky na pracovním trhu, se zvýšením tlaku na znalosti a dovednosti, s permanentně vzrůstajícím očekáváním zaměstnavatelů, s potřebou změny povolání).

V doporučení Parlamentu a Rady Evropské unie z prosince 2006 bylo uvedeno osm klíčových dovedností,²⁰ které mají evropští občané získávat v procesu celoživotního vzdělávání. Všechny jsou srovnatelně důležité, v jejich podrobném popisu se opakuje otázka komunikačních schopností a fungování v multikulturním prostředí. Obecně lze říci, že konečným produktem celoživotního vzdělávání má být člověk, který se umí jazykově vyjádřit jak po stránce formy, tak i obsahu, být pochopen v souladu s tím, co chce vyjádřit. Člověk, který umí spolupracovat s ostatními, je schopen sebereflexe, dialogu a mediace. Chápe kulturní rozdíly, flexibilně zpracovává informace (informační gramotnost je postavena na roveň schopnosti číst, psát, počítat), rozumí souvislostem a kontextu. Je třeba přiznat, že se jedná o ideální vzorec. V reálné podobě bude zřejmě vždy existovat velký prostor pro zlepšení. Obecná edukace je nekonečný proces, jehož výsledky se nedostavují okamžitě.

Specifickou skupinou jsou starší lidé, kteří prošli jinou vzdělávací cestou a dnes stojí z hlediska interkulturní komunikace na okraji zájmu. Často nejsou jazykově vybaveni, z cizího elementu mají strach. V české i polské realitě rovněž plošně nepatří k movitější společenské vrstvě a nemají tudíž, na rozdíl od svých západoevropských vrstevníků, mnoho šancí v pokročilejším věku cestovat. Jejich často jediným zdrojem informací o *cizině* jsou bulvární média, která spíše podporují strach z jiných.

19 Ale například ve Finsku, kde je úroveň základního školství jedna z nejvyšších v Evropě, začínají děti s výukou až v sedmi letech, což je nejpozději v zemích EU. Rodiče od předškolní výchovy neočekávají ani tak edukaci svých potomků (je to čas skutečného dětství) ale „kladou důraz zejména na sociální interakci a kooperaci“ (Janebová, 2010, s. 39).

20 Patří k nim: schopnost dorozumění se v mateřském jazyce, v cizích jazycích, schopnosti matematické, technické a inženýrské, schopnost učit se, schopnosti sociální a občanské, iniciativa a podnikavost, kulturní povědomí a exprese (Evropský parlament a Rada, 2006).

2.3.6 Média

O významu médií v dnešním světě nelze pochybovat. Ve druhé polovině 20. století, kdy rozvoj telekomunikací dosáhl dříve nevídaných rozměrů, se objevil pojem *čtvrté velmoci*, který metaforizoval kontrolu, jakou v demokratických společnostech získala média. Od té doby se média postupně emancipovala a ze čtvrté příčky dosáhla stavu, kdy realitu nejen popisují a komentují, ale přímo ji tvoří.

„Kdyby zmizela média, *nic* by nezůstalo stejné.“ Tento citát z díla J. B. Thompsona otevírá knihu *Média a společnost* Jana Jiráka a Barbary Köpplové (Jirák, 2003, s. 15). Jsou to právě média, která nám umožňují uvědomit si významný rys naší západní civilizace, jímž je ohromná akcelerace (hlavně technologického) rozvoje. *Nic* nezůstává stejné nejen ze dne na den, ale již ani z hodiny na hodinu. Tradiční média, rozhlas a televize, dnes nabízejí vysílání přes Internet. Není třeba vlastnit klasické přístroje – rádio a televizor, vysílání lze „naladit“ kdekoliv na nejrůznějších kapesních zařízeních. Velké tištěné deníky si bez internetové mutace neumíme ani představit. Ale zatímco papírové noviny jsou aktuální alespoň po celý den, ve kterém byly vydány, informace v jejich internetové variantě se mění neustále. Na jedné straně může nepřeborné množství informací na jakémkoliv téma vzbudit obdiv; dozvídáme se tolik a v tak rychlém čase, přístup k informacím je tak jednoduchý.

Na druhé straně je zřejmé,²¹ že média zdaleka nejsou zdrojem jen kvalitních, objektivních informací. Dezinformace, *mediální fakta*, zkreslené a zaujaté zprávy jsou běžnou praxí. Právě rychlost a povrchnost vytváří větší prostor pro senzaci a skandalizaci. Tyto byly v médiích přítomné již od samého počátku masového tisku (třicátá léta 19. století) (Jirák, 2003, s. 31). Fakt, že senzace působí rozruch a získává zájem široké veřejnosti byl ale využíván převážně v určitém druhu tisku, označovaném jako bulvární. Dnes se tato praktika přenáší i do médií seriózních. Skandál, to je „jednání, událost nebo okolnost spjatá s vážným porušením, přehlížením či znevážením hodnot,

21 Třebaže ne pro všechny – schopnost kritického hodnocení informací zdaleka není všeobecná. Učení se kritickému pohledu na informace zprostředkované médii je jedním z pilířů mediální gramotnosti, bez které se uvědomělý současný člověk neobejde. Viz kapitola 2.3.5.

norem či právních principů převažujících v dané době a společnosti.“ (Jirák, 2003, s. 31). Na zajímavou korelaci mezi vzrůstajícím bohatstvím určitých sociálních skupin a potřebou skandálů upozornil německý sociolog Niklas Luhmann (1927-1998): „V období, kdy dochází ke zvýšení blahobytu, se šíří obecná nespokojenost, která dodává společnosti živnou půdu pro nerealistické názory a vede k žádostivé spotřebě skandálů.“ (Luhmann, 1997, s. 763).

V médiích probíhá nepřetržitý tok informací, které samy o sobě nejsou znalostmi. Zpráva chvíli žije svým vlastním životem, aby za krátkou chvíli ustoupila místo nové zprávě. Znalost čehokoliv není pouhou sumou zpráv, ale schopností je zpracovat – pochopit, utřídit, propojit, umístit v kontextu. Poznání vyžaduje kontinuitu a čas, který je ale nedostatkovým zbožím. V televizi se vysílací čas počítá na vteřiny a je velice drahý. Není čas na vysvětlení, na reflexi. „Zdá se nám, že toho o světě tolik víme, ale doopravdy máme jen hrst informací, se kterými nevíme, co si počít, jak je použít. Dejme tomu, že je válka v Dárfúru, násilí, umírají lidé; čteme zprávy v novinách, slyšíme v rozhlase. Ale kde vůbec Dárfúr je? O co bojují? Kdo a proč střílí? To nám zprávy nesdělí, protože jejich forma vylučuje vysvětlení, vzdělávání.“ (Kusio, 2007, s. 33).

Všechny zmíněné vlastnosti současných médií – rychlost, povrchnost, skandál, senzace, fragmentace – se pochopitelně odráží i v interkulturním dialogu. Lidská mentalita se nemění tak rychle, jako technologický rozvoj. Pořád fungují dřívější myšlenkové návyky, předsudky, stereotypy. Lidem nejvíce vyhovuje to, co už znají, a protože není čas a prostor pro reflexi. Když se v televizi hovoří o Mongolsku, nejspíš to bude doprovázeno obrázkem jurty a článek v novinách pojednávající o Slovensku bude „ozdobený“ fotografiemi oveček na horské louce. Oficiální, státní média, jako zprostředkovatelé cizí kultury, tato kliše často podporují. Z finančních důvodů nebývá udržování více nezávislých korespondentů v jiných zemích možné, proto informace mívají punc jedné osoby, jednostranného pohledu.

Od konce 20. století se bouřlivě rozvíjí nové informační médium – Internet. Tato globální počítačová síť je sama o sobě starší, prvopočátky její

existence se datují do šedesátých let minulého století.²² Ale právě za posledních cca deset let došlo ke změně, kvantitativní – počet uživatelů Internetu významně narostl až na současné dvě miliardy,²³ ale hlavně kvalitativní. Začalo se hovořit o tzv. Internetu verze 2, nebo webu 2.0.²⁴

Ona zásadní změna, kterou „nová verze“ Internetu, resp. služby www, přinesla, spočívá v oboustranné komunikaci. Uživatel Internetu už nemusí být pouze pasivním odběratelem obsahu, může se aktivně podílet na jeho tvorbě. Prostředky pro publikaci vlastního textu i multimédií na Internetu jsou široce dostupné, vystačí jakékoliv zařízení připojené k síti (počítač, mobilní telefon, tablet, ...). Náklady na publikaci jsou velmi nízké až nulové. Existuje množství služeb, míst, kde lze obsah umístit bezplatně.

Je zřejmé, že právě tato nová vlastnost Internet zásadně odlišuje od výše zmíněných, tradičních médií. Ve srovnání s nimi zažívá Internet bouřlivý rozvoj – opravdovou explozi zájmu, témat, mnohostrannosti. Nabízí množství informací v různých interaktivních formách; webové stránky, blogy, diskusní fóra, multimediální galerie, vyhledávače, které se integrují v tzv. sociální síť (Facebook, Google+), profesní síť (LinkedIn) či celé encyklopedie (Wikipedia a její odnože). Tyto formy plní obsahem přímo jednotliví uživatelé, nikoliv soukromé mediální koncerny. Aktivita a informace vychází odspodu, není ovlivněna, filtrována až cenzurována žádnými vyššími zájmy, ať už ideologickými či finančními. Jednotlivci pracují na základě vnitřních pohnutek, nadšení, zápalu pro nějaké konkrétní téma, bez ohledu na finanční ohodnocení. Jejich motivací a osobním přínosem je satisfakce, možnost zúčastnit se, pomoci, spolupracovat s velikány svého oboru.

Hovoříme-li o jednotlivcích, je třeba uvést, že Internet rovněž nabízí nástroje pro spolupráci na jakékoliv téma. Je to poprvé v lidské historii, kdy lze prakticky a v reálném čase spolupracovat bez ohledu na fyzické umístění ostatních členů skupiny, kolegů, čímž dochází k uvolnění značného, dosud zablokovaného potenciálu. Produkty vzniklé z takovéto spolupráce se široce

22 ARPANET, <http://en.wikipedia.org/wiki/ARPANET>.

23 Internet World Stats: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, stav k 18. únoru 2012.

24 World Wide Web (www) je nejrozšířenější službou Internetu, často se nesprávně stává jeho synonymem.

různí, od software²⁵ a literatury,²⁶ přes výuku jazyků,²⁷ po organizaci nejrůznějších akcí.²⁸

Kvalita a věrohodnost takto vzniklého obsahu je samozřejmě velice kolísavá. Bok po boku najdeme vynikající odborné pojednání i naprostý blud, špičkový software i počítačový virus, objektivní zpravodajství i záměrnou dezinformaci. Neexistuje oficiální garant, který by se za obsah zaručil.²⁹ Nicméně i zde vystupuje, zvláště v případě rozsáhlejších projektů, na kterých se podílí více autorů, kontrola odspodu. Roli garanta přejímá prostřednictvím sebekontroly sama komunita. Protože neexistuje tlak na rozpočet a termíny, hlavním kritériem se stává kvalita a rozsah odvedené práce. Pro členy komunity je otázkou osobní satisfakce a prestiže, aby jejich podíl na společné práci byl co nejkvalitnější a byl ostatními co nejlépe přijat. Vyskytne-li se přesto problém (chyba, záměrné zneužití) je zpravidla vyřešen během relativně krátkého okamžiku.³⁰

Pluralitou, prostorem pro názory, neexistencí absolutní kontroly, významem sebekontroly, tím vším se Internet jako informační médium přibližuje běžnému, každodennímu životu v občanské společnosti západního typu. A jako v běžném životě, tak i na Internetu je jen a pouze na každém jednotlivci, aby posoudil situaci (informaci) na základě vlastních znalostí a zkušeností. Právě proto tolik nabývá na důležitosti informační gramotnost, viz kapitola 2.3.5.

2.3.7 Soukromý život

Větší možnost cestování za různými cíli – pracovními, studijními, turistickými, dostupnější a rychlejší doprava, možnost účastnit se mezinárodních programů a projektů, to všechno vede ke zvýšené frekvenci navazování osobních kontaktů a vztahů. Vznikají smíšená manželství a rodiny,

25 Open Source a Free Software.

26 Wikibooks – <http://www.wikibooks.org/>.

27 http://en.wikipedia.org/wiki/Tandem_language_learning.

28 Bohužel včetně teroristických útoků.

29 Okřídlené rčení „psali to v novinách“ se stává ještě více absurdní.

30 Softwarové chyby v Open Source produktech bývají opraveny v řádu hodin až dnů, poškozený obsah na Wikipedii je většinou napraven během minut až hodin.

kde je problém interkulturní komunikace otázkou každodenní praxe, doslova denním chlebem.

„Podle výzkumu W. B. Gudykunsta (1985) má intimita vztahu zásadní pozitivní vliv na interkulturní komunikaci; snižuje totiž nejistotu, stres a další bariéry, které s sebou kulturní rozdíly mohou nést.“ (Janebová, 2010, s. 33).

Ve srovnání s dříve zmíněnými oblastmi, ve kterých hraje interkulturní komunikace roli, je soukromý život sférou, ve které se lidé snaží asi nejlépe pochopit cizí kulturu (mluvíme o vědomé volbě a nepatologickém přístupu); jsou k tomu přirozeně nejvíce motivováni. Střet kultur v soukromí domácího prostředí vede účastníky konfrontace k lepšímu uvědomění si vlastní kultury, často i k přehodnocení vlastních postojů a názorů už jen tím, že určitá fakta, úhly pohledu a tradice je třeba sdělit, verbalizovat, vyložit, vysvětlit jak partnerovi, tak i dalším členům rodiny nebo okruhu přátel. Děje se to ve srovnání s realitou politiky nebo ekonomiky spontánně a přirozeně. Cílem interkulturní komunikace v soukromé sféře je osobní spokojenost, satisfakce, to znamená velice subjektivní hodnoty, které jsou těžko měřitelné.

Námaha spojená s poznáním a pochopením „cizího ve vlastním domě“ může přinést své ovoce. Dnes již asi nikdo nebude pochybovat o tom, jak velkou praktickou výhodou může být například bilingvismus (trilingvismus, i kvadrilingvismus) a jak se rozšiřuje pohled na svět u člověka vychovaného ve dvou (či více) kulturách.³¹ Ve výchově dětí totiž získává interkulturní komunikace zvláštní důležitost. Ať již při volbě jazyků, prostředí a způsobu jakým bude dítě vzděláváno, či kulturního odkazu, který rodiče chtějí svým dětem předat.

Samozřejmě není bez významu o jakou jinou kulturu se jedná. Rodič pocházející z prostředí, které je chápáno jako *lepší, prestižnější, hodnotnější*, mluvící na dítě rodným jazykem, vzbudí uznání a respekt. Rodič, jehož kultura je chápána jako *horší, méněcenná*, bude muset častěji obhajovat zvolenou cestu jazykové výchovy.³² Často se bohužel stává, že v tom druhém

31 Ještě v 60. letech 20. století nebyl takový názor vůbec samozřejmý. Existovala obava, že dvoujazyční mají větší problémy s učením, můžou být více ohroženi schizofrenií apod. (Lipińska, 2003, s. 118-122).

32 Například strategie OPOL – One Person, One Language.

případě rodič podlehne tlaku okolí a přestane používat mateřštinu; v případě, že se sám necítí v cizím prostředí jistě, rezignuje na vlastní jazyk. Může být také přesvědčen, zvláště když sám nemá nejlepší vzpomínky na adaptaci v cizím prostředí, že tímto přístupem ulehčí vlastnímu dítěti integraci do společnosti.

Přitom kromě lepších verbálních schopností, vedle bohatšího tvůrčího a abstraktního myšlení jsou lidé dvoujazyční mj. více otevření a tolerantní vůči ostatním (Mikułowski Pomorski, 2006, s. 377-378), což je zároveň předpokladem i výsledkem úspěšně zvládnuté interkulturní komunikace.

Hovoříme-li o interkulturní komunikaci v soukromém životě, je třeba zmínit problém tzv. třetí kultury (Mikułowski Pomorski, 2006, s. 369). Děti třetí kultury jsou vychovávány v kultuře jiné, než jsou ty, ze kterých pochází jejich rodiče a plně nepatří ani do jedné z nich. Jejich vnitřní svět není jen prostým součtem několika kultur. Z hlediska interkulturní komunikace mají předpoklady stát se vynikajícími mediátory či vyjednávači, mít schopnost vidět a pochopit různé způsoby myšlení a jednání. Na osobní úrovni se však děti třetí kultury mohou cítit vykořeněné, pociťovat permanentní životní prozatímnost, mohou mít problémy s navazováním hlubších mezilidských vztahů. V důsledku globalizačních procesů počet dětí třetí kultury narůstá. Otázky svázané s jejich transkulturní osobností se v budoucnu určitě stanou častějším předmětem vědeckého zájmu a výzkumu.

Situace, ve které se současný svět nachází, ukazuje, že zkoumání kultur a vztahů mezi nimi není jen „přílohou praktického života“, ale jeho samotnou podstatou.

2.4 Kulturní dimenze

Teorii univerzálních kulturních dimenzí sestavil v roce 1961 Clyde Kluckhohn (Soukup, 2004, s. 110). Ve své práci se soustředil na porovnávání základních názorů a postojů k následujícím tématům:

- lidská přirozenost,
- vztah k přírodě,

- vztah k času,
- hodnocení aktivity a pasivity,
- typ společenských vztahů.

Modely kulturních dimenzí jsou nástrojem, který používají společenské vědy při srovnávání různých národních kultur. Srovnání kulturních standardů může být nápomocné v poukázání na odlišnosti jednotlivých kultur, čímž přispívá ke zjednodušení interkulturní komunikace – rozdíly se stávají přehlednější a snadněji pochopitelné. Výsledky výzkumů tohoto typu se využívají mimo jiné tehdy, když není dostatek času na podrobné seznamování se s kulturními podobnostmi a odlišnostmi a zároveň je jejich znalost nezbytná k dosažení úspěchu; tehdy hlavně v podnikání, v mezinárodním obchodě (Nový, 1999, s. 23). Na takovou „urychlenou“ interkulturní komunikaci se lze dívat i kriticky, protože svojí útržkovitostí a zjednodušeností může napomáhat stereotypizaci.

Mezi nejznámější koncepce výzkumu kulturních rozdílů patří práce Geerta Hofsteda (Hofstede, 2007). Geert Hofstede, nizozemský sociolog, se věnoval výzkumu postojů a hodnot zaměstnanců IBM, pracujících v různých zemích. Na základě získaných dat Hofstede zjistil, že určité myšlenkové vzorce, způsoby jednání a cítění jsou typické pro reprezentanty určitého národa. Položil tak základ pro identifikaci kulturních dimenzí (Hofstede, n.d.a).

1. Dimenze moci (Power distance, PDI)

Týká se vztahů mezi nadřízenými a podřízenými. Všímá si toho, jestli převládá autoritářství a hierarchický pořádek, zda jsou nadřízení otevřeni k naslouchání a konzultování svých kroků s podřízenými. Dimenze moci se zrcadlí i v rodině, kde se od dětí ve větší nebo menší míře očekává poslušnost vůči rodičům a starším (Hofstede, 2007, s. 55-57).

2. Dimenze kolektivismu a individualismu (Individualism, IND)

Kolektivistické kultury jsou orientovány spíše na společný cíl (národa, rodiny, ...), než na jednotlivce. Zároveň je ale jednatel v rámci sociální

skupiny chráněn. Naopak individualistické kultury vyžadují od člověka vlastní zodpovědnost, podporují individualismus a osobní svobodu (Hofstede, 2007, s. 87-94).

3. Dimenze maskulinity/feminity (Masculinity, MAS)

Maskulinní společnosti jasně odlišují mužskou roli (spojovanou se silou, výkonem, úspěchem) od role ženské (jemné, umírněné, pečovatelské). Ve společnosti femininní jsou tyto role propletené, překrývají se. Nejsou jednoznačně spojené s pohlavím. Významným hlediskem je kvalita života, skromnost, tolerance (Hofstede, 2007, s. 132-135).

4. Dimenze nejistoty (Uncertainty avoidance, UAI)

Ve společnostech s malou dimenzí nejistoty je kladen důraz na přesné plánování, dodržování pravidel a termínů, tak, aby naplánované věci pokračovaly předpokládaným způsobem a přinášely očekávané výsledky. Naopak, tam, kde je dimenze nejistoty velká, vzrůstá hodnota improvizace, situace se stále mění, termíny nejsou tolik závazné (Hofstede, 2007, s. 178-183).

5. Dimenze času (Long term orientation LTO)³³

Společnosti s krátkodobou orientací se soustředí na současnost a na minulost. Respektují tradice a volí aktivity, které přinášejí rychlý efekt. Naopak orientace dlouhodobá je spojena s angažováním se v činnostech, které mají přinést výsledky ve vzdálenější budoucnosti, vyžadují proto větší vytrvalost a šetrnost.

Fons Trompenaars, nizozemský vědec zabývající se interkulturní komunikací v byznysu, definoval sedm základních dimenzí kultury (Nový, 1999, s. 26). Některé z nich se kryjí s dimenzemi Hofsteda. Trompenaarsovy dimenze jsou seskupeny na základě vztahu člověka k jiným lidem, k přírodě a k času.

Vztah k jiným lidem:

³³ V původních výzkumech Hofsteda nebyla dimenze času obsažena. Doplnil ji Michael Bond (Hofstede, 2007, s. 41-43).

1. Univerzalismus versus partikularismus: univerzální dimenze znamená větší význam pravidel a norem, které platí bez ohledu na jedince a okolnosti. Partikulární kultura se více přiklání k názorům konkrétních lidí, připouští různé pohledy na stejnou věc, důležitější než pravidla jsou vztahy.
2. Kolektivismus versus individualismus: v kolektivních kulturách je důležitá vzájemná spolupráce, soudržnost celé skupiny, firmy, organizace. V individualistických kulturách se více počítá s jedincem, jeho osobními schopnosti a možnostmi.
3. Neutralita versus emocionalita: v neutrální kultuře se přikládá větší význam racionálnímu a klidnému jednání, zatímco kultury emocionální jsou orientovány právě na emoce, city, nálady. Neznamená to ale, že neutrální kultury jsou více profesionální; jde pouze o způsob vyjadřování a jednání.
4. Difúze versus specifikum: difúzní kultura spojuje soukromou a profesionální sféru. Specifická kultura preferuje jasné oddělení pracovních a soukromých záležitostí.
5. Úspěch versus přisuzování: ve společnostech, kde převládá dimenze úspěchu, dosahuje jedinec postavení na společenském žebříčku na základě vlastní činnosti a úspěchu. Přisouzený status jedince znamená oceňování podle původu, věku, vzdělání a podobně.

Vztah k přírodě:

1. Vnitřní orientace versus vnější orientace: přírodou se rozumí širší okolí, prostředí, ve kterém člověk žije (mj. sociální, ekonomické, technické). Vnitřní orientace charakterizuje jedince, který si chce podmanit a využít okolí ve svůj prospěch. Vnější orientace zdůrazňuje spíše soulad (harmonii) a splynutí s okolím, tak, aby byla zachována rovnováha.

Vztah k času:

1. Následný versus souběžný: následný vztah k času znamená dodržování přesně stanoveného plánu, kdy činnosti nastupují jedná po druhé,

nepřekrývají se. V souběžném pojetí času se vykonává několik věcí současně.

2.5 Bariéry interkulturní komunikace

Mezi hlavní bariéry interkulturní komunikace patří strach a stres, předpoklad podobnosti místo rozdílu, etnocentrismus, stereotypy a předsudky, jazyk, neverbální komunikace (Jandt, 2010, s. 81).

2.5.1 Strach a stres

Strach je velice silný emocionální stav, který vzniká na základě ohrožení, agrese, nejistoty, bolesti. Je pro člověka přirozený, reakcí na něj je útěk, únik (Hartl, 2010, s. 554).

Strach často byl a je využíván ideologiemi různého druhu, které pomocí něho manipulují veřejnost, sociální třídy, národy. Cílem je vzbudit v těchto skupinách obavu a nepřátelství k jiným skupinám, společenstvím, národům. Strach v takových situacích lehce vyvolává agresi, jejíž cílem je zaútočit.

Strach ze setkání s novým (člověkem, situací, kulturou, ...) není v normálních, mírových podmínkách pro vyzrálé, psychicky zdravé osobnosti ohrožující. Spíše lze hovořit o stresu, tj. o dynamické reakci, během které se jedinec musí přizpůsobit novým podmínkám. Pocit nejistoty a stresu, vyvolaný neznámou situací, nemusí vždy být pouze negativní. Může mít povzbuzující, mobilizující účinek.

2.5.2 Předpoklad podobnosti místo rozdílu

Tato bariéra se jeví jako zvláště významná tam, kde se nesetkávají zcela rozdílné kultury, civilizace, ale takové, které k sobě mají nějakým způsobem blízko (jazykově, geograficky, ...). Na ostatní se přirozeně díváme skrz sebe a když nacházíme podobnosti, máme tendenci je prohlubovat, ovšem v tom významu, který je *nám* blízký.

2.5.3 Etnocentrismus

Pojem etnocentrismus vnesl do vědeckého diskursu na počátku 20. století William G. Sumner,³⁴ i když jev sám byl samozřejmě reflektován od nejdávnějších dob (popisuje jej i Hérodotos ve svých Dějinách).

Etnocentrismus znamená nadřazování vlastní kultury (národní, náboženské, regionální, ...) nad ostatní. Afirmace vlastní kultury a zároveň považování jiné kultury za nižší, méně hodnotnou. Hodnocení ostatních kultur na základě vlastních kulturních standardů, přičemž rozdíly jsou chápány jako odchýlení od norem.

Etnocentrismus je podle M. J. Herskovitse pro člověka přirozený (Gierszewski, 2000, s. 45-57). Vyplývá z enkulturace, která vede k identifikaci jedince s vlastní kulturou, váže člověka s prostředím mu vlastním, pomáhá zachovat identitu a stává se výchozím bodem v úsilí o porozumění světu. V rozvoji osobnosti proto etnocentrismus funguje jako integrující, stabilizující prvek, zatímco v interkulturní komunikaci je překážkou. Herskovits rozlišuje etnocentrismus *vlídný*, který charakterizuje výrokem „můj způsob života je nejlepší; kdo podle něho nežije, je nerozumný“ a etnocentrismus *bojující* – „můj způsob života je nejlepší; všichni by ho měli sdílet, jinak...“.

Vlídný etnocentrismus vyvyšuje vlastní způsob života nad ostatní, nicméně nepřipisuje mu univerzální charakter a neklade si za cíl rozšířit řady těch, kteří ho sdílí. Bojující etnocentrismus nejenže zdůrazňuje důležitost vlastního pohledu na svět, ale navíc mu dává univerzální charakter a snaží se různými prostředky rozšířit dosah jeho uznávání. Vlídný etnocentrismus, přestože ztěžuje komunikaci a narušuje interkulturní výměnu, není pro interkulturní komunikaci nepřekonatelnou překážkou. Oproti tomu etnocentrismus bojující, který a priori odmítá jiné kulturní standardy, vyvolává napětí a konflikt (zvláště ve vztahu s radikálně odlišnými kulturami), čímž interkulturní komunikaci prakticky vylučuje.

34 Viz http://en.wikipedia.org/wiki/William_Graham_Sumner.

2.5.4 Stereotypy a předsudky

Existence stereotypů a předsudků na téma reprezentantů jiných kultur je stará jako lidstvo samo. Definici pojetí stereotypu jakožto „obrazu v našich hlavách“ poprvé použil v roce 1922 Walter Lippmann.³⁵

Zjednodušení a kliše napomáhá uspořádat svět bez zkoumání hlubších významů, bez námahy. Mozek, rozum, má omezené schopnosti zpracovávat všechny informace, které se k němu dostávají, proto se uchyluje ke schémátům. S. Reynolds a D. Valentine (2009) se v této souvislosti odvolávají na slova Richarda Lewise: „Nemůžeme existovat bez generalizace. Zajišťuje nám výchozí bod, díky kterému víme, jak se chovat ve vztahu k neznámému. Umožňuje nám poradit si v situaci, kdy jsme plni rozporuplných pocitů. Abychom chápali jiné kultury, musíme chápat i stereotypy.“ (s. 25).

Stereotypy, ať už pozitivní, nebo negativní, žijí svým vlastním životem. Jsou dynamické, podléhají různým změnám, i zcela zásadním, přestože podle řeckého původu slova je stereotyp „pevné, tuhé povahy“.³⁶ Stereotypy se projevují v literatuře, příslovích a říkankách, písničkách, komiksech, karikaturách, vtipech. Ovšem i v masmédiích lze pozorovat nebezpečnou tendenci propagace laciných, mělkých stereotypů o různých skupinách (mj. národních), spíše než snahu vyvracet je pomocí aktuálních, kvalitních informací, originálních koncepcí, čerstvých postřehů (Parenti, 2005). Seriozní tiskoviny a televizní zpravodajství a dokonce i učebnice podléhají tomuto způsobu dívání se na realitu a servírují svým čtenářům a divákům podobně zjednodušená kliše a nálepky. Jejich vzdělávací poslání se zcela vytrácí.

Vzniká otázka, jak žít s jednoznačně negativními stereotypy, které jsou zakořeněné hluboko v nás, týkají se naší bezprostřední zkušenosti anebo nejbližších lidí. Jak zacházet s poznatky, vědomostmi, které nějak potvrzují,

35 Viz [http://en.wikipedia.org/wiki/Public_Opinion_\(book\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Public_Opinion_(book)).

36 Zajímavým příkladem diametrální změny výrazně špatného stereotypu ve velmi pozitivní v poměrně krátkém období je italská menšina, která byla těsně před druhou světovou válkou v Belgii pojmána veskrze negativně. Ve druhé světové válce se navíc Itálie angažovala po boku nacistického Německa. Dle profesorky Svobodné university v Bruselu (ULB) Anne Morelli byli Italové v poválečných filmech a literatuře představováni jako směšní, prostí, nevzdělaní lidé. Během následujících několika desítek let se však italské jídlo, design, móda staly synonymem kvality a luxusu, a to nejen v Belgii. Pověstná italská hlučnost a temperament dnes vzbuzuje spíše sympatie než směšnost. (Morelli, 2005).

často možná velice dramatickým způsobem, špatný stereotyp? Dostáváme se do hlubin psychologie a morálky, které přesahují rozsah této práce; nicméně alespoň jeden námět jak postupovat v takových situacích, který vkládá do úst svého protagonisty Fjodor Dostojevský.³⁷ Jestli jde o opravdické zlo, je třeba ho nepředávat dál, přijmout ho a zadržet, aby se neroztáčet koloběh pomsty. Nechat paměť oběťm zla, ale nezatěžovat jím mladší generaci. Uznání (určitě ne bez bolesti), že je to přese všechno jen *moje pravda a moje zkušenost* a ne všeobecné pravidlo, je opravdovým hrdinstvím. Jakou silou působí v tomto kontextu výpověď nejmladší pamětnice vyhlazení Lidic Jaroslavy Skleničkové.

„Často se mě lidé ptají, jaký mám vztah k Němcům. Odpovídám: A ke kterým? Ptají se tedy znovu a myslí, že lépe: Jak se Němci chovali? Na to říkám: které Němce myslíte?“. J. Skleničková nakonec tazatele zaskočí slovy: „A jak se chovali Češi? Mám je snad všechny nenávidět kvůli tomu, že mě v Kladně druhý den po návratu z lágru hlouček žen málem zlynčoval, protože si mě spletly s Němkou? V koncentráku jsem se naučila, že nezáleží na tom, jaké je kdo národnosti, jaké má politické smýšlení. Důležité je, jaký má charakter“ (Benešová, 2011, s. 26).

Jak zacházet se stereotypy v situaci, kdy se jedná o lehčí formu špatné pověsti či názoru? „Nejlepší přístup – vyzdvihování předností a marginalizace nedostatků“ (Reynolds, 2009, s. 26). Zabýváme-li se zkoumáním konkrétního stereotypu, je důležité si předem ujasnit, k čemu má analýza sloužit, a jakou formu předání výsledku zvolíme. V případě národních stereotypů může být dobrým příkladem publikace Mezinárodního kulturního centra v Krakově *Stereotypes and Nations* (Walas, 1995). Presentované stereotypy jsou reciproční, tzn. co *my* si myslíme o *nich* a vzápětí jak *oni* vidí *nás*. Publikace je sborníkem konference se stejným titulem, která byla zaměřena hlavně na malé národy. Byl proto zvolen třetí, cizí jazyk – angličtina – který ve smyslu objektivitě napomohl k budování neutrální platformy pro výměnu názorů.

37 F. Dostojevský: *Bratři Karamazovi*. Vzhledem k tomu, jak krajní postoje Dostojevský zastával vůči jiným národům (Židé, Poláci) i společenským třídám, působí tyto jeho úvahy v souvislosti s interkulturní komunikací poněkud ironicky (Snow, 1999, s 158).

Nezapomínejme však, že stereotypy jsou pouze základním stupněm k opravdovému poznání. Jak zdůrazňuje Jürgen Bolten, poznání stereotypů je prvním pozitivním krokem vpřed, směrem k tomu, co je zatím vzdálené a cizí. „Tvoří jen kostru, která chce být obohacena plností nejrůznějších zkušeností“ (Bolten, 2006, s. 95-96).

2.5.5 Jazyk

Jazyk, jakožto hlavní způsob mezilidské komunikace, je zároveň také největší komunikační bariérou, nenacházíme-li společnou řeč. Jeden příklad dramatické situace způsobené neznalostí jazyka za všechny: povídka J. Conrada nazvaná Amy Foster.³⁸

Z hlediska interkulturní komunikace se paradoxně zdá, že lepší je situace u jazyků, které jsou od sebe hodně odlišné, protože účastníci komunikace si uvědomují vlastní omezenost a nesnaží se „nějak pochopit“, co chce protějšek vyjádřit. Využívání služeb tlumočnicků a překladatelů napomáhá k opravdickému porozumění druhé straně.

Naopak tam, kde jsou si jazyky blízké, roste sebevědomí uživatelů na úkor porozumění a pochopení. Služby profesionálů nejsou tak žádané a výsledný efekt často účastníky komunikace nepříjemně zaskočí.

2.5.6 Neverbální komunikace

Zkoumání neverbálních lidských komunikátů bezpochyby patří k velice aktuálním a můžeme říci i módním tématům. Dle různých výzkumů získáváme díky slovní komunikaci jen část informací, značné procento porozumění (anebo nedorozumění) je spojeno s neverbálními prostředky. Škála neverbálních projevů je obrovská. Jejich krátkou charakteristiku zahájíme od těch nejvýznamnějších, a sice od času a prostoru.

Edward Hall zahajuje první kapitolu své knihy *The Silent Language* tvrzením „Čas mluví. Mluví zřetelněji, než slova.“ Rozdílné chápání tempa života; rozdělení času na sváteční a všední; množství času věnované práci,

³⁸ Povídka vypráví příběh prostého horala „odněkud z Karpat“, který na počátku 20. století utíkal před hladem a chudobou do Ameriky. Po ztroskotání lodi se ocitl na pobřeží Anglie.

odpočinku, jídlu, ...; odlišné chápání slov *později*, *čekat* (anebo neexistence těchto slov v jazyce) (Hall, 1973, s. 14); dochvilnost a plánování; všechny tyto aspekty mají v kultuře fundamentální význam. Nejlépe je to samozřejmě vidět tam, kde je samotné pojetí času úplně rozdílné. „My Američané [...] hospodaříme časem jako něčím materiálním. Marníme čas, šetříme časem, získáváme na čase, zužitkováváme ho. Dělání dvou věcí najednou má pro nás v sobě něco nemorálního. V Latinské Americe není to, že někdo má zároveň více zaměstnání a vykonává je všechna u jednoho stolu [...] ničím neobvyklým. [...] Pro nás může vzdálená budoucnost znamenat deset nebo dvacet let, [...] pro obyvatele jihovýchodní Asie je úplně běžné dlouhodobé uvažování v měřítkách tisíciletí, nebo dokonce věčnosti“ (Hall, 1973, s. 8).

Vedle času je druhým vektorem zakotvení v realitě prostor. Proxemika je vědou zkoumající zacházení s prostorem – vztahem člověka k jeho materiálnímu prostředí – například způsob stavění domů a měst a jejich vliv na chování lidí (a naopak, jak organizují vnější prostor zástupci rozdílných kultur), anebo význam vzdálenosti mezi lidmi, vzájemné polohy mluvčího a posluchače a podobně. Svá pozorování týkající se prostoru popsal Edward Hall v knize *Ukryty wymiar* (2005). Vycházel z prací H. Hedigera,³⁹ který zkoumal chování zvířat a jejich pojetí teritoria. Obecně známé je Hallovo rozdělení proxemických zón – vzdálenosti účastníků setkání v různých situacích:

- intimní vzdálenost (do 45 cm), vyhrazená pro blízké a intimní styky,
- osobní (45 - 120 cm), zóna pro blízké přátele, kterou lze popsat obratem „být na dosah ruky“ (Hall, 2005, s. 153),
- společenská (120 – 370 cm), vzdálenost neumožňuje vzájemný dotyk, je typická pro setkání cizích lidí,
- veřejná (nad 370 cm), vzdálenost, která odděluje mluvčího od posluchačů, podporuje formální styl projevu, podtrhuje autoritu.

Ačkoliv Hall sám chápal tyto čtyři distance pouze jako experiment, příklad týkající se zkoumané skupiny (Američané střední třídy ze

39 Heini Hediger (1908-1992), švýcarský zoolog.

severovýchodního pobřeží USA) a soudil, že v budoucnu bude jeho klasifikace pokládána za primitivní a překonána, tato je dodnes považována za určitý vzor způsobu chování lidí v západní civilizaci (Hall, 2005, s. 148).

Učení se chápání času a prostoru v dané kultuře je podle Halla stejně důležité pro její pochopení, jako je učení se jazyka. Zvládnutí je však mnohem komplikovanější.

Mezi další mimoslovní sdělovací prostředky patří haptika, posturika, kinezika, mimika a pohledy (Lotko, 2004, s. 78-85).

Haptika je sdělování bezprostředním kontaktem, dotekem (řec. haptō = připevňovat, spojovat). Dotek je prvotním sociálním projevem, který člověka doprovází od narození a ve všech kulturách je důležitým prvkem mezilidského vztahu. Podle způsobu podání a stisku ruky lze rozpoznat ochotu nebo neochotu spolupracovat, nadšení, nezájem a podobně. Poklepání po rameni má přátelský a neformální charakter, pohlazení po hlavě vyjadřuje pochvalu, útěchu.

Posturika je sdělování fyzickým postojem (lat. positura = pozice). Poloha celého těla, složení rukou, uložení nohou může hodně vypovídat o tom, co se zrovna odehrává v člověku (i když nesmíme zapomínat, že je to svázáno i s jinými faktory, jako je temperament účastníků komunikace, momentální atmosféra, kulturní vázanost aj.). Posturika rozlišuje shodné (kongruentní) postoje partnerů při komunikaci, například když oba partneři při rozhovoru sedí, a neshodné (nekongruentní) postoje – jen jeden sedí, což může znamenat jeho nadřízenost.⁴⁰

Kinezika (řec. kinesis = pohyb) sleduje pohyby těla a jeho jednotlivých částí. Popisuje pohybovou aktivitu jednotlivce v sociální interakci a také pohybovou souhru celé skupiny lidí. Z časového hlediska můžeme vydělit:

- bodové činnosti (trvajících několik sekund), například kývnutí hlavou na souhlas,

⁴⁰ Může se stát i obráceně: nadřízený vyzve k usednutí, aby, sám stojí, zdůraznil svoje postavení, „velikost“.

- pohybové pozice (několikaminutové), kupříkladu gesta na uvítání známých lidí,
- pohybové prezentace (trvajících i hodiny).

Základním pojmem kineziky je gesto – záměrný projev, vědomé vyjádření postoje. Gesta mají výrazové a dorozumívací funkce, doprovází slovní projevy anebo je zastupují. Stejně jako u řeči, kde stejně znějící slova mohou v různých jazycích znamenat různé věci, tak i stejná gesta mohou mít v různých kulturách naprosto rozdílný význam.

Mimika (řec. mimitikos = napodobující) je sdělování pocitu prostřednictvím výrazu obličeje. Tvář je, vedle slova, druhým nejdůležitějším sdělovacím prostředkem mezilidské komunikace. A podobně, jako lze manipulovat slovy, je možné poměrně jednoduše předstírat mimiku. V řeči těla je obličej pro většinu lidí nejlépe ovládnutelnou částí. K základním mimickým signálům patří úsměv, ovšem ani on není přirozeným signálem lidské spokojenosti – v některých asijských kulturách je projevem smutku.

Pohledy tvoří nedílnou součást mimoslovní sociální komunikace. Pohled znamená zájem a výzkumy potvrzují, že častěji a déle se díváme na lidi, které máme rádi a vážíme si jich. Nedívání se na partnera v dialogu je v našem kulturním okruhu chápáno jako ignorování a je považováno za neslušné. Pravidlo „dívej se na mě, když na tebe mluvím“ jako výraz úcty ale neplatí například ve východní Asii, kde je naopak sklopení zraku gestem respektu k autoritě. Objektivním signálem, který nemůžeme ovládat svou vůlí, protože jde o nervový reflex, je velikost zornic. Jejich průměr se mění pod vlivem světla, ale také v závislosti na emocionálním stavu člověka – zornice se zvětšují citovým vzrušením.

E. Lotko (2004) do neverbální komunikace nezařazuje paralingvistický systém,⁴¹ tj. akustické prostředky řeči, intonaci, tempo projevu a jeho hlasitost, zvuky, jež nejsou slovy.

Zajímavou oblastí z hlediska komunikace je význam a symbolika barev. Barvy jsou rovněž svázány s kulturním kontextem; kupříkladu v asijských

41 Můžeme se ale setkat s názory, že paralingvistický systém do neverbální komunikace patří. Například (Poyatos, 1994).

kulturách je bílá smuteční barvou, pro Indiány Navajo je modrá barvou dobrou, na rozdíl od červené – špatné a podobně. V naší kulturní oblasti je červená spojována se zákazem, spojení žluté a černé znamená výstrahu. Použití těchto barev má za cíl rychle zapůsobit na naše chování, vyvolat reakci bez zbytečného zdržování se slovy. Obdobný princip vystupuje i v oblasti oděvů. Způsob oblékání, zvláště například používání uniformy, také napomáhá rychlé orientaci. Komunikát obsažený v oblečení a jeho doplňcích je cílený a přesný, umožňuje například rychle určit služební hierarchii atd. Jednotné oblečení členů církevních řádů signalizuje jejich podřazenost vůči celku, odevzdání svého individualismu ve prospěch jiných, vyšších cílů.

Nesprávné pochopení výše uvedených mimoverbálních signálů může nejen vést k problémům v interkulturní komunikaci, ale v krajních případech ji může přímo znemožnit, vyvolat nepřátelskou situaci, aniž by vůbec došlo k výměně slov (Hall, 1973, s. 13). Chyby na poli neverbální komunikace jsou často hůře napravitelné než ty vyplývající z verbálního kontaktu.

Je ale třeba zdůraznit, že neverbální komunikaci nelze ztotožňovat s gestikulací a řečí těla, přestože se takový názor vyskytuje i v odborných publikacích věnovaných interkulturní komunikaci. Například Hanne-Lore Bobáková (2004) ve své monografii uvádí, že neverbální komunikace je významná pro jižní Evropu. „Severské země projevy neverbální komunikace naopak minimalizují.“ (s. 86). Člověk se může neprojevat slovy, ale *vždy* se projevuje neverbálně. Nějakým způsobem vypadá, pohybuje se či zaujímá určitou polohu těla. Podobně zní tvrzení E. Lotka (2004), který píše: „Nemalá část lidí však nejen *neumí* vysílat a přijímat mimoverbální signály, ale neví také o tom, že takový systém komunikace vůbec existuje.“ (s. 74). Autor měl zřejmě na mysli, že lidé nejsou schopni *vědomě* zacházet s neverbální komunikací a využívat schopnosti číst mimoverbální komunikáty. Neschopnost vysílání mimoverbálních komunikátů se však může týkat jen velice těžce fyzicky postižených lidí.⁴²

42 Ale i v takových případech často pouhé mrknutí, zvuk, nebo slabý pohyb části těla bývá pro ošetřující osoby cennou informací o potřebách a přáních nemocného.

2.6 Perspektivy

Václav Soukup na konci své knihy Dějiny antropologie vymezil oblasti, kterým by se postmoderní antropologie měla věnovat (Soukup, 2004, s. 595). Většina těchto tématických okruhů je úzce svázána s otázkou interkulturní komunikace a zároveň jsou to výzvy pro současnou vědu a politiku.⁴³ Jedná se o:

1. Média a informační technologie včetně výpočetní techniky, filmu, televize, videa a dalších prostředků masové komunikace.
2. Populární kulturu z hlediska její tvorby, šíření a percepce masovým publikem.
3. Vědy a moderní technologie.
4. Kulturní změny vyvolané globalizací a modernizací světové kultury.
5. Růst násilí a traumatizujících sociokulturních jevů.
6. Šíření multikulturalismu.
7. Ekologickou krizi.
8. Pohlaví, gender a společnost.
9. Mocenské vztahy a kulturní hegemonii.

Všimněme si, že zmíněné tématické okruhy lze rozdělit do dvou skupin. Zatímco body 3 - 9 popisují aktuální problémy našeho světa (CO?), první dva body řeší, jakým způsobem tyto problémy uchopit, jak je sdělit (JAK?). První skupina (body 1 - 2) se zabývá informačními a komunikačními technologiemi, které ve svém obrovském nárůstu přispívají k rozvoji komunikace. Druhá skupina (body 3 - 9) se dotýká problematiky globalizace.

Zastavme se nejprve u druhé skupiny problémů.

43 Zmíněné oblasti výzkumu se pokrývají s Rozvojovými cíli tisíciletí (Millennium Development Goals) přijatými na summitu Spojených Národů v roce 2000, jež jsou primárně zaměřeny na snížení chudoby ve světě do roku 2015. Týkají se mj. ekologické krize, otázky rovných příležitostí žen a mužů, rozšíření přístupu k moderním technologiím, podpory mezinárodní spolupráce.

Vědy a moderní technologie; tradiční rozdělení věd je narušováno novými, interdisciplinárními a hraničními obory.⁴⁴ Propojování s sebou nese dialog mezi vědci z dříve nesouvisejících oborů. Za všechny uveďme například kognitivistiku spojující v sobě informatiku, psychologii, medicínu či bioetiku, která přichází s otázkou, zda smíme, jako lidský rod, udělat vše, co se jeví jako technicky možné, jestli výzkum a pokrok neohrožuje samotnou existenci lidstva. Tento problém přitom nahlíží z hlediska etiky, filozofie, medicíny, psychologie, práva, ekologie. Přírodní, exaktní vědy vstupují do užší spolupráce s humanitními obory, teologií a jinými. Možná že i v tomto mezioborovém dialogu by bylo lze uplatnit některé poznatky z komunikace blízkých kultur?

Vlivem vzrůstajícího násilí a jeho exteritorialitě přestávají existovat bezpečná místa. Obětí se člověk může stát v podstatě kdykoliv – při cestování, nakupování, učení se ve škole, práci v kanceláři, a kdekoliv – nejde již o izolované lokality, na kterých probíhá válka, neexistují již bezpečné státy. Po každém dalším incidentu vzplane diskuse o (ne)možném soužití lidí různých ras, ideologií, náboženství, kultur, o nezbytnosti či naopak nebezpečí multikulturalismu, o nutnosti interkulturní komunikace.

Podobně i ekologie je oblastí, ve které na sebe narážejí protikladné tendence a kultury. Zachovat panenskou přírodu, nebo rozvíjet turistiku a tím podporovat tvorbu nových pracovních míst? Chránit původní ráz krajiny, nebo budovat dálnice? Šetřit čas a létat letadlem, nebo šetřit přírodu a zmenšovat svoji uhlíkovou stopu (carbon footprint)? Přiznat právo na vysokou životní úroveň běžnou v západní civilizaci všem lidem znamená nebezpečí hluboké energetické krize, na kterou není nikdo připraven.

Otázka pohlaví jakožto kulturní záležitosti, to znamená nikoliv jen z biologického či fyziologického hlediska, budí živý zájem a ohlas,⁴⁵ který bývá ostře kritizován z konzervativních pozic. Nicméně konkrétní údaje dokazují, že nerovné nakládání s oběma pohlavími bylo a je faktem. Počínaje pro ženy nedostupným vyšším vzděláním v dřívějších dobách, přes účast ve

44 Například Centrum pro teoretická studia (<http://www.cts.cuni.cz/>) nebo Pracownia Pytań Granicznych (<http://www.graniczne.amu.edu.pl/>).

45 Programy gender studies, aktivity na téma rovných příležitostí žen a mužů apod.

volbách (ve většině států Evropy získaly ženy volební právo teprve po druhé světové válce, ve Švýcarsku dokonce až v roce 1971), po nerovné platové podmínky při zastávání stejných pracovních pozic a dlouholeté finanční podceňování feminizovaných povolání (učitelky, zdravotní sestry).

Setkáváme se ale bohužel i s mnohem těžšími formami diskriminace na základě pohlaví. Obchod se ženami, nucená prostituce, rituální obřízky, likvidace ženských plodů v Indii a Číně (která ohrožuje demografickou rovnováhu ve společnosti), až po obecné postavení žen v islámském světě.

Nerovnost pohlaví se samozřejmě projevuje i v opačném směru, mimo jiné v upozadění mužů při výchově dětí, nebo upřednostňování žen v péči o děti po rozvodu rodičů.

Mocenské vztahy a kulturní hegemonie jsou úzce svázány s pozicí na světových trzích. Kupříkladu angličtina, která je nejčastěji používaným jazykem v mezinárodním kontaktu v Evropě, byť je rodným jazykem „jen“ asi 70 milionů obyvatel. Je to odkaz britského impéria, které svého času objímalo celý svět a rovněž výsledek pozdějšího zásadního vlivu jeho dědiců na technologický rozvoj. Největší procento uživatelů Internetu stále užívá angličtinu, přestože čínština na druhé pozici výrazně posiluje. Tyto dva jazyky dohromady tvoří více než 50 % Internetu.⁴⁶ Fakt, že ve švédských školách se plánuje plošná výuka čínštiny, pak samozřejmě nevyplývá z čistého zájmu o kulturu Dálného východu, ale jedná se o zcela pragmatický krok.⁴⁷

Všechny výše uvedené problémové okruhy mají dva společné prvky. Jejich významnou složkou je komunikace a společným jmenovatelem je střet zájmů, *konflikt*. Konflikt je tím, co vyvolává zájem o jinou kulturu a vynáší interkulturní komunikaci z roviny teoretických akademických disputací a módních témat k širokému společenskému zájmu.

Vraťme se nyní k prvním dvěma tématickým okruhům z počátku této kapitoly. Připomeňme, že řeší způsob, jakým uchopit problémy z druhé

46 Viz <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>, stav k 17. únoru 2012.

47 Viz Chinese to be taught in all Swedish schools, <http://www.swedishwire.com/politics/10496-chinese-to-be-taught-in-all-swedish-schools>.

vymezené skupiny, jak jsou tyto zprostředkovávány v médiích a přijímány publikem.

„Současná realita přinutila různé civilizace k navázání úzké spolupráce“ psala ve třicátých letech 20. století (!) Ruth Benedictová (1999, s. 73). Z dnešní perspektivy zůstávají tato slova stále aktuální, chtělo by se dokonce říci ještě aktuálnější. Informační revoluce, jejíž počátky leží v sedmdesátých letech 20. století, změnila zásadním způsobem média i masovou komunikaci jako takovou. Setřel se rozdíl mezi tvůrci a adresáty masové komunikace, v podstatě každý se může stát tvůrcem. Několik tradičních komunikačních kanálů, které přenášely informace a názory jedním směrem, z centra ven k širokým masám, bylo rozšířeno o celou síť kanálů, kde informace proudí všemi směry. Díky jednoduchosti vyslání komunikátu může událost vejít do obecného povědomí jen chvíli po tom, co se odehrála.⁴⁸ Cenou za rychlost ale může být chybějící reflexe a odstup (srov. kapitola 2.3.6).

V oblasti populární kultury můžeme pozorovat přímo erupci nových, různorodých způsobů tvorby a šíření. Díky novým technologickým možnostem se objevily platformy, kde je možné zdarma nebo s malými náklady publikovat vlastní díla, ať již literární, výtvarné, fotografické, filmové, či hudební. Virtuální komunity, zaměřené na sdílení zájmů, se tvoří nejen na lokální úrovni, ale přesahují hranice států i celých kontinentů. Internet navíc nabízí možnost změny vlastní totožnosti, tvoření virtuálních identit podle potřeby a zájmu, způsobem, který v reálném světě není možný.

Pro profesionální tvůrce populární kultury je Internet rovněž nepostradatelný. Nakladatelství, galerie, muzea, divadla, festivaly i jednotliví tvůrce mají svoje webové stránky. Zvykli jsme si na to, že „více informací najdete na www...“, že plakáty, reklamy či upoutávky nejsou nosiči informace, ale pouze odkazují na hlavní informační zdroj – Internet.

Na závěr této kapitoly úvaha Geerta Hofsteda na téma budoucnosti kultury: „Navzdory informačním technologiím jako je World Wide Web dnes neexistuje kultura „globální vesnice“, ani jsme nedospěli ke „konci historie“

⁴⁸ První zprávy o smrti Václava Havla v prosinci 2011 byly zveřejněny několik hodin po události v internetové službě Twitter. Noviny, elektronické a posléze papírové, je následovaly s mnohahodinovým odstupem.

Francise Fukuyamy. Opakovaná zkoumání kultury ukazují, že země se s rostoucím bohatstvím stávají více individualistické. Z hlediska ostatních dimenzí není zjevný žádný podobný trend. Vzdávající celosvětové rozdíly v bohatství by proto měly poukazovat spíše na nárůst kulturních rozdílů než kulturní konvergenci.“ (Hofstede, n.d.b). Přestože se současný svět stává vnitřně bližším, odlehlé a neznámé je čím dál těžší k nalezení, ke sjednocení, ať již myšlenkovému a kulturnímu či politickému a ekonomickému nedochází. Proto lze očekávat, že komunikace blízkých ve smyslu čím dál méně vzdálených, přesto však stále odlišných kultur, bude hrát vzdávající roli.

3. Blízké kultury

Letmý pohled na publikace, propagační materiály i samotné vzdělávací programy věnované interkulturní komunikaci utvrzuje v obecném přesvědčení, že interkulturní komunikace se týká jen těch opravdu jiných, vzdálených. Propojené ruce různých barev pleti, hlavy zahalené v tradičních šátcích vedle moderních účesů a oděvů, portrét zjevného cizince v exotickém prostředí (Asiatka v Českém Krumlově, Evropan ve skupině tibetských mnichů).⁴⁹ Je to na jednu stranu pochopitelné, protože propagační sdělení tohoto typu mají zkratkovitý charakter, musejí být zjednodušené, aby byly co nejvíce výstižné. Zároveň ale přispívají k budování obrazu toho druhého jako někoho „úplně jiného“.

3.1 Blížkost a vzdálenost kultur

V době globalizace přitahují pozornost publikace, které se snaží zmapovat velké civilizační okruhy, vytvořit obecnou kulturní mapu světa.⁵⁰ Uveďme kupříkladu práci Arnolda Toynbeeho (2001), nebo populární Huntingtonův (2001) *Střet civilizací*. Z českého prostředí jmenujme soubornou monografii *Paradigma kultur*, kterou redigovala Zuzana Lehmannová (2011). Tato mnohasetstránková díla, přestože jsou výsledkem obrovské práce, mají pouze obecný charakter. Není zde prostor pro podrobnosti, jde především o průřez společnými rysy různých kultur (západoevropské, židovské, čínské, ...), o systematizaci za cenu uniformizace. Texty jsou orientované na prvky, které jsou společné jednotlivým zemím a národům v rámci velkých civilizačních celků.

Myšlení kategoriemi velkých celků (západní, slovanský, africký, arabský a podobně) upozadňuje detaily, nuance, které právě tkají pavučinu interkulturní komunikace. Teprve sestoupíme-li na dostatečně nízkou úroveň, objevíme trhliny, rozepře, rozdíly, které byly z globálního hlediska neviditelné. Kontakty mezi blízkými kulturami však nejsou předmětem zájmu a zkoumání,

49 Např. <http://www.unitedstudies.com/mezikulturni-komunikace/>, <http://www.afs.cz/hostitelsky-program/> a podobné.

50 Vztah pojmů kultura a civilizace rozebírá Jan Sokol (2002); J. Bolten (2006) se odvolává na rčení: „civilizace je tehdy, když vlastníme vidličku, kultura, když ji používáme“ (s. 23).

možná i proto, že nejsou tolik mediálně atraktivní. Býváme nicméně překvapeni zjištěním, že se „nemůžeme dohodnout“, jak je možné, že „o nich víme tak málo“.

Jakou charakteristiku by měly mít odlišné kultury, abychom je mohli označit jako blízké? Úhlů pohledu je zřejmě více: blízkost zeměpisná, politická, jazyková, duchovně-historická.

Zeměpisné sousedství často vytváří praktické vztahy spojené s četnými kontakty, dopravou, obchodem, každodenním životem (kulinární zvyklosti a jiné). Příkladem může být Česká republika a Rakousko či státy Středomoří.

Jazyková blízkost spojuje kultury bez ohledu na zeměpisnou vzdálenost (například britská, americká a australská kultura). Blízkost jazyková i zeměpisná charakterizuje skandinávské země.

Blízkost politická a jazyková charakterizovala část zemí bývalého tzv. východního bloku v dobách studené války. Na tomto příkladu je zvláště patrné, jak lze myšlenku vzájemnosti (zde slovanství) zneužít ve prospěch striktně politických cílů (v dějinách zdaleka nejde o ojedinělý případ).

Blízkost duchovně-historická je tvořena ideovou, často náboženskou shodou; pro příklad uveďme kulturu románskou.

Zvláštní kapitolou jsou vztahy dvou (a více) rovnoprávných kultur v rámci jednoho státu, přičemž uvnitř tohoto státu je rozdílnost kultur a jazyků zřejmá, zatímco navenek není vždy patrná. Například dnešní Belgie, bývalé Československo,⁵¹ bývalá Jugoslávie.

Výhody a překážky vyplývající z jednotlivých aspektů blízkosti podrobněji rozebereme v následujících kapitolách.

3.2 Specifikum interkulturních kontaktů blízkých kultur

Abychom více přiblížili rozdíl ve zkoumání interkulturní komunikace kultur vzdálených (to znamená těch, jež jsou považovány za exotické) a kultur blízkých, posloužíme si terminologií z rozvojové psychologie. Konkrétně

⁵¹ I dnes, po téměř dvaceti letech od rozdělení Československa, lze ve Francii či Itálii slyšet o „československém“ jazyce.

pojmem *motorika*, tzn. celková pohybová schopnost člověka, souhrn pohybových aktivit lidského těla. Její úroveň úzce souvisí s rozvojem řeči, myšlení a lateralitou (Přinosilová, 1997).

Psychologie rozlišuje mezi hrubou a jemnou motorikou. Hrubá motorika představuje pohyby celého těla, pohyby velkých svalových skupin. Jde o ovládání a držení těla, koordinaci končetin a rytmiizaci pohybů. Jemnou motorikou se rozumí například grafomotorika nebo mimika, tj. motorika zajišťovaná malými svalovými skupinami (Opatřilová, 2003, s. 15). Oba typy motoriky jsou vůči sobě komplementární. Zahrnují různé schopnosti, v jejich rozvoji pomáhají různé druhy činnosti, cvičení. Jemná motorika vychází, vyrůstá z motoriky hrubé. Analogicky lze říci, že schopnost komunikace s představiteli odlišných kultur, zvláště těch vzdálených, má svůj hrubý základ, který bývá všeobecně kulturně známý. Často je považován za součást všeobecného vzdělání (je známo, že Japonci mají specifický způsob zdravení úklonem hlavy, Židé nekonzumují vepřové maso, pro Bulhary je kývnutí hlavou známkou nesouhlasu a podobně).

Kontakty mezi blízkými kulturami však vyžadují spíše jemnou motoriku, zaměření na detaily a nuance, zvláště když význam určitých jevů není úplně odlišný, pouze trochu posunutý. V žádném případě nesmíme zapomínat, že interkulturní kontakty blízkých kultur rovněž vyžadují interkulturní kompetence, neboť suma zanedbaných drobností může vést k vzájemnému nepochopení nebo i ke ztroskotání komunikace.

Interkulturní kompetence jsou souhrnem znalostí, schopností a nadání, které mají pozitivní vliv na dobrou, úspěšnou⁵² interkulturní komunikaci.

Mezi tyto vlastnosti řadí J. Bolten množství příznaků, které, provázané pospolu, tvoří interkulturně kompetentního člověka (2006, s. 139-141). Dle Boltena nejsou mezi příznaky významnější či méně významné, nelze a ani není žádoucí je hierarchicky uspořádat. Nicméně zkusme je přesto pro lepší orientaci seskupit do několika věcných okruhů.

52 Úspěch, *úspěšná komunikace* asociuje spíše obchodní jednání, dosažení něčeho hmatatelného, viditelného cíle, zatímco *dobrá komunikace* je pojmem širším, majícím dlouhodobým rámcem, o který nám v této práci jde.

1. Empatie, otevřenost, tolerance, sebedisciplína. Tyto charakterologické rysy jsou důležité v každé komunikaci s druhým člověkem. Jedná se o vrozené nadání, nebo predispozice získané v raném věku díky například multikulturnímu prostředí, které mohou být zanedbané a ztracené anebo naopak vědomě kultivované a prohlubované.
2. Znalost cizích jazyků, kulturní znalosti. Jejich potřeba je zřejmá a nezbytná, ovšem mějme na paměti, že samotná znalost jazyka není totožná s interkulturní kompetencí. (Viz příklad v kapitole 2.5.5). Můžeme dokonce říci, že řešení jazykových problémů bývá snazší (můžeme ho delegovat na tlumočnicka) než zvládnutí interkulturní komunikace, kde máme k dispozici jen svou vlastní tvář a svým chováním odpovídáme sami za sebe.
3. Vědomí synergií, polycentrismus, schopnost odstupu od vlastní role a úhlu pohledu, schopnost vymezení akceptovatelných hranic. Tyto vlastnosti jsou úzce svázané s vědomím vlastního kulturního zázemí, sebepoznáním, bez kterého není možné vyjít druhému naproti. Vědomí své hodnoty a svých omezení napomáhá ocenit přínosy spolupráce s reprezentanty jiných kultur a rozpoznat nové kvality, které můžou ze spolupráce vzniknout.
4. Schopnost pojmenování komunikačních problémů. Velice důležitá vlastnost, často neuvědomovaná, která může přispět k plodnému dialogu místo povrchních řečí, ze kterých nic nevyplývá. Nedorozumění není ohrožením komunikace, naopak je výzvou k jejímu zlepšení.
5. Schopnost a vůle vzdělávání se v tématice interkulturní komunikace, vědomí o existenci způsobů přípravy na interkulturní setkání, pojem o bariérách, na které je možné narazit.
6. J. Bolten uvádí ještě připravenost na akulturaci. Při delším pobytu v cizině je podle něho důležité být schopným přejmout a uznat za vlastní hodnoty, normy a způsoby myšlení hostitelské země.

3.3 Překoná(vá)ní konfliktu jako faktor interkulturní komunikace

Všimněme si, že vědecké zájmy, politická rozhodnutí a projekty kladoucí si za cíl uchopit anebo přivést problematiku interkulturní komunikace do praktické podoby velmi často vyrůstaly a vyrůstají z konfliktu. Konflikt je důležitým faktorem kontaktu.

Když v roce 1959 Edward Hall přemýšlel o miliardách amerických dolarů věnovaných po druhé světové válce na zahraniční pomoc, o penězích, které nepřinášely Američanům ani sympatie ani úctu ostatních národů, když analyzoval neúspěšná jednání s Japonci, Řeky, Araby, Jihoameričany, když pozoroval, jak tragické následky může mít vzájemné nepochopení, položil si otázku *proč* se tak děje. Jeho odpověď zněla: „Jsem přesvědčený, že spousta našich problémů vyplývá z toho, že tak málo víme o interkulturní komunikaci“ (Hall, 1973, s. XIV). Připomeňme si, jak složitá byla světová realita v době, kdy Hall psal tato slova: bylo jen několik let po válce, ve které byla Američany poprvé použita atomová bomba, oběti na všech stranách konfliktu ještě ani nebyly spočítané a na světovou scénu se na dlouhá desetiletí chystala spustit železná opona.

Spojené státy americké byly od počátku své existence postaveny na cizincích, lidech odjinud, kteří se teprve stávali americkými občany a soužití různých ras a jazyků museli řešit každodenně. Lidé přicházející ze starého světa se učili žít spolu a utvářet svět nový, což se neobešlo bez konfliktů, často násilných. Validní byla otázka z dnešního hlediska západního civilizačního okruhu naprosto nekorektní, totiž kteří lidé jsou „doopravdy lidmi“, s lidskými právy (původní obyvatelé – Indiáni, černoši). Dlouholetá nutnost řešení problematických národnostních otázek uvnitř státu přirozeně vyvolala zájem, ba přímo potřebu zabývat se komunikací kultur v teoretické rovině. Není proto divu, že interkulturní komunikace jako vědecká disciplína se zrodila právě v USA.

Jiným příkladem interkulturní komunikace vyrůstající z dlouholetého konfliktu je zájem o tuto problematiku v Rusku. Začal se konstituovat po pádu železné opony a zániku Sovětského Svazu v roce 1991. V roce 2000 byla

založena Rossijskaja komunikativnaja asociacija,⁵³ která se stala partnerkou již zmíněné americké National Communication Association. Ruský výzkum se soustředí právě na způsob komunikace Rusů a Američanů. J. Průcha (2010) lituje, že ruské publikace, ačkoliv početné a zajímavé, nejsou dostupné v českých knihovnách (s. 28). Vzhledem ke stavu česko-ruské interkulturní komunikace je to pochopitelné.

Krise⁵⁴ interkulturní komunikace, kterou se podaří překonat, může naopak být východiskem ke spolupráci a rozvoji. Bezprecedentním příkladem zůstává německo-francouzské smíření po druhé světové válce. Nejenže se dlouhodobě komplikované vztahy⁵⁵ mezi oběma zeměmi zásadně zlepšily, ale navíc stály u zrodu projektu evropského společenství a následně Evropské unie, ke které dnes se počítá 27 států a přes 500 milionů lidí.

Centrem evropských institucí je dnes Brusel, hlavní město Belgie. Krátká sonda do dějin tohoto rozlohou a počtem obyvatel nevelkého státu napovídá, že tomu tak není náhodou. Belgie byla vytvořena v roce 1815 v prostoru, který hrál od 17. století roli nárazníkového pásma mezi Francií a Anglií; své zájmy zde měli i španělští a ruští panovníci. To všechno bolestivě pociťovali obyvatelé Flander a Valonska, kteří měli zkušenost, že cizí armáda nikdy neznamená nic dobrého.⁵⁶ Zvláště první světová válka zanechala nesmazatelný otisk ve vědomí Belgičanů. Kurátor Muzea první světové války v Ieperu⁵⁷ Piet Chielens se v této souvislosti vyjádřil, že pacifismus mají Belgičané geneticky zakódovaný.

Není pochyb o tom, že existenciální nebezpečí, které se zopakovalo v podobě druhé světové války, bylo přímým impulsem k tomu, aby se Belgie intenzivně angažovala ve vzniku celoevropské nadnárodní organizace, kterou je dnes Evropská unie. Z konfliktů, obětí a opakované destrukce vznikl

53 Российская коммуникативная ассоциация, <http://www.russcomm.ru/>.

54 Z českého *krisis* – průlom, obrat, volba, rozhodnutí.

55 Teprve v roce 1984 se německý kancléř Helmut Kohl a francouzský prezident François Mitterrand symbolicky setkali na bitevním poli u francouzského Verdunu.

56 Depuis le XIV siècle, la Belgique est la champ de bataille favori de l'Europe. LE VIF/EXPRES, 24/8/2007.

57 Ieper – město v západních Flandrech, podle jehož francouzského názvu Ypres byl nazván bojový plyn yperit, zde poprvé použitý.

v poměrně krátkém čase jedné až dvou generací ojedinělý projekt zaměřený na mírovou spolupráci.⁵⁸

Konflikty polsko-německé mají svoji staletou historii,⁵⁹ jejíž vyvrcholením byla druhá světová válka. Prvním krokem k usmíření a nápravě vztahů se stal v roce 1965 dopis biskupů polské katolické církve biskupům německým s proslulou větou „odpouštíme a prosíme o odpuštění“. Gesto, které vzbudilo ohlas a uznání ve světě, se v Polsku stalo předmětem manipulace a antiněmecké propagandy. Komunistická vláda nejprve zakázala dopis zveřejnit, později povolila jeho publikaci v cenzurované podobě v nízkonákladovém týdeníku, aby z něho nakonec udělala záminku k jedné z největších propagandistických kampaní v dějinách Polské lidové republiky. „Nikdy neodpustíme“ bylo odpovědí vládních činitelů. Tento názor tehdy reprezentoval pocity značné části veřejnosti, která nebyla smíření vstřícně nakloněna. „Nemůžeme se tomu divit. Byl teprve rok 1965. Tehdejší společnost, kromě nejmladší generace, jež neměla žádný vliv na veřejné mínění, byla složena z lidí, kteří nejenže válku prožili, ale často pocítili přímo na vlastní kůži.“ (Kozłowski, n.d.).

Nicméně první krok ke smíření byl učiněn. Za ním šly další, často vzhledem k politické situaci neoficiální iniciativy vzájemného sbližování. Klíčovým byl rok 1989, kdy se v Křížové⁶⁰ setkali kancléř Helmut Kohl a předseda polské vlády Tadeusz Mazowiecki, aby iniciovali novou kapitolu německo-polských vztahů. Vznikla Nadace polsko-německého smíření⁶¹ a další projekty, orientované hlavně na osvětu mládeže. Nesmírně důležitá byla v tomto procesu osobní angažovanost lidí, kteří sami ve svém životě dokázali odpustit.⁶²

58 Prof. Gerard Delanty považuje ideu sjednocené Evropy spíše za produkt konfliktu, než porozumění, přičemž onen konflikt nepokládá za překonaný. Vidí Evropu jako proces namířený proti různým vnějším vlivům, jako je islám, imigranti z bývalých kolonií, ale i společnosti východní Evropy (Delanty, 1995).

59 O odvěkém nepřátelství mezi polským a německým národem vypovídají i lidová rčení a přísloví, písně, pověsti.

60 Usedlost Křížová v Dolním Slezsku, bývalý majetek rodiny von Moltke. Během druhé světové války centrum protinacistického odporu, za který byl Helmut James von Moltke odsouzený k smrti. Dnes sídlo Nadace Křížová pro Evropské porozumění, <http://www.krzyzowa.org.pl/>.

61 Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie, Stiftung Polnisch-Deutsche Aussöhnung, <http://www.fpnpl.pl/>.

Cílené úsilí přineslo měřitelné výsledky: podle průzkumů Centra pro výzkum veřejného mínění (Centrum Badania Opinii Społecznej) bylo v roce 1990 smíření mezi Poláky a Němci možné pro 47 % Poláků a o deset let později, v roce 2001, již pro 76 %. Dnes jen 7 % Poláků považuje Němce za národ, kterého je třeba se obávat.⁶³

Samotné Německo je dnes oblastí, kde má interkulturní komunikace jako obor své pevné místo jak na universitách,⁶⁴ tak i v praxi (Bobáková, 2004), (Nový, Schroll-Machl, 1999). Není bez významu, že právě německá kancléřka Angela Merkel vyhlásila na podzim roku 2010 „absolutní selhání multikulturalismu“.⁶⁵ Nemáme prostor pro podrobnou analýzu kontextu, v jakém byl tento výrok pronesen, ale samotný fakt, že slova o soužití mezi kulturami padají z úst nejvyšších státních představitelů naznačuje, že problematika interkulturní komunikace zastává důležité místo v politickém diskursu. Německá politička má bezesporu mandát na podobná prohlášení, protože je to právě Německo, které hostí mnohamilionovou komunitu imigrantů. Vyjádřené zklamání z multikulturalismu nemusí nutně znamenat jeho zavržení jako takového, ale diagnostikuje dosavadní metody interkulturního dialogu jako neúčinné, nenaplňující očekávání. Zřejmě je čas otevřít novou kapitolu diskuse na téma soužití kultur.

Z výše uvedených příkladů je zřejmé, že interkulturní porozumění je navzdory konfliktu možné, samotná existence konfliktu možnosti porozumění nebrání. Spíše naopak – pojmenovaný, dobře rozpracovaný a koncepčně řešený problém může vést k opravdovému sblížení, pochopení, ke změně způsobu myšlení. Vždy to ale vyžaduje mnoho úsilí, cílené práce, nákladu sil i finančních prostředků a v neposlední řadě velké osobní zaangažování těch, kteří mají co říci, jsou věrohodní, komunikativní a mediální ve smyslu schopnosti sdílení.

Rovněž je patrné, že procesy překonávání konfliktů jsou dlouhodobé a o jejich úspěšnosti mj. rozhoduje jejich úzká vazba na vzdělávání, výchovný

62 Jeden příklad za všechny, profesor Władysław Bartoszewski, historik, vězeň Auschwitz, oběť komunistických perzekucí, v 90. letech 20. století ministr zahraničí Polské republiky.

63 Viz <http://www.cbos.pl/PL/News/newsletter.php>.

64 Například Universita v Jeně, <http://www.iwk-jena.de/>.

65 Například <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>.

proces se zachováním historické paměti. Orientace na mládež má své psychologické opodstatnění; jde o skupinu, která je zvláště citlivá na bezpráví. Většina pietních míst v Evropě nemá jen historicko-pamětní, emotivní význam,⁶⁶ ale jsou to především místa vzdělávací, jež realizují projekty zaměřené na udržování historické paměti, informovanost, ale i na interkulturní edukaci.⁶⁷

Obrácený přístup, tj. politika pseudokorektních vztahů, zamlčování, „zametání pod koberec“ vede k uzavřenosti a následně často i k napjatým vztahům, kdy se sebemenší problematická situace stává záminkou k vyjádření nedůvěry a negativní reakci. Chybějící otevřenost je úrodnou půdou k tomu, aby zdánlivě zčistajasna vypukl konflikt, který se vzápětí přenáší z měkké úrovně interkulturní komunikace do politické a ekonomické roviny. Ukázkovým příkladem jsou současné polsko-ruské vztahy, které zůstávají, na rozdíl od vztahů polsko-německých, dlouhodobě neřešené.⁶⁸

Podobně zanedbané jsou i vztahy česko-ruské, poznamenané historickými fakty druhé poloviny 20. století. Pro ilustraci uijme příklad, jenž uvádí J. Průcha (2010).

Když jedna česká herečka (ročník 1964) při udělování ceny Thalie v Národním divadle použila ve svém projevu hanlivý výraz označující Rusy („Rusáci“, spojený s další hrubou nadávkou), její vystoupení, dle interpretace J. Průchy, „vedlo k nepříjemným důsledkům“. V hledišti seděl ruský sólista baletu (ročník 1975), který na pozdější otázku novináře k incidentu uvedl: „Byl jsem šokován [...] Myslím, že dnes lidé vyrostli z nenávisti [...] To je jako kdybych nenáviděl Němce, protože jsme proti nim bojovali ve válce. Je to stejně nevhodné, jako kdyby na oskarovém

66 Například znělka u brány v Ieperu, který od roku 1928 každý večer připomíná památku padlých vojáků; <http://www.toerisme-ieper.be/fr/page/157-252/last-post.html>.

67 Například <http://www.inflandersfields.be/>, <http://pl.auschwitz.org/>, <http://www.lidice.eu/> apod.

68 V tomto kontextu má téměř symbolický význam smrt Andrzeje Przewoźnika (1963-2010), generálního tajemníka Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, historika, který svou dlouholetou prací a diplomatickou angažovaností dosáhl vzniku mj. polských hřbitovů v Katyni či památníku Židů v Jedwabnem. Przewoźnik zahynul v dubnu 2010 při katastrofě polského prezidentského letadla u Smolenska. Tato událost znovu otevřela pandorinu schránku plnou vzájemné nechuť, nedůvěry a výčitek mezi polskou a ruskou stranou.

ceremoniálu někdo řekl, že černoši jsou svině. V Americe by to skončilo u soudu.“ (s. 67).

Je patrné, že herečka (jejíž otec, rovněž herec, se v době normalizace potýkal se státním aparátem) provedla určitou katarzi („teď už to konečně můžu říct“). Na druhé straně ruský umělec naprosto nesprávně uvádí příklady situací, ve kterých by dnes takové urážky nejspíš nezazněly. Německo s Ruskem *bylo* ve válečném konfliktu, v Americe lidé černé pleti *byli* občany druhé kategorie. Obě tyto historické situace se dostaly do veřejné diskuse, byly lépe či hůře řešeny, otevřeně se o nich komunikovalo. Zaznělo-li něco nahlas, není potřeba využívat oklik a příležitostí říci něco mezi řádky. Rusko s Českou republikou oficiálně nikdy v žádném konfliktu *nebylo*.⁶⁹ Právě proto můžou být slova herečky (ze společenského hlediska určitě nekorektní) pro českou veřejnost přijatelná a pochopitelná a bohužel lze předpokládat, že podobná faux-pas se budou vyskytovat i nadále.

Důkazem přímého propojení interkulturní komunikace s konfliktem je i doktorská disertace Marka Poniedziałka, publikovaná v roce 2009, věnovaná polsko-sousedským vztahům (Poniedziałek, 2009). Autor se soustředí na polsko-německé, židovské, ukrajinské, ruské vztahy, které, jak uvádí, byly determinované událostmi 20. století – traumaty válek, utrpením, nacionalismem, předsudky. Je zajímavé, že přestože jsou tématem práce susedské vztahy, o neproblematických susedech zde není ani zmínka. Nejde o výjimečnou situaci, kdy chybějící mediálně zviditelněný konflikt je prakticky rovnocenný s ignorací. Vymezení oblasti výzkumu je samozřejmě autorovým právem, nicméně má-li být klíčem ať již susedství, nebo konflikt, pomnutí například národnostních problémů oblasti Zaolzí⁷⁰ není seriózní.⁷¹

69 Naopak, po dlouhá léta bylo deklarováno „přátelství na věčné časy“.

70 Zaolzí, též Záolší, polsky Zaolzie, oblast české části Těšínska, kde žije významná polská národnostní menšina. Území je sporné od konce první světové války, kdy bylo po krátkém vojenském konfliktu rozděleno mezi nově vzniklé Československo a Polsko. V roce 1938 Polsko oblast vojensky anektovalo, aby se po druhé světové válce hranice vrátily zpět do meziválečného stavu. Problémy národnostního charakteru jsou zde dodnes aktuální.

71 Potvrzuje se názor vyjádřený Grzegorzem Gašiorem v publikaci Zaolzí slovy: „K otázkám místního společenství se přistupovalo převážně instrumentálně, bez zájmu veřejného mínění. Lokální konflikty a názory zdejších obyvatel byly vnímány jako nepodstatné a tváří v tvář okolnostem 'vyšší moci' jako druhořadé.“ (Gašior, 2008, s. 2).

3.4 Překážky interkulturní komunikace v kontaktech blízkých kultur

Jak jsme uvedli výše, kultury si mohou být blízké z různých hledisek a jejich kombinací; zeměpisného, politického, jazykového, duchovně-historického. Každý společný element, faktor, může pochopitelně vzájemnou komunikaci zjednodušit, ale i zkomplikovat. Zeměpisná blízkost nahrává větší pravděpodobnosti přímého osobního kontaktu, i když samotný kontakt ještě není garantem dobré interkulturní komunikace. Lze využívat obchodních, dopravních a jiných kontaktů a ani trochu přitom neprohlubovat znalost místní reality, hodnot a duchovního bohatství.

Podobné politické uspořádání a historický vývoj může napomoci ve vzájemném pochopení. Lze se odvolat na společné zkušenosti z minulosti, je možné očekávat, že partnerská strana řeší obdobné problémy a otázky. Jejich výklad, asociace s nimi spojené, však můžou být až překvapivým způsobem různé (blíže viz kapitola 4.5).

Příbuzný jazyk může být rovněž příspěvkem ke vzájemnému porozumění. Tam, kde do kontaktu vstupuje více jazykových skupin, přirozeně se vyhledávají lidé mluvící podobnými jazyky. Na druhé straně může být příbuzný jazyk matoucí, čímž tvoří specifickou překážku spojenou s interkulturní komunikací mezi blízkými kulturami. Proč je příbuzný jazyk zároveň výhodou i překážkou? Trefně to vyjádřil Tzvetan Todorov (1996): „Nezná-li člověk nějaký jazyk *opravdu důkladně*, má sklon interpretovat věci mylně, přičemž se opírá o zrádnou pomoc analogie a vydává přání za skutečnost“ (s. 238).

J. Průcha (2010) píše v souvislosti s bariérami, na které narážíme v interkulturní komunikaci, že „čím větší je kulturní odlišnost partnerů, tím vyšší je pravděpodobnost výskytu komunikačních bariér“ (s. 63). Mohlo by se naopak zdát, že čím jsme kulturně blíží, tím je pravděpodobnost výskytu těchto bariér menší. Tato závislost však není jednoznačná, zpětná implikace rozhodně neplatí vždy. Ve stejné knize, o několik kapitol dále, když se zamýšlí nad příbuzností jazyků, však Průcha (2010) uvádí: „slovenština pro Čechy nepředstavuje prakticky žádnou komunikační bariéru, určitá podobnost je rovněž shledávána v případě polštiny či ruštiny“ (s. 74). Slovenština možná

nepředstavuje „prakticky žádnou komunikační bariéru“ pro ty generace Čechů, kteří část svého života strávili ve dvoukulturním státě, kde byli dvojjazyčností bezprostředně obklopeni. Rozhodně to ale nelze říci o mladších generacích, pro které je slovenština cizí jazyk, se kterým nikdy nepřišli do styku a tudíž bariéru určitě představuje. Dále autor zmiňuje ruštinu, která jako řeč sice může být po slovanské linii blízká, nicméně v psané podobě (uvedené autorem na začátku kapitoly o příbuznosti jazyků – „cizojazyčné návody k výrobkům“) je bez znalosti azbuky absolutně nesrozumitelná.

Zrádnost příbuzných jazyků (resp. jejich neznalost) není jedinou překážkou, na kterou narážíme v kontaktech mezi blízkými kulturami. Níže vymezujeme další potenciální bariéry.

1. Počáteční angažovanost účastníků interkulturního dialogu může být přirozeně menší. Uvědomění si existence překážek předem může vyvolat zvýšení pozornosti a lepší přípravu, zatímco předpoklad chybějících anebo nevýznamných bariér ukolébává. Účastníci dialogu mohou mylně očekávat, že východiska diskuse jsou obdobná, že pod stejnými pojmy se kryje tentýž obsah.
2. Blízké, všední jevy bývají přehlíženy, brány za samozřejmé; nelákají svou exotikou, nedostupností. Vzdálenému věnujeme více pozornosti, máme tendenci více se snažit, protože se s ním setkáváme méně často, není součástí naší každodennosti.⁷²
3. Vnější vzhled ukolébává. Vede k přesvědčení, že když podobně vypadáme, jsme stejně oblečení, fungujeme v totožných ekonomických a vojenských uskupeních, že přemýšlíme stejným způsobem. Pro současnou kulturu je vizuálnost velice důležitá. Žijeme v kultuře obrazu, kde je na vnější dojem, (auto)prezentaci kladen značný důraz, často se mu připisuje rozhodující role. Tato překážka získává v globalizované době na novém významu. Vnější svět se uniformizuje,

72 Viz odlehčená kritika Tomáše Halíka, zaangažovaného v mezikulturním a mezináboženském dialogu: „Ty (Halíku) jsi skutečně tolerantní akorát k muslimům a síkhům, protože se s nimi vidíš dvakrát v roce na nějaké konferenci ve Washingtonu, Vatikánu nebo Bruselu, co nejdál od vlastního prahu.“ (Halík, 2005, s. 66).

lidé se jen málo liší oblečením, jedí stejné věci v celosvětových sítích stejných restaurací, komunikují stejným zjednodušeným jazykem (v Evropě Euroenglish) atd. Hlubší myšlenkové zázemí, tradice, rodné jazyky, ve kterých člověk „počítá a modlí se“, nic z toho není viditelné na první pohled. A přitom právě tyto faktory zůstávají základem každé osobnosti, bez ohledu na její kosmopolitismus.

4. Chybějící konflikt, střet, který, jak jsme již zmínili, může paradoxně znamenat cestu k interkulturní komunikaci. Může být prvním impulsem ke hledání východisek, k sebereflexi, k pozastavení se nad otázkou.
5. Posun od komparace k zrcadlovosti. Když je něco podobné, má to být stejné. Pokud to stejné není, znamená to, že je to divné, méně hodnotné až hloupé. Absolutní zrcadlení platí oběma směry. Jestliže *u nich* něco schází, je to špatně, jejich kultura je méněcenná. Když my něco, na rozdíl od nich, nemáme, jsme horší a oni se jeví jako ti lepší. Potřeba otevřenosti, tolerance, úcty k jiným hodnotám a tradicím, k odlišnému vidění světa, to vše je rázem zapomenuto.

Uvedme nyní dva příklady polského pohledu na českou realitu, které poukazují na chybný předpoklad automatické srozumitelnosti, odhalují vlastní nepřipravenost až nekompetentnost a je z nich zřejmé, jak hledání totožného nepřináší očekávané výsledky. Popsané situace jsou o to zajímavější, že se týkají novináře specializujícího se na českou problematiku a profesora bohemistiky, to jest lidí kteří by vzhledem k odborným zájmům a vzdělání měli být schopni analýzy a komparace historicko-kulturních reálií obou zemí.

„Napadá mě jeden pěkný čin, zdánlivě zbavený smyslu. V roce 1989, kdy padl komunismus a na Václavském náměstí mluvil Václav Havel, stovky tisíc lidí zvonilo z radosti klíči od bytů. Sakra, vůbec si nemůžu vzpomenout, jak jsme my dávali najevo radost v červnu 1989.“ (Janowska, 2010).

Z úryvku je zřejmý chybějící základní předpoklad pro pochopení jednání druhého, tj. fakt, že jeho činy mají význam, přestože pro mě není v daný okamžik jasný. Že v jednání druhého může být zakódována informace, která je

pro mě skryta, což ale nevypovídá o nesmyslných počinech toho druhého, nýbrž jen a pouze o mé (ne)znalosti (já něco nechápu, proto to nemá smysl). Kromě nepochopení samotného zvonění klíči (poslední zvonění není v Polsku známé) a neznalosti reálií a symbolů („dejme šaškům rolničky“) máme rovněž možnost pozorovat neschopnost srovnání historického vývoje v obou zemích. Volby v Polsku v červnu 1989 byly jen částečně svobodné (komunistická strana měla zaručenou většinu), byly výsledkem dlouhého vyjednávání mezi vládnoucí stranou a opozicí, tudíž se nejednalo o euforický okamžik dějin. Loučení se starým systémem mělo jiný průběh, a proto i reakce veřejnosti byly odlišné.

Druhý příklad čerpá ze vzpomínkové knihy Petra Posledního nazvané Krok ze stínu (Poslední, 2002). Autor vypráví o setkání s bohemistou z Jagellonské university v Krakově, který organizuje skupinu badatelů, jež by zpracovala slovník české literatury 20. století. Dojde k polemice na téma vědeckého pohledu na věc, metody zpracování materiálů, nového způsobu přístupu k dějinám.

„Později můj hostitel – to už sedíme tři hodiny – začne pěkně zostra. Prý jak je možné, že nemáme také „politickou“ poezii, třeba takového Barańczaka?⁷³ Opravdu nikdo nepíše verše, které by oslovovaly celou společnost? Snažím se mu oponovat, že literární „politikum“ mívá přece různé tváře a pokouším se mu vysvětlit, že generace nastupující v šedesátých letech – na rozdíl od pozdější Nové vlny v Polsku – usilovala o pravý opak, o estetickou autonomii, o „tvořenost“ jako výraz umělecké svobody. Jenže Baluch se nenechá přesvědčit, trvá pouze na svém. A nakonec začíná přímo „fantazírovat“ – prý neumíme překládat polskou poezii a bude nám muset ukázat, jak se to dělá. Raději se rychle loučím, takovou přednášku poslouchat nepotřebuji. Odcházím zklamán.“ (Poslední, 2002, s. 89-90).

73 Stanisław Barańczak (1946), básník a překladatel. Za činnost ve Výboru na obranu dělníků perzekvován komunistickým režimem (odsouzen, zákaz publikace). Ve své tvorbě odhaloval jazykové prostředky propagandy, poukazoval na absurditu jazyka moci. Od roku 1981 žije v USA, kde přednáší literaturu na Harvardově universitě.

Pozastavme se ještě u popsaného setkání. Dva jazykovědci, oba výborně ovládající jazyk druhého. Objevuje se podiv nad tím, že ve druhé kultuře se nevyskytuje určitý druh poezie. Vzniká dojem, že literatuře *něco chybí*. Neschopnost přijmout argumentaci z čeho taková situace vyplývá vede k absurdnímu zobecnění „vy neumíte překládat polskou poezii“ a „jen my víme, jak to se dělá“. Oba dva účastníci zůstávají u svého přesvědčení, cítí se nepochopeni, jsou uraženi. Dialog končí.

Pro zachování rovnováhy uveďme i pozitivní příklad interkulturní komunikace. Nejde o srovnání kultur objektivně blízkých, ale blízkých jednomu člověku. Není náhodou, že se týká osobnosti, která se pohybuje v interkulturním prostředí od narození.

Jacques Rupnik, francouzský politolog narozený v Praze, na otázku, jaké jídlo má nejraději, kdysi odpověděl: „Ve Francii mušle a v Čechách pečenou kachnu.“

Skvělý příklad otevřeného přístupu k odlišnostem, nadhledu, schopnosti ocenit to nejlepší (zde doslova nejchutnější) co daná kultura může nabídnout. Je to zároveň velice trefný závěr, který lze shrnout do poučení: „nehledejme mušle tam, kde se vyskytují pečené kachny“.

Uzavřeme pojednání o odlišnostech kultur citátem z Lehmannové (2011). Všimněme si, že uvedené výroky jsou bezezbytku platné obecně, i konkrétně pro blízké kultury, které přes svou blízkost zůstávají kulturami různými, odlišnými, vyžadujícími specifickou kulturní strategii a taktiku.

„Při mezinárodním jednání proti sobě stojí partneři z různých kultur a tedy i s různými způsoby vidění světa, interpretace událostí, hodnocením, vnímáním i emocionálním prožíváním situací apod. Každé takové jednání je pak i komunikací mezi odlišnými kulturami. Efektivnost takového jednání pak závisí na tom, nakolik si účastníci uvědomují a znají odlišnou kulturní charakteristiku partnera i sebe sama a nakolik jsou schopni hledat způsob jednání, který by tyto odlišnosti respektoval a následně na základě toho směřoval ke společným kulturním stanoviskům nebo je i vytvářel. Každé takové jednání tedy vyžaduje určitou naprosto specifickou kulturní strategii

a taktiku a pro analytiku je jejich příprava poměrně komplikovaným úkolem. Tyto otázky jsou řešeny v rámci teorie interkulturní komunikace jako nové hraniční disciplíny.“ (s. 111).

3.5 Význam odlišnosti, bohatství kulturní diverzity

Pojem kulturní diverzita (různorodost), jako jeden z nosných témat, se stal velice populární. Zakotvil se v současném společenském diskursu natolik silně, že, jak správně poznamenal Ulf Hannerz, málokdy věnujeme pozornost zkoumání této myšlenky, jejímu prohloubení a pozastavení se nad tím, co opravdu kulturní diverzita pro nás znamená, co nám může přinést kromě toho, že nás „všeobecně obohacuje“ (Hannerz, 2006, s. 89).

Hannerz předkládá následující argumenty pro zachování a pěstování kulturní různorodosti.

1. Různorodost je spravedlivá. Každý má právo na sebeurčení, zachování své kulturní identity a kulturního dědictví. Různorodost je imanentní částí lidství.
2. Různorodost je hodnotou sama o sobě; je to ocenění, pomník lidské kreativity.
3. Kulturní diverzita vyvažuje vztahy politické a ekonomické závislosti.
4. Kulturní diverzita podporuje zachování ekologické rovnováhy.
5. Kulturní diverzita je souborem potenciálních řešení problematických situací různého typu, před kterými stál ve svých dějinách homo sapiens. Svou mnohostí forem uvažování může nacházet klíč k přetrvání lidského druhu (s. 98). „Žádný etnolog, ani historik civilizace nebude popírat tezi, že příklon k unifikaci světa by znamenal zbrzdění tempa rozvoje lidstva. Pokrok v každé oblasti pramení z různorodosti, nikoliv z jednolitě, tuhé masy.“ (Furdal, 2000, s. 197).
6. Setkání různých kulturních vlivů může přinést tvůrčí výsledek, vyprovokovat nové poznatky, analýzy a syntézy.
7. A konečně argument poslední, ale rozhodně neméně významný. Hannerz (2006) ho nazývá „čerpáním příjemnosti z rozdílnosti“ (s. 95). Člověk

si vychutnává kontakt s jinou kulturou, čímž zároveň získává odstup a nabývá schopnosti určitého nového druhu opanování vlastní kultury. Teprve při setkání s odlišným si můžeme uvědomit, kdo jsme my, jací jsme. Slovy E. Halla: „Jedním z nejefektivnějších způsobů, jak se dozvědět něco o sobě, je seriózní přístup ke kultuře jiných. Nutí nás uvědomit si ty detaily života, ve kterých se lišíme.“ (Hall, 1973, s. 32).

Bohatost a různorodost světa bezesporu nespočívá jen v ostrých kontrastech, ale v celé paletě barev, ve všech jejich jemných odstínech a variantách. Jaký význam má kulturní diverzita ve vztahu k diskutovaným blízkým kulturám? Zřejmě i mezi nimi platí výše uvedené argumenty Ulfa Hannerze; můžeme ale dodatečně těžit z dalších specifických výhod?

Geografická blízkost určitě napomáhá interkulturním kontaktům. Obchodní i volnočasové aktivity jsou (ve svobodném světě) přirozené, roli samozřejmě hraje i finanční argument, nižší náklady svázané s cestováním. Blízká poloha ovšem nabízí rozšíření obzorů o další návaznosti, jinou problematiku, která by nám jinak zůstala cizí. Budujeme vztahy se sousedy sousedů, kteří se tak stávají i našimi sousedy. Konkrétně z českého hlediska uveďme případ Polska, které nám zprostředkovává nejen severovýchod Evropy, ale kupříkladu i Švédsko, jež se stává českým partnerem při jednání o dopravním koridoru.⁷⁴

Díky jazykové blízkosti nezačínáme v kontaktu z cizím jazykem od nuly. Rychleji se můžeme dostat na motivující úroveň, kdy jazyku rozumíme, využíváme ho k získávání informací a začínáme být schopni ho aktivně využívat. Již sama pasivní znalost jazyka (blíže viz kapitola 4.1.4) umožňuje kontakt s původními zdroji, nejen s překlady a interpretacemi. Toto se stává velice důležité ve světě, kde je manipulace slovem běžnou praxí a schopnost kritického hodnocení informací patří ke klíčovým dovednostem (viz kapitoly 2.3.5 a 2.3.6). Navíc je možné dostat se prostřednictvím blízkého jazyka k textům, které do vlastního jazyka přeloženy nebyly.⁷⁵

74 CETC - Central European Transport Corridor, <http://www.cetc.pl/>.

75 Příkladem již historickým budiž západní tituly z oblasti společenských i přírodních věd, překládané v době normalizace do polštiny. Polské kulturní středisko ve Vodičkově ulici v Praze bylo v té době jedním z mála zdrojů aktuální literatury v Československu. I dnes jsou však vzhledem k velikosti trhu překlady cizí literatury do polštiny bohatší, než do češtiny.

Zakončeme tuto kapitolu úvahou o základním předpokladu dobré interkulturní komunikace mezi (nejen) blízkými kulturami, kterým je svobodná *vůle komunikovat*. Fakticky blízká kultura, a to nejen geograficky, politicky, jazykově, nebo z hlediska duchovně-historického vývoje, je taková kultura, kterou jsme schopni interpretovat a se kterou chceme komunikovat. „Veškeré přinucení, například politické nebo ekonomické, poskytující některé ze stran převahu nevyplývající z věcného kontextu, by bylo v rozporu s interkulturní komunikací a interkulturní kompetencí.“ (Bolten, 2006, s. 11) Historie nám bohužel nabízí celou řadu příkladů, kdy vnucené „přátelství“ přineslo zcela kontraproduktivní efekt.

3.6 Národní kultura a transkulturalita

Podle Polské encyklopedie 20. století je národní kultura „širokým spektrem způsobů jednání, norem, hodnot a symbolů, víry a přesvědčení, vědy, které je v určité společenské pospolitosti – národě – považováno za vlastní, jemu patřící, vzešlé z jeho tradic a historických zkušeností, platné v jeho rámci.“ (Kłoskowska, 1991, s. 51).

Autorka této definice, socioložka Antonina Kłoskowska (1919 – 2001) v další části hesla několikrát zdůrazňuje, že národní kultury rozvinutých společností nejsou vnitřně jedolité, nejsou soběstačné, nemohou se rozvíjet endogenně, čerpají z jiných kultur, přivlastňují si jiné prvky. Mezi národními a etnickými kulturami, které jsou v kontaktu, neustále probíhají procesy difúze a osmózy.

„Zcela jedolitá, sjednocená a harmonická národní kultura je pouhým stereotypem“ (Kłoskowska, 1991, s. 55). Dodejme, že stereotypem, na který se s oblibou odvolávají veškeré nacionalismy při tvorbě kategorie národa.⁷⁶ Podle tohoto způsobu uvažování má pojem *národní* vylučovací charakter. Není cílem spojovat okolo něčeho (idea, tradice, jazyk, umění, ...) ale především vyloučit všechno, co dokonale nezapadá. Národní je jen to, co je *čisté*, bez cizích příměsků.

76 Dle Ernesta Gellnera nacionalismy tvoří národy a ne obráceně (Gellner, 1993, s. 72).

Reakcí na takto chápanou národní kulturu je teorie transkulturality, kterou její autor, německý filozof a kunsthistorik Wolfgang Welsch (2000), dává do protikladu interkulturality a multikulturality. Těmto dvěma přístupům vyčítá, že považují národní kultury za uzavřené celky, což je zastaralý a nesprávný pohled, zatímco transkulturní přístup reflektuje moderní realitu a poskytuje prostor pro budoucí vývoj. *Trans* vykládá dvěma způsoby. Za prvé se jedná o vzájemné pronikání kultur a za druhé se nad kulturami tvoří úplně nová jakost, která není s kulturami, z nichž vzešla, přímo svázána. Jako příklad transkulturní praxe poukazuje na umění, které se šířilo bez ohledu na hranice států, míchalo své prvky s místními tradicemi a dodnes svědčí o tom, že jedině transkulturní komunikace byla a je plodná, schopná tvořit novou kvalitu.

Welschova teorie transkulturality de facto nevystupuje proti národní kultuře jako takové, ale proti (obecně rozšířenému) stereotypnímu pojetí národní kultury.

Ukažme nyní na příkladu z oblasti umění, jak se národní interpretace může zásadně různit, a to nejen v případě znázornění historických událostí (je pochopitelné, že jinak vidí realitu vítězové a jinak poražení),⁷⁷ ale v uměleckém díle, které se odvolává do řecké mytologie, považované za jeden ze základních pilířů evropské kultury.⁷⁸

Reprodukce známého obrazu Ikarův pád Pietera Bruegela staršího ze 16. století se nachází v učebnici literární výchovy pro polské základní školy. Vedle obrazu je krátká novela Jarosława Iwaszkiewicze pojmenovaná Ikar, která se odehrává v době druhé světové války v okupované Varšavě. Autor se odvolává na událost, jejímž byl svědkem a připomíná Bruegelovo dílo. Jeho Ikar je náctiletým chlapcem, který četl knihu při chůzi a nepozorností vešel do cesty gestapácké sanitce. Okamžitě je zatčen, nepomohou předkládané

77 Norman Davis, britský historik, autor mj. monumentálního díla *Evropa, dějiny jednoho kontinentu*, kdysi uvedl otázku své manželky, Polky: „proč Angličané nazvali jedno z londýnských nádraží Waterloo, názvem, který asociuje tak velkou prohru“.

78 „Ve vědě a následně technice k nim (pilířům) patří metodologický racionalismus formovaný jónskou filozofií přírody. V politice aténská demokracie. V estetice řecká oddanost zvykům a vzorcům, tradičním kánonům krásy. Do těchto prvků je třeba přimísit zásady individuální etiky, přenesené do (starověkého) Řecka i Říma spolu s křesťanstvím, zrozeným na východních, geograficky v podstatě již asijských březích Středoziemního moře.“ (Furdal, 2000, s. 12-13).

doklady, ani nesmělé omluvy. Spisovatel ví, že chlapec zahyne (sanitka jela přímo k vězení), že už ho nikdy nikdo nenajde, že ho dějiny pohltily jako moře Ikara. Kousek vedle se dále točí svět, lidé čekají na tramvaj, nikdo si nevšiml Ikarova pádu. Interpretace se soustředí na chlapce – Ikara, jiné postavy z obrazu reprezentují jen bezduché okolí.

Po několika desítkách let má bývalá žákyně, která si v paměti uchovala působivý Ikarův příběh ze zmíněné učebnice, možnost vidět Bruegelovo dílo v belgickém Královském muzeu výtvarného umění.⁷⁹ Vedle ní právě probíhá školní exkurse. Pracovnice muzea vypráví Ikarův příběh a interpretuje dílo žákům jedné z bruselských základních škol. Co zdůrazňuje? Pracovitost místních lidí, fakt, že se soustředí a bez ohledu na cokoliv vykonávají poctivě svou práci. Ikar svým pošetilým činem nevyvolává nějaký zvláštní soucit ani pochopení.

V čem by mohla být nápomocná interkulturní komunikace ve výše uvedeném příkladě? Žák polské školy by měl mít možnost poznat vlámské přísloví „A rolník pokračoval v orbě...“,⁸⁰ zatímco belgický žák by se dozvěděl o ozvěnách romantismu v polské literatuře. Není vyloučené, že právě z takového setkání by vznikla nová transkulturní kvalita.

79 http://en.wikipedia.org/wiki/File:Bruegel,_Pieter_de_Oude_-_De_val_van_icarus_-_hi_res.jpg

80 „En de boer ... hij ploegde voort.“

4. Interkulturní komunikace blízkých kultur

V této kapitole se budeme zabývat praktickými otázkami interkulturní komunikace mezi blízkými kulturami. Poslouží nám k tomu česko-polský příklad.

V publikacích různého druhu (vědecké práce, sborníky, publicistické texty, tiskové zprávy), jakož i v laických úvahách se objevuje postřeh, že na česko-polských vztazích je něco zvláštního. Autoři vyjadřují podiv nad tím, proč o sobě tak málo víme. Jak je možné, že obraz druhé strany je neúplný, přestože už neexistují žádné objektivní překážky v kontaktu. Češi kupříkladu často přiznávají, že v Polsku vlastně nikdy nebyli (maximálně navštívili nějaké příhraniční tržiště). Jedná se překvapivě o generace lidí, kteří dospívali v dobách nově nabyté svobody a procestovali velkou část Evropy i světa.

Autoři zabývající se českou a polskou problematikou pociťují poslání, snaží se mezeru vyplnit, hledají spojitosti a důkazy, kolik toho máme společného, jak jsme si blízcí. Mluví-li se o překážkách, které kontakt problematizují, nejčastěji padají stereotypy pramenící z nedostatku vědomostí.⁸¹ Nabízeným receptem je vzájemné poznání, překonání obtížných témat, čerpání z bohatství různorodosti a tak dále. Sdělení je často doplněno o kontext společného evropského domu. Vzájemné bariéry se nicméně zdaleka nedotýkají pouze předsudků a chybějících znalostí.

V rámci zkoumání jsme určili několik stěžejních bariér, je ale třeba hned zkraje zdůraznit jejich úzkou provázanost. Tvoří hustou síť vazeb a odkazů, z nichž je, obrazně řečeno, utkána matérie, která negativně ovlivňuje interkulturní komunikaci. Neboť je to právě interkulturní komunikace, kde leží těžiště problému. Na zmíněné vazby budeme v následujícím textu navazovat, protože popisované překážky nelze pojmout jako izolované jevy, nezávislé fenomény. Myšlení prizmatem bariér mylně evokuje princip překážkového běhu; překonáme překážku, odstraníme hraniční závoru a můžeme pokračovat. „Hranicím mezi našimi státy sice odzvonilo, ale padly

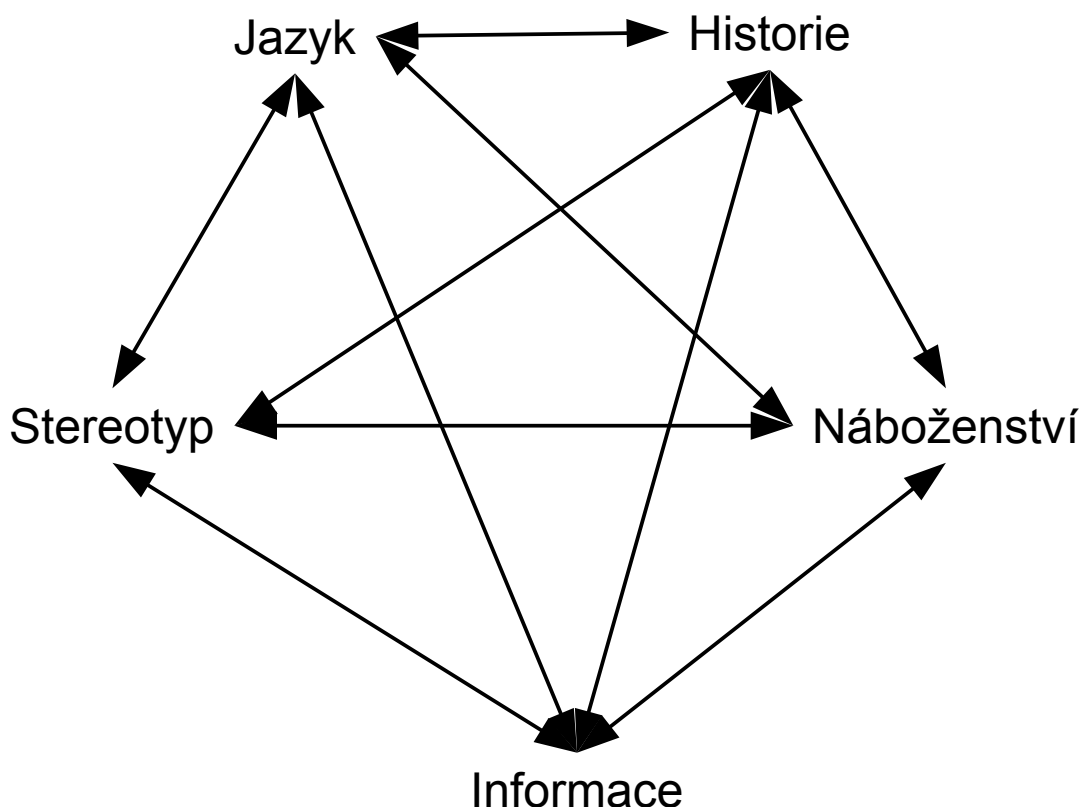
⁸¹ Na nesprávnost názoru, podle kterého stereotypy vyčerpávají problematiku komunikace mezi lidmi různých kultur, poukazuje mimo jiné Mikułowski Pomorski (2006, s. 13).

také všechny bariéry mezi našimi blízkými národy? Obávám se, že jich ještě mnoho zbývá“ (Hutar, 2009). Teprve uvažování prostřednictvím sítě vazeb rozprostírající se mezi pilíři překážek umožňuje nahlédnout pravou podstatu problému.

Příčiny vzájemného interkulturního nepochopení mohou být různé. V oblasti česko-polských vztahů jsme je uspořádali následujícím způsobem.

1. Podobně znějící **jazyk**, zavádějící zvláště na lexikální úrovni.
2. Vždy přítomné národní **stereotypy**.
3. Nedostatek kvalitních **informací** v médiích.
4. Odlišný význam a pozice **náboženství**.
5. Nepochopení odlišného pohledu na **historii**, byť často podobnou.

Následující schéma síťové teorie bariér ukazuje, že překážky nevystupují jako oddělené jevy, ale jsou vzájemně provázané.

Síťová teorie bariér

Například stereotyp musí být vyjádřen jazykově, má základy v historickém povědomí, podporují ho mediální informace. Dějiny nelze oddělit od náboženských konotací, které se zase vztahují k jazyku a podobně. Stává se, že dobrý záměr, například snaha o zaplnění mezery v historickém povědomí, sice narušuje jednu z vazeb v síti neporozumění, ale současně posiluje jinou její část, kupříkladu zmíněné stereotypy. A tak se síť nepochopení místo řidnutí a rozplétání stává hustší a pevnější. Často nesprávně přeložený výraz posouvá význam výpovědi, čímž se předkládaná informace stává nepravdivou a přispívá ke zkreslování pohledu na realitu. Nic z toho samozřejmě nepomáhá v rozvoji interkulturní komunikaci, právě naopak.

Bez povědomí o těchto vazbách můžeme velmi snadno uvíznout a zjistit, že bariéry spíše připomínají bludné kameny a celá záležitost dělá dojem pasti, ze které se přes nejlepší vůli nelze uvolnit.

4.1 Jazyk

Pro vyspělé kultury je jazyk hlavním prostředkem vyjadřujícím kulturu. Znění cizího jazyka je málokdy úplně neutrální, téměř vždy vzbuzuje určité dojmy, asociace, má i emocionální nádech.

4.1.1 Směšný jazyk – směšná kultura?

Vladimír Macura (1995) uvádí výrok Mateje Bela⁸² z poloviny 18. století, podle kterého mají jazyky příznačné vlastnosti. Tak ke španělštině patří vážnost, velebnost; ke francouzštině půvab a plynulost; k angličtině důstojnost, působivost. Němčině byla v té době přisouzena významová bohatost a ráznost (s. 203). Ale například pro generaci, která do svého vědomého života vstoupila během druhé světové války v okupované Evropě, němčina byla (a po mnoho let zůstala) hlavně jazykem nepříjemným, nepřátelským. „Německy mluvící nadřazenost neměla nic lidského ke sdílení. Před nedávnem se mě jeden starší člověk v Berlíně zeptal, proč němčinu neznám. Odpověděl jsem, že v mém dětství němčina nebyla jazykem lidské

82 Matej Bel – slovenský vzdělanec 18. století, http://cs.wikipedia.org/wiki/Matej_Bel.

řeči; člověk který ho užíval, vyžadoval poslušnost a neposlouchal, co se mu říká.“ (Mikułowski Pomorski, 2006, s. 11).

Oproti tomu čeština pro Poláky a polština pro Čechy nezní ani velebně, ani půvabně, ani důstojně. Zní v první řadě *směšně*. Pro polské ucho dělá čeština dojem infantilního jazyka, protože slova s příponou -ka, kterých se vyskytuje hodně, jsou chápána jako zdobněliny.⁸³ Jazyk je měkký, melodický, dlouhé souhlásky dělají expresivní dojem nepochopitelného řečnického prodlužování. Přízvuk na první slabice připomíná staropolštinu, díky čemuž zní projev *nemoderně*.

Polština je pro Čechy měkká, šelestící. Občas směšně archaická. Je plná cizích slov bez domácích ekvivalentů. Často je zbytečně popisná. Oslovování pomocí třetí osoby jednotného čísla, *pan/pani*, působí jako hraní si na důležitost, jako odraz namyšlenosti. V dialogu bývá toto oslovení nesrozumitelné – *o kom se to tady vlastně mluví?*

Oba jazyky zřejmě vykazují velkou podobnost. Patří ke stejné skupině západoslovanských jazyků, mají skloňování a časování, u sloves rozlišují vid, stavba věty je poměrně volná. Také na lexikální úrovni je významná příbuznost. Existuje mnoho vzájemných jazykových výpůjček, které po gramatickém a pravopisném přizpůsobení zdomácněly v obou jazycích.

Polština, která se do kultury západní Evropy dostala v 10. - 11. století díky přijetí křesťanství od Čechů, převzala od svého jižního souseda náboženskou terminologii,⁸⁴ například *apostoł, biskup, ołtarz, chrzest, diabel* (Klich, 1927). Následně, v době rozkvětu české kultury v druhé polovině 14. století, přinesli polští studenti Karlovy univerzity do svého rodného jazyka slova týkající se státního zřízení, jako je *korona, miasto, rzecznik, starosta, szlachta* (Balowski, 2009, s. 126). Za vrchol působení češtiny na polštinu se považuje 15. století. Koncem století 16. dokonce nastala určitá jazyková móda, znalost češtiny byla považována za znak „duševní vytríbenosti a její extrémní ctitelé považovali připodobnění polštiny češtině za záruku jejího vývoje a zdokonalování“ (Walczak, 1999, s. 101). Po bitvě na Bílé Hoře vliv

83 Gramaticky to koneckonců jsou zdobněliny; týká se to i vlastních jmen.

84 Tehdejší čeština hojně čerpala z latiny, řečtiny, němčiny, staroslověnštiny.

češtiny na polštinu vymizel. Čeština byla po dobu dvou set let v hluboké krizi a když ji národní obrozenci v 19. století novým způsobem kodifikovali, polský jazyk už byl rozvinutý, lze říci samostatný a vyspělý. Ojedinelé výpůjčky z češtiny můžeme zaznamenat ve 20. století, například *memorial*, světoznámý Čapkův *robot*, nebo přídavné jméno *spolegliwy*, ke kterému se ještě vrátíme (Balowski, 2009, s. 128).

Vztah obou jazyků se zásadně změnil v 19. století, kdy začal být naopak patrný vliv polštiny na češtinu ve spojitosti se snahou Josefa Jungmanna, Josefa Dobrovského, Václava Hanky o obnovení spisovné češtiny a české literatury. Nejzřetelněji je to vidět na příkladu česko-německého slovníku J. Jungmanna, pro který byl vzorem slovník Samuela Lindeho.⁸⁵ Jungmann z něho bohatě čerpal, až 75 % neterminologického materiálu, jakož i metodiku řazení hesel převzal od Lindeho (Orloš, 1993, s. 126). Tentokrát to byla polština, která se stala zprostředkovatelem cizích slov pro češtinu – například *vanilka* nebo *bryčka*. Obohatila mimo jiné českou odbornou terminologii: botanickou a zoologickou o výrazy jako *bulva*, *prvosenka*, *morda*, *mlž*, chemickou – *uhlík*, lékařskou – *dvanáctník* (Orloš, 1993, s. 130-131).

V moderní polštině se vyskytuje více než 800 slov českého původu, což češtinu řadí na čtvrté místo mezi nejvíce využívanými jazyky co do výpůjček (Siatkowski, 1996). Mezi nejfrekventovanější bohemismy patří *praca*, *szkoła*, *zupelnie* (Witaszek-Samborska, 1993). Naopak, za všechny běžně využívané polonismy v českém jazyce uveďme *lidový*, *rostlina*, *zdroj* (Orloš, 1993, s. 126-127).

Bohatě vědecky a historicky doložené jazykové kontakty a pronikání obou jazyků tvoří dojem, že se vzájemným pochopením nemůžou být žádné problémy. Je to doopravdy tak, jak píše Zdeněk Hutnar, že mezi Poláky a Čechy „Jazyková bariéra přitom byla a je minimální, kdo opravdu chce, mluví lámaně polsky za měsíc“? (Hutar, 2009) Odložme spekulaci o *chtění* a hledejme, odkud objektivně pramení problémy v komunikaci.

Skrývají se v homonymech. Jazyková homonyma znamenají významový rozdíl mezi slovy, která znějí ve dvou jazycích stejně, nebo podobně.

85 Viz http://cs.wikipedia.org/wiki/Samuel_Linde.

Takových zrádných slov máme v polštině a češtině hodně (Lotko, 1992). Slovník Česko-polska homonimia (Szałek, 1993), jak píše v úvodu jeho autoři, obsahuje především ty lexikální jednotky, které se vyskytují v současném spisovném jazyce. Archaismy, nářeční tvary, odborné výrazy jsou zastoupeny okrajově. Mezi hesla nebyla zařazena mnohoznačná slova, jejichž některé významy se shodují v obou jazycích, ani slova, která se mezi sebou liší jen stylisticky (například česká *fabrika* a polská *fabryka*). I přesto má slovník 1600 hesel.

Vybrali jsme několik příkladů českých slov s jejich polským protějškem jako ukázkou toho, že Tzvetan Todorov se nemýlil, když hovořil o zrádné pomoci analogie (viz kapitola 3.4).⁸⁶

- *čerstvý* – *czerstwy*, tj. suchý, tvrdý (o pečivu)
- *hodnost* – *godność*, tj. důstojnost (lidská); vysoké postavení, funkce; příjmení (lze se setkat s obratem „Pańska godność?“ ve významu „Jak se jmenujete?“)
- *krajový* – *krajowy*, tj. národní, celostátní (konference); domácí, tuzemský (průmysl)
- *rozčilený* – *rozczulony*, tj. dojatý (k slzám)
- *skutečný* – *skuteczny*, tj. efektivní, účinný (způsob)
- *šikovný* – *szykowny*, tj. elegantní, švihácký
- *trefný* – *trefny*, tj. podezřelý, ilegální (o zboží)
- *zápach* – *zapach*, tj. vůně

Tato *zábavná nedorozumění* jsou nebezpečná hlavně proto, že směšnost v sobě obsaženou automaticky přenášejí na celou kulturu. Jazykem, který se nám jeví jako směšný, se obtížně vyjadřuje vážný obsah. Raději si v takové situaci zvolíme jiný jazyk komunikace.

⁸⁶ Bylo by nerespektivní v této souvislosti zamlčet tradiční repertoár slov oblíbených nejen novináři, ale i každým kdo chce *pobavit* publikum. Výrazy mající v polštině neutrální význam, zatímco v češtině jsou chápány jako vulgarismy. Například *szukać* – hledat, *merdać* – vrtět ocasem (o psu), *sakra* – vysvěcení, *wolowina* – hovězí maso.

4.1.2 Jazyk, ale který?

Historik Roman Baron píše v článku Čech v polském zrcadle, Polák v zrcadle českém: „Dokonce oba jazyky pomalu přestávají být směšné, poněvadž mladá generace Čechů a Poláků se začíná domlouvat anglicky.“ (Baron, 2009).

Přestává být polština a čeština směšná proto, že se ve vzájemném styku začala používat angličtina? Nikoliv, ty dva jazyky *zůstávají směšné*, pouze bývá z určitých důvodů zvolen třetí dorozumívací jazyk.

1. Většina mladých lidí v Polsku i v České republice se anglicky učí a lze předpokládat, že tento cizí jazyk zná nejlépe (statisticky, ve srovnání s dalšími cizími jazyky).
2. Angličtina je jazyk moderního světa, informačních technologií, Internetu, hudby a co více, jazyk pokroku, ke kterému mají mladí lidé blízko prostě z důvodu svého věku. Znalost angličtiny patří v současnosti k obecnému vzdělání.
3. S anglickým jazykem nejsou (a nebyly) ve středoevropských podmínkách v posledních generacích svázány žádné špatné asociace (na rozdíl od němčiny nebo ruštiny). Naopak byl to *jazyk západního světa*, který, v protikladu k povinné ruštině, symbolizoval svobodu a demokracii. Nově se začal plošně vyučovat od devadesátých let 20. století s důrazem na komunikaci a záhy bylo možné si vyzkoušet, prakticky ověřit, že nabyté znalosti jsou užitečné.⁸⁷
4. A konečně protože je to spravedlivé. Je to určitá neutrální platforma, kde se obě strany, česká i polská, mohou postavit do role rovnocenných partnerů, kde nikdo nemá výhodu mateřštiny a významná komunikační překážka, kterou je *směšnost*, je odstraněna. Určitě hraje svoji roli i to, že angličtina, ve srovnání například s francouzštinou nebo němčinou, má mnohem více obměn a i rodilí mluvčí jsou zvyklí na to, že jejich

⁸⁷ V zaměření na komunikaci právě spočívá odlišnost od bývalé povinné výuky ruštiny, jejíž výsledky většinou nebyly uspokojivé. Jazyk byl vyučován čítankovou metodou, která přímou komunikaci (záměrně?) opomíjela ve prospěch „velkých témat“, často ideologických. Příležitost ověřit si jazykové schopnosti v praxi byla výjimečná.

jazyk existuje v různých variantách, je mluven s různým přízvukem, ale i s lexikálními rozdíly (britská, americká, australská, ... angličtina).⁸⁸

4.1.3 Bohatství jazyků aneb „Odpowiednie dać rzeczy słowo“⁸⁹

Cyprian Kamil Norwid přisoudil poezii a řeči (dovolme si rozšíření na jazyk obecně) zásadní úkol: přiřadit věci správné slovo, najít takový jazykový prostředek, aby myšlenka byla co nejlépe vyjádřena. Přestože od takto poeticky zformulované výzvy uplynulo už 150 let, její aktuálnost je zřejmá. Najít vhodný výraz pro vyjádření nějaké ideje je občas složitý úkol i v mateřštině, o to více pak v cizím jazyce. Bezpochyby všichni, a to nemyslíme jen spisovatele a překladatele, ale všechny ty, kteří se slovem pracují, kteří tento náročný úkol opravdu zvládají, zasluhují uznání.

Na druhé straně civilizace, ve které žijeme, je *zalévána* potoky slov. Psaný text není zdaleka jen doménou úzké skupiny literátů. Eufemisticky řečeno, píše všichni, všude, na jakékoliv téma a my čtenáři mnohdy už ani nepozorujeme, jak nepřesná a nesprávná slova zkreslují myšlenky, text a tím způsobem i realitu samotnou. Jak napsal A. Saint-Exupéry v Malém princí, „řeč je pramenem nedorozumění“; přemýšlíme-li o komunikaci mezi jazyky a kulturami, které mají, nebo by mohly mít k sobě blízko, uvědomujeme si, že to platí dvojnásobně.

Pozastavme se u slova spolehlivý (pol. *spolegliwy*). Toto původem české slovo se dostalo do polštiny prostřednictvím slezského dialektu. Lze říci, že v Polsku ve 20. století udělalo závratnou kariéru a svoji pozici stále upevňuje. Proč zrovna ono? Není to typické zrádné slovo. Jeho sémantický rámec je stejný jako v češtině a právě díky tomu, že stručně vystihuje obsah, který by v polštině bylo třeba vyjádřit opisem,⁹⁰ je v roce 1956 zavedl do svých filozofických úvah prof. Tadeusz Kotarbiński (Woleński, 1990, s. 245). Význam tohoto slova postupně podlehl absolutní deformaci. Nejen pro

88 Tato různorodost má jistě i svou odvrácenou stranu, mimo jiné určité zploštění, občas až primitivizaci jazyka do jednoduchých variant označovaných jako pidgin English, Euroenglish, Spanglish, Chinglish a podobně.

89 Verš Cypriana Kamila Norwida (1821-1883), významného polského romantického básníka, za života nedoceneného, který vešel do obecného jazyka.

90 Člověk hodný důvěry, se kterým můžeme počítat.

běžného uživatele jazyka, ale i pro odbornou veřejnost dnes *spolegliwy* znamená *podléhající, pasivní*, označuje člověka, který podléhá, nebouří se, nebojuje, přizpůsobuje se všem okolnostem. Jedním slovem, ideálně zapadá do živého polského stereotypu obrazu Čecha a fakt, že slovo je českého původu, tento význam ještě podtrhuje. Z polského hlediska zkrátka existuje slovo, které přesně vyjadřuje podstatu českého národního charakteru.

Na tuto chybu narazíme skutečně všude. Proto si dovolueme citovat velice emocionální reakci jedné účastnice naučného internetového jazykového programu na otázku, co znamená slovo *spolegliwy*.

„Pokouší se o mě amok, když slyším, že „spolegliwy“ (spolehlivý, pozn. aut.) znamená „ulegly“ (podlehlý, pozn. aut.)! Ve všech nakladatelstvích, se kterými jsem spolupracovala, jsem o to vedla těžké boje! Žádný rádobý vzdělaný trouba v té naší polské zemi, oplývající všemožnými chybami, si není schopen zapamatovat, že tohle slovo nepochází od „podlehlosti“, ale od „spoléhání se na někoho“! Nikdo! Všichni spisovatelé v Polsku dělají tuhle chybu! Zbožňují! Klaní se! Žádný korektor není natolik kompetentní, aby si to zapsal do své nešťastné hlavičky! Pokaždé, kdy tenhle lapsus vidím a slyším, jsem nešťastná! [...] Možná je to potřeba umístit někam na billboard do centra Varšavy, aby to ten náš nerozumný národ konečně pochopil! Protože já nemám síl! (Lennart, 2009).

Stejnou chybu udělal i Mariusz Surosz v knize *Pepiki*, když, portrétuje osobnosti českého politického a kulturního života 20. století, napsal o Janu Masarykovi: „Masaryk, jako *spolehlivý* člen vlády, se nepouštěl do politických sporů.“ (Surosz, 2010, s. 94). Knihu Mariusz Szczygieł (autor bestselleru *Gottland*) na obálce doporučuje coby „alternativní příručku českých dějin“.

Uvedme dále příklad, kdy stejně znějící pojem získal v češtině v důsledku historických událostí odlišný význam, čehož si Poláci nejsou vědomi. *Sudety* – v polštině typický geografický název horského pásma rozkládajícího se přibližně od Lužických hor, přes hory Jizerské, Krkonoše,

hory Orlické až po Jeseníky. Výraz nemající žádné historické či politické konotace. Že neznalost českého významu může způsobit problém, se přesvědčil polský etnograf Antoni Kroh.

V podkrkonošském městečku Vrchlabí jsem kdysi dostal vynadáno od nějakého čiperného a velmi patriotického staříka. Křičel na mě „Ty Sudeťáku!“ a hrozivě mával hůlkou. To všechno kvůli drobnosti – seděl jsem úplně nevinně v hospodě a četl polského průvodce, který měl na obálce velký nápis: SUDETY. Naštěstí se moji čeští přátelé včas objevili, vytáhli mě tam odtud a v Praze strčili pod nos encyklopedii, kde jsem si přečetl: Sudety, termín užívaný německou nacionální propagandou... Proto jsem průvodce obalil papírem a napsal na něj: KRKONOŠE. (Kroh, 2002, s. 165).

Trefně přiřazené slovo, vhodně použitý obrat v cizím jazyce dokáže na minimálním prostoru vyjádřit maximum obsahu. Uveďme nyní příklad pravého mistrovství v dovednosti tvarování formy.

Ve filmu Tatínek (2004) režiséra Jana Svěráka vzpomíná Zdeněk Svěrák na invazi v roce 1968. Vypráví o absolutním zaskočení z vývoje událostí a popisuje, jak coby redaktorský elév chodil mezi ruskými tanky: „já, redaktůrek, jsem se ptal: pačemu vy málčiky přijechaly“?

V této krátké výpovědi je v kostce zachyceno drama celého historického okamžiku. Užití zdrobněliny redaktůrek skvěle vyjadřuje pocit jedince, který stojí tváří v tvář drtivé mašinerii dějin. Ruština navozuje atmosféru událostí srpnových dnů. Málčik je přátelským oslovením, přestože se jedná o agresora. Svěrák opravdu chtěl pochopit *proč* ruští „chlapci“ přijeli.

Všimněme si, že kouzlo sdělení není založeno na nepřekladatelných slovních hříčkách, ale spočívá pouze ve využití neopakovatelného bohatství, které se skrývá v každém jazyce. „Pokud [...] budeme zkoumat, do jaké míry jsou jednotlivé jazyky schopny uspokojovat nároky příslušného společenství na vzájemné dorozumívání (přenos informací mezi jeho příslušníky), zjistíme nepochybně, že jsou dokonalé všechny, zvláště když nebudeme vnášet své

vlastní představy o komunikačních potřebách do jiných společenství.“ (Černý, 2005, s. 19).

Slovy jiného autora: „Každý jazyk představuje určitý model univerza, sémiotický systém pochopení světa. A máme-li 4000 různých způsobů, jak svět popsat, obohacuje nás to. Zachování jazyků bychom měli věnovat stejnou pozornost a péči jako ekologii.“ (Eco, 2001, s. 299).

4.1.4 Pasivní znalost jazyka

Ve své Velké didaktice J. A. Komenský (1958) nabádá, že „Máme se učit ne všem jazykům, což je nemožné, ani ne mnohým, což je neúčinné, nýbrž pouze potřebným.“ (s. 193) Jako potřebnou shledává na prvním místě mateřštinu, hned potom jazyky sousedů. K četbě vědeckých textů je důležitá latina, pro filozofy a lékaře řečtina a arabština.

Postřehy myslitele ze 17. století jsou aktuální i dnes. Díky boomeru, jaký nastal v devadesátých letech 20. století ve výuce cizích jazyků, je často upozaděna mateřština. Její dobrá znalost je přitom opravdovým fundamentem pro hned několik klíčových dovedností vyžadovaných od moderního člověka (viz kapitola 2.3.5). Schopnost pochopit text, reprodukovat ho, najít a pojmenovat důležité části; prostřednictvím mateřštiny se učíme pracovat s jazykem.

Komenský dále uvádí jako potřebné jazyky sousedů. V českém prostředí je to bezesporu němčina – bohaté historické vazby na Rakousko-Uherskou monarchii, silná vazba na německou ekonomiku dnes. I z toho důvodu, že se jedná o jazyk hned dvou sousedů (Německo, Rakousko) asi není třeba o tomto faktu polemizovat. Ale k čemu by měla být dobrá znalost slovenštiny, nebo polštiny?

Postavení slovenštiny je samozřejmě výjimečné. Dlouholeté fungování dvoujazyčného státu zanechalo svůj otisk v generacích, které v Československu dospěly. Dodnes slovenštině rozumí, tzn. *pasivně* ji ovládají. Pasivní znalost jakéhokoliv jazyka má ovšem v obecném povědomí nesrovnatelně nižší hodnotu, než znalost aktivní. Nátlak na komunikativní schopnosti vytěsnil povědomí o tom, že aktivní ovládnutí jazyka je postavené

na jeho rozumění. Pasivní znalost je přitom předstupeň k aktivnímu ovládnutí. Vraťme se ještě na okamžik ke vnímání slovenštiny v českých zemích. Slovenština překvapivě není brána jako cizí jazyk. Tento pohled souvisí se zmíněnou *pasivitou* a také s prestiží, kterou se budeme zabývat v následující podkapitole.

Výraz *pasivní* má negativní nádech, protože s ním není spojena žádná aktivita. Nenechme se však zmýlit pasivitou ve spojení se znalostí jazyka. Cizímu jazyku můžeme rozumět, aniž bychom se ho cíleně učili; v případě příbuzných jazyků je ale porozumění postaveno na *aktivní* znalosti mateřštiny a v případě jiných jazyků na jejich podobnosti dalším jazykům, které ovládáme. Například rozumíme italsky, protože jsme ve škole měli základy latiny a francouzštinu. Anebo jsme s oblibou sledovali cizojazyčné filmy s titulky a jazyk jsme při té příležitosti naposlouchali. V každém případě je ale pasivní znalost výsledkem nějaké naší aktivity.

Dobrá pasivní znalost cizího jazyka v situaci, kdy druhá strana výborně pasivně ovládá náš jazyk, je zárukou toho, že si budeme (alespoň na jazykové úrovni) dobře rozumět, pochopíme smysl a záměr sdělení. Dobré porozumění je, jak jsme již zmínili dříve, velice důležité zvláště u příbuzných jazyků. Jinak nám hrozí, že jednotlivá povědomě znějící slova dohromady nebudou dávat žádný smysl. Příklad skandinávských zemí, kde každý mluví svým jazykem a všichni si rozumějí, může být inspirující.⁹¹

Jak správně poznamenal Umberto Eco, problém budoucí evropské kultury spočívá „ve vytvoření společenství lidí, kteří jsou schopni pochopit ducha, vůni i atmosféru jiné řeči. Evropa polyglotů není Evropou lidí plyně hovořících mnoha jazyky, ale pokud možno lidí, z nichž každý mluví svým jazykem a rozumí jazyku toho druhého, aniž by jím plyně hovořil a přitom, byť s námahou, chápe i „ducha“ a kulturní univerzum, které mluvčí vyjadřuje, když používá jazyk svých předků a své tradice.“ (Eco, 2001, s. 310).

91 Spolupráce severských států v mnoha oblastech má obecně dlouholetou tradici. Jednou z oblastí, které se dostává oficiální podpory na úrovni vlád jednotlivých zemí, je právě jazyk a vzájemné porozumění. Nordic Cooperation, <http://www.norden.org/en/about-nordic-co-operation/areas-of-co-operation/language/nordic-language-co-operation>.

Pro lidi, kteří rozumějí cizímu příbuznému jazyku, bývá nepochopitelné, že pro jiného to může představovat problém. Šíří názory, že když někdo chce, *mluví lámaně polsky za měsíc*. Většinou se jedná o jedince, kteří používají cizojazyčnou literaturu, zajímají se o problematiku druhé kultury, mají v zahraničí přátele i profesionální kontakty, opírají tedy svou znalost jazyka (ať již pasivní, či aktivní) o široké základy.

Existuje navíc důvodná obava, že *lámaný jazyk* v současném světě, který zvyšuje nároky na znalosti, neobstojí. Nikdo o něj nebude mít zájem. (Mimo jiné proto spolu Poláci a Češi mluví anglicky.) Nezní ani libě pro posluchače, ani dotyčnému nevystavuje nejlepší vysvědčení, protože mu většinou neumožňuje představit se v plné šíři své inteligence. Není lepší alternativou hovořit kultivovanou mateřštinou a být přitom pochopen? Bez dobrého porozumění obou stran není komunikace možná.

„Jako občané rozmanité země nemohou Evropané nenaslouchat mnohohlasnému volání lidských jazyků. Pozornost vůči druhému, který mluví svým vlastním jazykem, je základním předpokladem pro nastolení solidarity, která by měla konkrétnější obsah, než propagandistické projevy“. (Eco, 2001, s. 273).

Budeme-li našim jazykům vzájemně rozumět, existuje naděje, že pronikneme i do reality druhé kultury. Sice s námahou, jak píše Eco, ale začneme chápat jejího ducha. Možná pro nás v něčem zůstane ten sousedský jazyk legrační, zábavný, nad něčím se pousmějeme, to koneckonců není nic špatného. Ale nebude pro nás *směšný*. Bude stát za naši pozornost. Zvýší se jeho prestiž.

4.2 Stereotypy a prestiž

Historička Anne Morelli je mimo jiné autorkou teorie pravidel válečné propagandy. Tuto teorii lze aplikovat na minulé i současné válečné konflikty, na všechny druhy války včetně studené.⁹² První z deseti bodů zní: „Nechceme válku“.

92 Viz http://fr.wikipedia.org/wiki/Principes_élémentaires_de_propagande_de_guerre.

Podobně se mají i stereotypy. Jsou to klišé, polopravdy, nespravedlivé a často křivdicí názory. Odborná a většinou i laická veřejnost bude souhlasit, že stereotypy nerepresentují objektivní pohled a primárně je odmítne. Přitom je příznačné, jak rádi se jimi zabýváme.

4.2.1 Jak pracovat se stereotypy

Podle Gražyny Pańko není čas věnovaný zkoumání stereotypů ztracený. Na závěr česko-polské konference historiků v Pardubicích v roce 2003 uvedla, co jí osobně přineslo zabývání se stereotypy. „Naučila jsem se pozdržet se emocionálního hodnocení jiných. [...] Poznávání ostatních a pozorné pozorování dovoluje hodnotit více objektivně. [...] Výroky ostatních o nás upozorňují na to, co nám samým uniká a taková reflexe je nezbytná.“ A konečně: „Stereotypy jsou výsledkem lidské komunikace. Díky komunikaci se přesvědčujeme, jak jsme jiní, a to by nás mělo naklonit k větší toleranci tam, kde je to opodstatněné.“ (Pańko, 2003, s. 233). Nakonec však profesorka Pańko uznává, že jde o otázku k diskusi a vybízí k zamyšlení a reflexi.

Jakým způsobem tedy pracovat se stereotypy v interkulturní komunikaci (blízkých) kultur? Tento problém není jednoduchý. Na jedné straně nelze výzkum stereotypů pominout, protože, jak jsme již uvedli v první kapitole, jedná se o jednu z významných překážek interkulturní komunikace. Je to bariéra, ale zároveň si připomeňme slova J. Boltena, že jde i o první krok vpřed (viz kapitola 2.5.4), který by měl být obohacený o další zkušenosti. Bohužel, velice často je to i krok poslední. Jen pro úzkou skupinu badatelů je možné projít cestou, kterou popisuje profesorka Pańko. Na cestě jsou potřebné zmíněné pozdržené emoce, pozorná reflexe a posun k toleranci. Jenže samotný pojem stereotypu je z principu pravým opakem reflexe, je emocionální, povrchní a spíše negativní. A právě proto je tak oblíbený. Přiznejme si, že i vědecké statě získávají na popularitě, když jsou okořeněny výrazy jako *líný*, *vlezlý*, *závistivý*, *zbabělý*. Možná i proto, že se jedná o všeobecné lidské vlastnosti, tudíž se téma stává bližším a každý k němu má rázem co říci. I pro publicisty je využití stereotypů poměrně jednoduchým trikem, jak vzbudit zájem čtenářů a posluchačů. Několik jednoduchých otázek pro cizince typu „Co si myslíte o...?“, nebo anketa „Jak nás vidí ostatní?“ a článek je hotový;

většinou se někdo cítí dotčený a právě to vzbudí potřebný ohlas (viz kapitola 2.3.6).

Uvědomme si, že i popularizace výsledků výzkumu stereotypů přispívá k jejich šíření a propagaci. Z hlediska interkulturní komunikace se jedná o velice choulostivou záležitost a badatelé by měli zvážit, jakým způsobem budou výsledky své práce prezentovat, aby nepodporovali negativní jevy a omezili zneužití. Paradoxně se může stát, že hluboký a široký vědecký výzkum navede veřejnost i na stereotypy, o kterých dříve neslyšela, nebo rozšíří znalosti již existujícího. Proto je vždy důležité stereotypy co nejvíce demaskovat, poukázat na jejich zdroje, které mají svůj reálný základ, přestože autoři často operují neznámým původem (Surosz, 2010, s. 13). Je možné odlehčit jejich důležitost, zesměšnit je, odebrat váhu, bagatelizovat.

4.2.2 Česko-polské stereotypy v historii

Nejsou jednoznačně nepřátelské. Na jedné straně je to zjištění pozitivní, na straně druhé je z hlediska interkulturní komunikace situace obdobná vážnému konfliktu. Jeho existence vyvolává zájem, od kterého je možné vykročit na cestu dialogu. Sametová lhostejnost (Snyder, 1999) dialogu nepřeje.

Základy ke dnes klasickým stereotypům byly položeny koncem 18. století v souvislosti s příchodem českých úředníků reprezentujících Rakousko-Uherskou monarchii do polských zemí, které byly v té době rovněž pod nadvládou Habsburků. Češi, přestože sami byli utiskovaným národem, disponovali vzděláním, dobrou znalostí němčiny a jako takoví reprezentovali z polského hlediska rakouskou nadvládu. Navíc z moci úřední vyžadovali pořádek, kontrolu, placení daní a jiné věci, které byly pro polské šlechtice do té doby nepochopitelné a nepřijatelné (Kroh, 1995, s. 45). Právě zde má svůj původ přesvědčení, že Češi jsou zbabělými slouhy, poskoky a konformisty a na druhé straně Poláci jsou národ chaotických, lehkomyšlných nevzdělců.

Nejlepší podmínky pro rozvoj stereotypů však přinesla léta druhé světové války. Obrazem národní strategie boje s okupantem jsou hlavní města obou států. Zachovalá, krásná architektura Prahy vzbuzuje u Poláků závist

a uštěpačné komentáře na téma zbabělých Čechů, kteří se vzdali nacistům. Naopak Češi, patřící na Varšavu, zničenou v roce 1945 z 95 % a znovu vybudovanou v odpudivém stylu socialistického realismu, pochybují, že mělo smysl jít do takové krajnosti a tolik obětovat. Památkové tabulky se jmény obětí nacismu v českých městech a zprávy o bombách, které spadly na Prahu vzbuzují u Poláků úsměv (!) (Kroh, 1995, s. 48) a úvahy typu „co oni vědí o válce“. Stejní Poláci se cítí nesví, když Češi krouží s nepochopením hlavou nad Westerplatte a jinými místy, kde polští vojáci bojovali do posledních sil bez šance na vítězství či alespoň záchranu.

Propaganda v letech socialismu cíleně tvořila živnou půdu pro utvrzování starých a vznik nových stereotypů. V době normalizace bylo třeba, aby Češi viděli napjatou situaci v Polsku „správnou“ optikou; stávky považovali za projev typických polských vlastností – lenosti a sklonu k rozpoutávání nepokojů. Naopak Poláci měli Čechům za zlé kompromisnost s komunistickým režimem, maloměšřáctví, neangažovanost ve veřejných věcech, soustředění se pouze na své zájmy omezené obrazně řečeno na chalupu, pivo a knedlíky. Pro Čechy byli Poláci souhrnně opilci a kšeftaři vykupující v příhraničí co se dá, hlavně potraviny.

Obraz Polska jakožto země, do které je třeba si s sebou vozit jídlo, přetrval zdánlivě nepochopitelně až do poloviny devadesátých let 20. století. Nicméně i tento stereotyp má svůj racionální základ. Hranice s Polskem zůstaly pro běžný styk z československé strany uzavřeny i po roce 1989, kdy už občané Československé republiky mohli do ciziny volně cestovat. Oficiálně bylo omezení odůvodňováno tvrzením, že by Poláci Československo vykoupili. Tento argument, jehož autorem byl tehdejší ministr financí a místopředseda vlády Václav Klaus (Rychlík, 2003, s. 139), byl absurdní hned ze dvou důvodů. Zásobování trhu potravinami se v Polsku na přelomu let 1989/1990 skokově zlepšilo a počátkem devadesátých let už byla dostupnost, výběr a kvalita lepší, než v ČSFR. Navíc sama představa vykupování je v podmínkách tržního hospodářství poněkud zcestná. K plnému uvolnění vzájemných styků došlo až v květnu 1991 (Rychlík, 2003, s. 140).

Z výše uvedeného je zřejmé, že v česko-polských kontaktech nebyl rok 1989 přelomem. Nepřinesl žádné zásadní změny, interkulturní komunikace nebyla navázána tak, jak bychom si to představovali nebo přáli.⁹³

V roce 2000, při oficiální návštěvě polského prezidenta Kwaśniewského, prohlásil český prezident Václav Havel, že „jediné prostředí, kde cítíme rezervy a budeme přemýšlet, jak je zlepšit, je oblast styků kulturních, které bývaly paradoxně v minulých desetiletích intenzivnější“ (Český Rozhlas, 2000). Historické pozadí tohoto stavu, který ve skutečnosti nebyl zas tolik paradoxní, uvedeme v další části této kapitoly. Nyní se pozastavme se nad tím, jak v nové historické a sociální realitě po roce 1989 vypadaly a vypadají vzájemné předsudky a stereotypy.

4.2.3 Současnost česko-polských stereotypů

Po určitém časovém období vzájemného ignorování se koncem dvacátého století na polské straně objevil růst zájmu o českou problematiku, o kulturní život, film, literaturu i výuku českého jazyka. Tento zájem nebyl reciproční; česká strana se hlavně orientovala na rozvoj kontaktů se Západem.

Aby vzbudili zájem čtenářů, sáhli polští autoři po ikonách české popkultury známých Polákům z dob socialismu,⁹⁴ které byly představovány jako nadále tvůrčí a významné. Na reportážích a článcích o zmíněných postavách, které získaly popularitu a mediální prostor ve velkých periodikách jako je deník *Gazeta Wyborcza* či týdeník *Polityka*, si vydobyl slávu například Mariusz Szczygieł, známý i v České republice.

Ve své knize Gottland (2007), která je sbírkou takových reportáží, Szczygieł portrétuje vybrané české osobnosti 20. století, mimo jiné Lídu Baarovou, Tomáše Baťu, Martu Kubišovou. Kreslí obraz české reality polským očima a pro naprostou většinu kritiků je to obraz zajímavý a aktuální. Kniha se velice dobře prodává, je překládána do jiných jazyků, získává ocenění, de facto ale pouze konzervuje staré předsudky. Jedním příkladem za všechny budiž reportáž o osudu pomníku J. V. Stalina, který

93 Nicméně můžeme konstatovat, že sympatie Poláků k Čechům mají rostoucí tendenci při současném poklesu antipatií. Viz výzkum prováděný soustavně od roku 1993 (CBOS, 2011b).

94 Karel Gott, Helena Vondráčková, Jiří Korn.

stvořil sochař Otakar Švec. V kapitole Důkaz lásky čteme: „Podnik, v němž inženýr Křížek pracuje, se třese hrůzou.“ (s. 77) Reportáž je zakončena slovy: „Stalinův pomník v Praze existuje.“ (s. 85) Čtenář si z kontextu odnáší dojem, že Češi mají stále z něčeho strach. Přestože historie popsaná v knize se udála před padesáti lety, znovu úspěšně oprašuje pro polského čtenáře známé a ohrané klišé – Čech rovná se zbabělec, kolaboruje s jakýmkoliv režimem. Komerční úspěch knihy je zaručen.

Podobně působí i kniha Mariusze Surosze nazvaná *Pepiki* (2010). Na rozdíl od výše zmíněné knihy Gottland nejde o snahu zalíbit se čtenáři za každou cenu (odkazy na informace z deníku *Blesk* a podobně). Obsahuje i kapitoly o takových osobnostech z české historie, které nejsou v Polsku všeobecně známy (například Milada Horáková, Vlasta Chramostová, Jiří Gruntorád). Trpí však jazykovými chybami, které mění význam a smysl celku (viz kapitola 4.1.3) a nebrání se ani klasickým stereotypům. Kupříkladu citát z knihy Arkadyho Fiedlera *Dywizjon 303*⁹⁵ věnovaný českému letci Josefu Františkovi, jenž začíná slovy: „Onen chrabry Čech se odrodil z lůna svého národa: nebyl rozvážný a nebyl uhlazený.“ (s. 168) Čitelný komunikát čtenáři sděluje, že hrdina se odrodil, nebyl už takový, jako všichni ostatní Češi. Surosz uvádí tuto pasáž bez komentáře, nevysvětluje emotivní podtext celé Fiedlerovy knihy či dobové souvislosti, tak, jak činí ve stejném případě Ewa Chwałko (2003, s. 120). Text tak zanechává dojem, že František byl ten jeden jediný Čech, letec, který po boku Poláků hrdinsky bojoval v bitvě o Británii.

Kromě fatálního názvu⁹⁶ má navíc Suroszova kniha na obálce fotografii, na které Emil Zátopek v civilním obleku s nákupní taškou v ruce přeskakuje lavičku v parku. Zobrazení Zátopka například s olympijskou medailí, jako úspěšného sportovce a světového člověka, by nepasovalo do konvencí, v jakých se o Čechách v Polsku píše a smýšlí. Naopak směšný kolemjdoucí Čech s nákupní taškou se dokonale hodí.

Směšnost, která je tak hluboce vepsána do schematického česko-polského myšlení, vede na polské straně k propadání se do druhého extrému, kterým je

95 Klasická literatura pojednávající o 303. polské stíhací peruti britského Královského letectva za druhé světové války, povinná četba v polských základních školách.

96 *Pepik* je v polštině urážlivé a zesměšňující označení pro Čechy.

tragika. (Polská tendence ke krajnostem versus české racionální držení se středu je principiální rozpor, ke kterému se v této kapitole ještě vrátíme.) Podtitul Suroszovy knihy zní Dramatické století Čechů. Reakcí (zdůrazněme polskou reakcí) na směšnost je tragika a dramatická. Znovu se setkáváme s přímou projekcí vlastního způsobu myšlení do někoho jiného. Podobně se koneckonců vyjádřila režisérka Agnieszka Holland o Szczygiełově knize Gottland: „Děsivě drtivé panorama českých osudů 20. století.“ (Szczygieł, 2006, obálka).

A přece, v celém drtivém evropském panoramatu 20. století se vyskytly světlé události, příklady opravdového hrdinství, momenty překonání zla, přinášených obětí a vítězství, a to nejen ozbrojených, ale i morálních. Jejich protagonisté se určitě nerozlišují podle jazykových, národních či zeměpisných hranic.

4.2.4 Prestiž česko-polských vztahů

Stereotypní ve smyslu myšlenkového návyku (Hartl, 2010, s. 552) je také přesvědčení, že k sobě musíme mít blízko. Bezobsažnému propagandistickému heslu o přátelství bratrských národů se podařilo trvale zakořenit v myslích veřejnosti po obou stranách hranice. Zjištění, že k sobě blízko nemáme, stále znovu vzbuzuje zaskočení intelektuálů, politiků, vědců. „Měli jsme tak podobné a současně tolik rozdílné osudy.“⁹⁷ „Proč jsme se nesečkali dříve?“⁹⁸

Společná hranice dlouhá 796 kilometrů se nám dnes zdá být spojujícím prvkem, ale ve skutečnosti nás dosud především rozdělovala. Je tomu teprve několik málo roků, co můžeme svobodně, sami za sebe rozhodovat, ke komu chceme mít blízko. Teprve nyní se můžeme pokusit hledat opravdické spojenectví bez odvolávání se na slovanské bratrství, jazykové příbuzenství, tisícileté sousedství či jiná (irelevantní) hesla. Konečně také nastala příležitost budovat v interkulturním dialogu vzájemnou *prestiž*.

97 Adam Michnik na obálce polského vydání knihy Gottland (Szczygieł, 2006).

98 Mirek Topolánek na setkání předsedů českých a polských pravicových stran, 5. června 2005 ve Špindlerově Mlýně.

Přiznejme si otevřeně, že prestiž polské kultury je v Čechách velmi nízká. Tento vztah ovšem není rovnocenný, v Polsku je česká kultura známější a je dobře hodnocena.⁹⁹

Dle Antoniho Furdala (2000) jsou dva způsoby, jak se o někom dozvědět nějaké informace. Jedním je odvozování z pozorovaného chování, druhým naslouchání tomu, co o sobě sám předmět hovoří, jak se prezentuje (s. 38). Všimněme si nyní toho, jak Češi sami sebe představují.

Diplomat Stálého zastoupení České republiky při Evropské Unii, jehož náplní práce jsou vztahy s veřejností, připravuje materiál pro učitele, kteří se v rámci pobytu v Bruselu seznamují s programy spolupráce škol v Evropě, s fungováním unijních institucí atd. Snaží se být zábavný. Na projekční ploše prezentuje zásadní rozdíl mezi EU a USA na příkladu dvou žen, konkrétně jejich pozadí (Černocho, 2006, s. 11). Dále (velmi originálně) představí Belgii jako zemi čokolády (s. 14) a pak už věnuje pozornost České republice: „V našich dějinách jsme většinu významných bitev prohráli. Nebyli jsme nikdy dominantní mocností. Přesto jsme přežili jako samostatný národ.“ Jeho projev je doprovázen kresbou Švejka a slovy českých euroskeptiků: „Přežili jsme komunismus, přežijeme i Evropskou unii“ (s. 20).

Jeden stereotyp vršený na druhý, prokládaný urážkami. Jak končí prezident ČR smuteční řeč na pohřbu bývalého prezidenta, svého předchůdce? „Nejsme velký národ, a proto ani velkých postav nemáme na rozdávání.“ (Klaus, 2011). Co píše Mariusz Szczygieł? „To je známo: malý národ, který chce přežít nepříznivé okolnosti, se musí přizpůsobit. Tomu se naučil od Habsburků i za Protektorátu.“ (2007, s. 76) Stereotypní forma *je známo* nepřipouští diskusi, pojem *malý* se přesouvá z kvantitativního pojetí do kvalitativního, čímž ještě podpoří dojem polské *velikosti*, resp. nadřazenosti.

Zajímavé je rovněž pozorovat, jak samotní tvůrci, přestože se nějakým způsobem zajímají o česko-polskou tematiku a občas z ní přímo žijí, sami se od ní programově distancují. Andrzej Stasiuk ve své „Slavnostní promluvě k

⁹⁹ Například tvorba Bohumila Hrabala, Milana Kundery, filmy Petra Zelenky, Zdeňka a Jana Svěrákových a další.

bratrům Čechům¹⁰⁰ pronesené 27. října 1999 ve městě Praze“ (2000) říká: „Na pozvánce, kterou jsem obdržel, se píše, že naše setkání bude věnováno literatuře posledního desetiletí a česko-polským literárním vztahům. Nemám ponětí o těchto vztazích. Před rokem jsem poznal Jáchyma Topola. Navíc jsem ho poznal v Německu.¹⁰¹ [...] Ráno jsem se chtěl s Jáchymem setkat, [...] ale bohužel už tam nebyl a já jsem musel posnídat ve společnosti srbského spisovatele. Není dokonce vyloučeno, že to byl spisovatel chorvatský. To je můj jediný kontakt s českými spisovateli. Proto také nemám velké ponětí o vzájemných vztazích.“

Mariusz Szczygieł, který je na základě úspěchu svých reportáží a publikací v Polsku považován za předního mediálního odborníka na českou problematiku, vícekrát přiznal, že ani neví kdy se přibližně odehrála bitva na Bílé Hoře. Bezesporu jde o jistou pózu, kreaci, ale co je zvláštní, že právě póza na neznalost, nikoliv sama neznalost, je tak zajímavá a přitažlivá. V úvodu ke knize *Zrób sobie raj* (Szczygieł, 2010, s. 7) autor doslova uvádí: „Jsem nepořádným čechofilem, tato knížka není ani kompetentním průvodcem po české kultuře, ani po Čechách.“

Uvedme v této souvislosti i jeden pohled zvenčí. Americký historik Tim Snyder napsal v roce 1999 velice zajímavý článek pod titulem *Sametová lhostejnost* (Snyder, 1999). V určitém okamžiku dějin, s poukazem na historické pozadí, provedl stručnou, ale neobvykle svěží, aktuální a nezaújatou analýzu rozdílných vztahů a přístupů obou národů k historii, politickému stylu, náboženství, nově konstituovaným vztahům (tehdy blížící se vstup do Evropské unie). S odstupem více než jednoho desetiletí se text ukázal místy až prorocký. Snyder nicméně později v soukromé korespondenci přiznal, že se o toto téma nijak zvlášť nezajímá a že si jen tak „hodil na papír pár poznámek“ při pobytu ve středoevropském prostoru.

100 Legenda o bratrech Čechu, Lechu a Rusovi patří do kánonu pověstí, na kterých jsou dodnes vychovávány děti v obou státech.

101 Můžeme se domnívat, že šlo o setkání více autorů, spisovatelů ze střední a východní Evropy a Balkánu, pozvaných německými hostiteli.

4.2.5 Kvalita a konkurenceschopnost

Odbourávání stereotypů a zlepšení interkulturní komunikace v česko-polských vztazích bude především vyžadovat zralý, vyrovnaný přístup k sobě samým a vzápětí i k sousednímu národu. Teprve na zdravém základě sebeúcty a důstojného přístupu k druhému můžeme budovat kvalitní kontakty a rozvíjet společné aktivity.

V roce 1991 provedla polská antropoložka, profesorka Ewa Nowicka, výzkum mezi mládeží, ze kterého bylo patrné, že „Poláci o sobě nemají příliš dobré mínění. Naopak, v našem vlastním obraze dominuje ze společenského hlediska mnoho vážných negativních vlastností.“ (Nowicka, 1996). I po dvaceti letech mají Poláci tendenci posuzovat se hůř, nežli hodnotí jiné Evropany (CBOS, 2011a). Nevěří ve svou kvalitu a mají sklon vůbec ji nepovažovat za hodnotu.

Dlouhodobé podceňování se má své negativní konsekvence. I proto se stává, že spolupráce, do které bylo často investováno mnoho úsilí, přináší tristní výsledky, které právě *kvalitou* nemůžou obstát v *konkurenci* jiných evropských zemí a projektů. Uvedme pro názornost tři příklady, které prakticky ilustrují uvedená tvrzení.

Ve sborníku konference věnované česko-polským literárním vztahům (Martinek, 2001) se bez souvislosti, bez uvedení důvodu nachází článek zabývající se vztahy polsko-slovenskými (s. 18). Ale to není všechno. Ve stejném sborníku najdeme i článek vynikajícího současného polského estetika, který nejenže se žádným způsobem netýká ani české, ani polské tematiky, ale nemá ani žádnou spojitost s literárním děním (s. 29). Nejsou snad česko-polské literární vztahy dostatečně širokým tématem? Je třeba je obohacovat o jiná, nesouvisející témata? Všimněme si, jak se projevuje síťová teorie bariér, načrtnutá na začátku 4. kapitoly. Dobrý úmysl, potřebná publikace, snaha dodat si vážnosti věhlasným jménem z úplně jiného oboru. Výsledek – publikace, která obsahuje množství zajímavých a kvalitních příspěvků,¹⁰²

102 Například úvodní článek prof. J. Damborského nazvaný *Současná polská kultura v České republice*, příspěvek spisovatele O. Šulera pod titulem *Kontakty české a polské literatury v příhraniční oblasti*, text profesorky Joanny Czaplínské *Stejný nápad*, jiné knihy a další.

znehodnocuje sama sebe, vrhá neseřízní světlo na autory i na problematiku, které se věnuje.

V rámci Visegrádské čtyřky vznikl mládežnický orchestr¹⁰³ sestavený z hudebníků z Polska, České a Slovenské republiky a Maďarska. Jistý pracovník polského úřadu, jehož činností bylo rozvíjení spolupráce s Českou republikou, byl dotázán, jaký je repertoár a jakou úroveň zmíněné hudební těleso reprezentuje. Odpověděl, že to přece není důležité, hlavně že se něco děje.

Není asi třeba argumentovat, jak moc je kvalita v takových podnicích důležitá. Zmíněný orchestr sklízí úspěchy a zve k hostování a spolupráci významné hudební tvůrce. V zemích, kde je demokratická a kulturní tradice zakořeněna po dlouhá léta, je samozřejmé a přirozené, že se „něco děje“. Chceme-li patřit k těm nejvyspělejším, chceme-li být bráni vážně, jako partneři, musíme se zamyslet i nad tím, co, komu a jakým způsobem prezentujeme. Naše práce obstojí jen tehdy, ponese-li známku vysoké úrovně a profesionality.

U příležitosti Dne Evropy se v roce 2006 v Bruselu představovaly různé evropské regiony. Nebylo ani třeba číst, jaká prezentace ke kterému regionu resp. zemi patří, vše bylo patrné na první pohled. „Staří“ členové EU vystavovali inovativní technologická a ekologická řešení v zemědělství a průmyslu, pokroky v oblasti sociálních problémů. Nově přistoupení země prezentovaly hlavně folklór, tradičně pojatou turistiku, regionální pokrmy, lidovou hudbu. Jedním slovem minulost. Návštěvník si mohl odnést ojedinělý dojem rozpolcenosti mezi devatenácté a jednadvacáté století.

Nedlouho před zmíněným Dnem Evropy se přitom v Českém domě konala prezentace výzkumu v oblasti nanotechnologií. Zástupci Technické univerzity v Liberci ve spolupráci s průmyslem informovali účastníky setkání o svých vědeckých pokrocích a úspěších. Prezentace však nebyla veřejná, mezi posluchači nebyli přítomni reprezentanti evropské vědy či průmyslu, pouze úředníci evropských institucí a zástupci českých regionů. Akce nemohla mít

¹⁰³ Visegrad Youth Philharmonic Orchestra.

kýžený profesionální dopad; jejím cílem bylo jen to, aby se konala, aby se „něco dělo“.

Až příliš často zůstáváme ve sféře informovanosti na úrovni klišé a předsudků, spokojeni s tím, že se „něco píše“. Nestaráme se o prohlubování skutečné a kvalitní interkulturní komunikace.

4.3 Informace a kým

Lékem na nejrůznější předsudky a stereotypy jsou především znalosti a vědomosti. Vědomosti získáváme v zásadě dvěma způsoby. Buď nám je někdo přímo sdělí, něčemu nás naučí, nebo se je dozvíme sami pomocí prostředků již osvojených, naučených někým druhým. Například si přečteme knihu na zajímavé téma, což můžeme udělat díky tomu, že nás někdo naučil číst a někdo další (nebo i stejný) nás seznámil s existencí knihoven a ukázal nám, jak lze zdroje tam obsažené využívat. Obdobná je situace při seznamování se s jinou kulturou. Zastavme se nyní u pramenů, ze kterých znalosti a vědomosti, nebo na druhé straně stereotypy a předsudky během života čerpáme.

4.3.1 Školní vzdělávání

Role vzdělávání je klíčová, ale nelze ji ztotožnit pouze s institucionálně pojatou školou. Naopak, při změnách, které v okolním světě pozorujeme, se potřeba celoživotního vzdělávání stává zřejmou. Povinná školní docházka má svůj konec v relativně útlém věku člověka. Programy a projekty zaměřené na podporu mezinárodní spolupráce, na výměnu studentů, rozvoj jazykových dovedností se rozšiřují, z podstaty se však týkají jen nevelké části populace, převážně mladé generace. Velká skupina obyvatelstva tvořená lidmi středního a staršího věku čerpá svoje poznatky o světě kolem sebe z jiných zdrojů.

Škola nicméně zůstává tím místem, odkud by si jedinec v ideálním případě měl odnést návyk čtení, schopnost učit se, měl by si osvojit práci s informacemi, kritické myšlení, počítačovou a mediální gramotnost a v neposlední řadě také otevřenost světu, interkulturní kompetence (viz kapitola 2.3.5). Mějme však na paměti, že samotná informace stále ještě není

totožná se znalostí a stejně tak schopnost získávat informace automaticky neznamená otevřenost a porozumění světu.

Co se dnes žáci dozvídají ve škole o kulturách sousedních zemí? Podle výzkumů Instytutu Spraw Publicznych (2011) je znalost historie sousedů v rámci Visegrádské skupiny velmi slabá. Z výsledků, které byly publikovány v prosinci 2011, vyplývá, že obecná znalost významných osobností jednotlivých zemí je malá. Nejlépe zorientovaní jsou Češi, naopak nejvíce izolovaní jsou Maďaři. Poláci často nejsou schopni uvést ani jedno jméno související s historií států Visegrádské skupiny, pouze v případě České republiky je situace o něco lepší (21,2 % dotazovaných odpovědělo Václav Havel, zatímco 94,4 % neznalo nikoho z historie Slovenska a 90,2 % v případě Maďarska). Dle sociologa Jacka Kucharczyka tato situace odráží způsob výuky dějepisu, zaměřený hlavně na národní a obecnou historii.¹⁰⁴ Národní dějiny navíc bývají zveličované, protože cílem výuky není jen samotné předání vědomostí, ale také kulturotvorná role – budování národní identity.

Nelze očekávat, že při současném velkém rozsahu učiva, které si žáci ve školách musí osvojit, bude česká problematika v polských školách respektive polská v českých zaujímat významný prostor. Bylo by ale vhodné v rámci stávající výuky upozorňovat na styčné body a poskytovat informace, které by podporovaly interkulturní výchovu a komunikaci napříč vyučovanými předměty (Bolten, 2006, s. 163). To samozřejmě platí obecně, nejen pro česko-polský případ.

4.3.2 Četba a literatura

Jak jsme uvedli výše, střední a starší generace, nezasažená moderními způsoby výuky ve školách, získává poznatky o realitě, ve které žije, z jiných pramenů.

V listopadu 2010 provedla varšavská Národní knihovna (Biblioteka Narodowa) průzkum na téma četby knih. Cílem výzkumu bylo zjistit, jaká část

¹⁰⁴ Není bez zajímavosti, že tuto optiku, tzn. pominutí prostoru mezi národním a vzdáleným, prezentoval rovněž Václav Klaus, když na pohřbu Václava Havla uvítal „hosty z domova i z daleké ciziny“ (Klaus, 2011).

polského obyvatelstva knihy kupuje, jaká je intenzita četby, jaký druh literatury je nejvíce oblíben, jaké jsou zdroje knih a několik dalších ukazatelů. Pojem kniha byl definován poměrně široce, do kategorie byla včleněna i veškerá alba, příručky, encyklopedie, slovníky a také knihy v elektronické formě. Alespoň jeden kontakt s takto pojatou knihou během roku deklarovalo 44 % Poláků. Ve dvou jiných zemích, kde se provádějí srovnatelné výzkumy, je tento údaj značně vyšší: Česká republika 83 %, Francie 69 % (Biblioteka Narodowa, 2011).

Čtení knih zcela zřejmě přestává být hlavním zdrojem informací. Tento fakt není překvapující; zásadní roli v informovanosti obyvatel převzala *média*.

4.3.3 Interkulturní dialog v médiích

Média hrají v budování interkulturního dialogu primární úlohu. Zvláště je tomu tak mezi kulturami a jazyky, které nejsou v kvantitativním smyslu velké; počet nositelů dané kultury má pochopitelně význam. „Evropa se neskládá z rovnocenných společností majících stejný potenciál a možnosti. Ignorování tohoto faktu může vést k potlačení společností menších a slabších. Zákon hmoty funguje stejným způsobem ve fyzice, v ekonomii i kultuře. Velké celky jsou v kontaktu s malými z principu privilegované.“ (Furdal, 2000, s. 191). Z praktického hlediska, čím větší je počet nositelů jazyka (vezměme nyní v úvahu i ty, pro které daný jazyk není mateřštinou, ale dobře ho znají), tím větší bude pravděpodobnost, že informace o kultuře k jazyku přináležející budou různorodé, pod různými úhly pohledu, budou čerpat z více zdrojů, zpravodajství bude zahrnovat více témat, trh knih, novin, časopisů, filmů bude rozsáhlejší.

Malé kultury a jazyky vyžadují z tohoto hlediska zvláštní péči. Jejich omezený potenciál nahrává jednostrannosti, plochosti zprostředkovaných informací, ztrátě kontextu, upadnutí do stereotypního vidění okolního světa. Česko-polská tematika je toho ukázkovým příkladem (viz kulturní diverzita Ulfa Hannerze, kapitola 3.5).

V osmdesátých letech 20. století byl polský pohled na tehdy československou realitu utvářen televizními seriály, společenskými filmy a

osobou dobrého vojáka Švejka, jenž se stal synonymem českého smyslu pro humor. Přesvědčení, že český svět vypadá v podstatě jako socialistický televizní seriál – nenáročně, zábavně, navíc podtržen směšným jazykem, degradovalo českou kulturu v polských očích na dlouhá léta. Sám fakt učení se českého jazyka vzbuzoval počátkem devadesátých let veselí a pojem bohemistika si jen zasvěcení nadšenci nepletli s biologickou disciplinou. Koneckonců, o jaké kultuře tu mluvit, když i tak významná umělecká disciplína, jakou je film, se v českém kontextu stává „českým filmem“.¹⁰⁵ Hovořilo-li se vůbec v této době o české kultuře, muselo to být vždy ve *směšných* souvislostech; jakýsi vnitřní imperativ nedovoloval vystoupit z tohoto klišé.

Reakcí na takto pojatou kulturu mohlo být jedině drama (viz kapitola 4.2.3). Když se Mariusz Szczygieł na přelomu tisíciletí chopil českého tématu, měl to být nový, čerstvý pohled přinášející odhalení, že Češi vůbec nejsou tak *směšní*. Naopak, historie 20. století jim přinesla tragické okamžiky, stejně jako Polákům. Výsledkem se stal bestseller Gottland (2006), kniha překládaná do mnoha jazyků, oceňovaná mezinárodními porotami, vydávaná v reedicích, přijímaná kritikou. Kniha, která vypráví o českém strachu, zradě, udavačství a kolaboraci s každým režimem. Pro Poláky nic nového, pouze potvrzení stereotypů.

4.3.4 Informační kýč

Kvalitu polského mediálního sdělení na česká témata výborně vyjadřuje teorie kýče, jejímž autorem je Tomáš Kulka (2000). Podle něho musí kýč chápaný z estetického hlediska splňovat tři podmínky (s. 57).

1. Musí zobrazovat objekty nebo témata, které jsou obecně považovány za krásné, anebo mají silný emocionální náboj.
2. Tyto objekty a náměty kýče musí být okamžitě identifikovatelné.
3. Kýč substantivně neobohacuje asociace spojené se zobrazeným tématem.

¹⁰⁵ Populární sousloví „český film“ (czeski film) má v polštině podobný význam, jako česká „španělská vesnice“. Tzn. jedná se o situaci, ve které není jasné, co se děje, kdy nikdo nic neví. Pojem vznikl v souvislosti s československým filmem z roku 1947 nazvaným Nikdo nic neví.

„Podstatou kýče je ujistit konzumenta v jeho předpokladech, nikoliv mu je zpochybnit.“ (s. 44). Utvrdit ve stereotypu, zopakovat jedinou správnou interpretaci, aby se čtenář resp. adresát sdělení co nejrychleji zorientoval. „Kýč patří k životu, [...] ale jak ho udržet v přiměřených mezích?“ (s. 231). Musí mít svoje místo, aby nepřerostl ve společenskou patologii.

Podíváme-li se pod úhlem estetiky a zmíněných tří bodů na mediální úspěch některých polských děl týkajících se české tematiky, stává se jasnějším, proč tento úspěch slaví. Užijme pro příklad dvou autorů, kteří své knihy napsali polsky pro polského čtenáře a následně byla jejich tvorba přeložena do češtiny.

V předchozích kapitolách již zmíněný Mariusz Szczygieł je polské veřejnosti známý od počátku devadesátých let 20. století, kdy jako jeden z prvních vedl populární televizní talk show nazvanou Na každé téma. Konvence programu, tak samozřejmá pro dnešního diváka (pozvaný host a moderátor rozmlouvají na stanovené téma), byla tehdy v počátcích. Redaktor Szczygieł si získal popularitu právě schopností bavit se s hosty i na ta nejintimnější témata, řešit delikátní osobní otázky. Když na přelomu tisíciletí objevil Čechy a Českou republiku pojal za své téma, byl už redaktorem renomovaného deníku Gazeta Wyborcza, kde také své první české reportáže publikoval. Z několikaleté zkušenosti vznikla nejprve kniha Gottland (2006) a následně Udělej si ráj (2010).

Kýč podle T. Kulky (2000) využívá univerzálních motivů, mezi které patří láska, sex, věrnost, rodina (s. 44). To jsou právě témata M. Szczygła; zasazuje je do českého prostředí a českých dějin. Jde mu primárně o silný emocionální náboj – strach, zradu, ale dokáže navodit i pozitivní atmosféru: „Když po několik minut prožíváme kousek společné příjemnosti, ihned je vidět, čím jsou Čechy pro nás, čechofily. Jsou jako dezert se šlehačkou, jako čokoládová poleva, které není možné nepodlehnout. [...] Zbožňujeme Čechy.“ (Szczygieł, 2010, s. 9).

Infantilní přístup slaví úspěch. Máme rádi Čechy podobně jako malé děti. Jsou sladké, zábavné, občas něco směšného zabrebtají. A jsou zcela neškodné. Kulka upozorňuje, že zaujetí kýčem u malých dětí je normální fází rozvoje

osobnosti, kterou není třeba potlačovat. Problém se objevuje teprve tehdy, kdy člověk v této fázi ustrne do dospělosti.

Leszek Mazan, autor knihy *Polská Praha* (2008), byl po dlouhá léta svázán s kulturně-společenským krakovským týdeníkem *Przekrój*, do kterého psal články o Praze, České republice, Rakousko-Uherské monarchii a samozřejmě o Švejkovi. Sám se považuje za tzv. švejkologa. Kniha je rozčleněna místopisně podle jednotlivých částí Prahy, kde se nacházejí památky a místa, které se nějakým způsobem dotýkají polské problematiky. Jde v podstatě o soubor krátkých textů doplněných fotografiemi. Velmi často jsou zde pověsti, humorné povídky, příběhy, ve kterých je trocha pravdy a trocha fikce. Zjistit, kde končí jedno a začíná druhé, zůstává zadáním pro čtenáře. Několik příběhů je samozřejmě věnovaných Švejkovi, najdeme zde legendu o Čechovi a Lechovi, pověsti nejdávnějších dob o českých a polských panovnících, které spojuje sexuální podtext a anekdotický charakter. Dozvídáme se, jak směšný jazyk je čeština, tvrzení je doloženo lidovými příklady. Nesmí chybět ani vyznání lásky. Text o známém knězi polského původu, který svůj život svázal nejen s českou farností, ale i televizí a českými celebritami, autor uzavírá: „Má charisma. Milují ho.“ (s. 66). Náznaky poučné, horizonty rozšiřující informace najdeme v kapitole o Sokolu a jeho příznivcích v Polsku. Jde de facto o jednu větu (s. 271): „Asi žádná jiná organizace neudělala tolik pro vzájemné poznání, porozumění a vzájemnou úctu národa českého a polského.“ V čem ta úcta a poznání spočívala, to se ale již nedozvíme.

V řečeném kontextu je třeba uvést i příklady kvalitní novinářské praxe, jež nese zásluhu v budování pravdivého dialogu a interkulturního porozumění.

Tomáš Šponar, redaktor České televize, který komentoval přímý přenos pohřbu polského prezidenta Lecha Kaczyńskiego v dubnu 2010. S plnou profesionalitou provázal diváky jednotlivými částmi pohřební mše, objasňoval jejich smysl a pořadí, ale nepřekročil při tom hranici taktu, jeho moderování se nezvrhlo v lekci pseudokatecheze. Obřad polského katolického pohřbu by jinak nejspíš byl pro českého diváka neznalého tématu nečitelný. Redaktor Šponar dokázal zůstat ve stínu událostí a přitom vyjasnit vše, co by mohlo být

nesrozumitelné; kdyby šlo o jiné okolnosti a atmosféru, dalo by se říci, že bylo příjemné ho poslouchat.

Druhý pozitivní příklad se týká novináře a nezávislého publicisty Aleše Bartuska. Jeho text nazvaný *Dlaczego Polska? O początkach Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej* (Bartusek, 2009), jenž je osobní vzpomínkou z časů nelegální přeshraniční spolupráce Čechů a Poláků v osmdesátých letech 20. století, výtečně přibližuje kontext a různorodou atmosféru v příhraniční oblasti po obou březích řeky Olzy. Sympatie k českým i polským aktivistům nepřerůstají v patetické budování pomníků. O nepříjemných záležitostech (agentovi komunistické tajné služby) se hovoří stručně, s uspokojením, že díky užívaným konspiračním metodám nikdy nedošlo k vyzrazení sítě polských kontaktů (s. 59). Uváděná fakta a data nepřetěžují nadměrným množstvím podrobností, které by mohly čtenáře odradit. Nechybí jemný humor a odstup od vzájemných třenic: „Překvapivě často bylo možné potkat lidi (po obou stranách Zaolzí, pozn. aut.), kteří prostě hodně neměli rádi ty z druhé strany Olzy. Ne konkrétní osoby, ale tak, vůbec. [...] Nechce se mi už dnes vypočítávat, kolikrát a v jakých obměnách jsem na těch místech slyšel větu: „Ty se jich zastáváš, ale víš přece, co nám udělali v ... roce?“ Letopočet se lišil podle břehu Olzy, na kterém se rozhovor konal.“ (s. 57).

Do třetice příklad z polské strany, z prvního programu Polského rozhlasu. V pravidelném pořadu pro děti předškolního a školního věku, nazvaném *Rádio dětem* (Radio dzieciom), bylo počátkem roku 2012 odvysíláno několik dílů, ve kterých česká tematika vystupovala rovnocenně s jinými známými lokalitami či díly (například o evropských městech – Zlatá ulička v Praze, Baker Street v Londýně, anebo o pohádkách, kde zazněl fragment *Rumcajse* v originálním znění). Žádná z redaktorek se nezmínila o směšnosti jazyka, ani se neodvolávala na staré pověsti o bratrských národech.

Uvedené příklady svědčí o tom, že o česko-polských záležitostech, a to i těch obtížných a delikátních, lze hovořit důstojně a vážně. Tato vážnost přitom není synonymem nudy, ale zralého partnerského pohledu na vzájemné vztahy bez iracionálních licitací o tom, kdo je lepší, bez zjednodušujících soudů. Bohužel nezbývá než konstatovat, že novinářské výpovědi tohoto

druhu jsou vzácné. Zůstávají výjimečnými z jednoho důvodu – nešokují a neurážejí, proto si v hlavním proudu obtížně hledají místo. Je třeba si těchto vlaštovek všimnout a vyzdvihnout je, povzbuzovat slovy uznání.

4.4 Náboženství

Informace o smrti Václava Havla v prosinci roku 2011 proběhla všemi významnými světovými médii. Tisíce lidí stály hodinami ve frontách, aby vzdaly hold hrdinovi sametové revoluce, zapsaly se do kondolenčních knih. Vycházela zvláštní vydání novin s přílohami shrnujícími Havlův život.

Státní pohřeb se konal v Katedrále svatého Víta na Pražském hradě. Obřad měl formu katolické mše. Hlavním koncelebrujícím byl arcibiskup Dominik Duka, jenž, sám pohnut, připomněl slavná slova Václava Havla o tom, že pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí. „Je mi jasné, že jsi nebyl agnostik, jak se to někdy zdálo a mnohým se to bude zdát i dál.“ (Duka. 2011, 37:30). Připomněl dále, že pravda a láska, ve které Havel uvěřil, mu dodávala odvahu a důvěru v budoucnost. „Ve zmalátnělém národě jsi vzbudil naději a tím ho i sjednotil.“ (38:08).

Nedlouho po přímém přenosu z pohřbu se na webovém portálu největšího polského deníku Gazeta Wyborcza objevila zpráva dokazující, jak prorocká byla arcibiskupova slova. „Arcibiskup podtrhl, že ačkoliv byl Havel agnostikem, jeho srdce bylo vyplněno pravdou a láskou.“ „V tom malém národě jsi vzbudil naději a tím ho sjednotil.“ (Gazeta.pl, 2011).

Odkud se vzala překroucená informace o Havlově agnosticismu? S největší pravděpodobností se polským zpravodajům více hodila do obrazu Čecha. Stereotyp byl zřejmě silnější, než schopnost pořídit správný překlad Dukova projevu. Z obdobného důvodu se i zmalátnělý národ musel proměnit v malý národ.

Protože tak evidentní chyby a dezinformace nebylo možné nechat bez reakce, autorka tohoto textu se obratem spojila s mediálním poradcem velvyslanectví Polské republiky v Praze, který ale nebyl schopen zjistit, z jakého zdroje informace pochází (jím oslovení novináři autorství odmítli). Autorka proto zatelefonovala do Polské tiskové agentury, kde se jí dostalo

následující odpovědi: „V našich dnešních relacích z Prahy jsme žádnému z řečníků nepřiřkli slova o tom, že Václav Havel byl agnostikem. Co se týká malého národa, tato slova v kázání českého primase zajisté padla, což máme zdokumentováno v nahrávce.“

Zdokumentováno v nahrávce může mít každý, kdo má přístup k Internetu a poradí sobě s českým jazykem. Jaká role ale pak zůstává pro tiskovou agenturu?

Nedlouho po Václavu Havlovi zemřela počátkem února 2012 polská básnířka Wisława Szymborska, nositelka Nobelovy ceny za literaturu. Byla velmi populární a oblíbenou poetkou. V projevu na jejím pohřbu pronesl významný polský básník Adam Zagajewski tato slova: „Měla dar psát pro osamocené i zamilované, šťastné i nešťastné, ale také pro společnost – polis, jak říkají Řekové. Svou poezií doprovázela polskou společnost po několik desítek let. [...] Pocházela z humanistické tradice, z toho Polska, které je otevřené a tolerantní, z Polska mnohonárodnostního, nábožensky pluralitního, Polska Jagiellonů.“ (Wirtualna Polska, 2012). Podle přání poetky obsaženého v závěti měl pohřeb světský charakter a urna s jejími ostatky spočinula na Rakowickém hřbitově v Krakově.

Je třeba vysvětlit, že naprostá většina pohřbů v Polsku má náboženskou formu a kremace se těší velmi malé popularitě. V celé zemi je pouze 15 krematorií a jen kolem 5-7 % ostatků je spalováno.¹⁰⁶

Úmrtí dvou výjimečných osobností, dva pohřební obřady, které se vymykaly místním tradicím, které vnesly nepevnost do přesvědčení, že Polák rovná se katolík a co Čech, to zapřisáhlý ateista. Jaká je tedy úloha náboženství v obou kulturách a jaký má vliv na interkulturní komunikaci?

4.4.1 Dvě hory, dva symboly

Když Tim Snyder porovnával místo katolického křesťanství v životě obou společenství, všiml si, že v Čechách i v Polsku je symbolem katolicismu hora (Snyder, 1999). V Českých zemích Bílá, v Polsku Jasná. Dvě hory, vzdálené

¹⁰⁶ Po zkušenostech druhé světové války se pálení ostatků pojilo s masovými zločiny páchanými v koncentračních táborech. Proto mají hlavně starší generace ke kremaci negativní vztah.

od sebe o něco více než 300 kilometrů, navozují diametrálně odlišné asociace. Pro Čechy je Bílá hora symbolem národního úpadku, podlehnutí nepřátelské habsburské moci, začátkem konce národní totožnosti. Jasna Góra u Częstochowy je místem masových poutí, duchovní hlavní město Polska, národní svatyně.

Za věřící se koncem 20. století považovalo až 97 % obyvatelstva (Gowin, 1995, s. 7). Být věřící znamená v polském všeobecném povědomí automaticky být katolíkem. Záležitosti božské byly vždycky blízce propojené s císařovými. Útoky na církve byly rovnocenné s útokem na národ a naopak, kdykoliv se národ ocitl v ohrožení, církevní hodnostáři protestovali jeho jménem. Katolická církev nebyla nikdy v historii cizím prvkem, vždy byla imanentně spojena s polskou národní identitou.

Zásadní roli odehrála polská církev v poválečných dějinách, zvláště pak v období socialismu. V té době byla jedinou institucí, která zaštiťovala prostor svobody, její představitelé udržovali kontakty se západní kulturou. Do nové reality devadesátých let 20. století vkročila církev jako státotvorná instituce, obdařená téměř absolutní společenskou důvěrou.

V roce 1995 vyvrátil Jarosław Gowin¹⁰⁷ rozšířené mýtické přesvědčení, že katolická církev v Polsku je monolit.¹⁰⁸ Na základě analýzy vymezil v církvi pět aktivních skupin a jednu pasivní, zahrnující většinou část společnosti (Gowin, 1995). Toto rozdělení zůstává i po letech aktuální a lze říci, že pasivní skupina narůstá. Navíc se výrazně projevuje tendence k sekularizaci, typická pro moderní společnost. Víra zůstává pro velkou část populace hlavně tradicí, bez hloubky a osobního zaangażování. Zvláště mladá generace vykazuje v praktikování víry za posledních cca 20 let vytrvale sestupný trend (CBOS, 2009, s. 8). Zástupné funkce církve, jakými byla integrace národa, ochrana před vnějším nepřítelem, péče o společnost, postupně slábnou a upadají. V současné době, na počátku druhého desetiletí 21. století, se naopak veřejné mínění přiklání k názoru, podle kterého by církev neměla mít vliv na politická rozhodnutí.

107 Vzděláním filozof, v současnosti polský ministr spravedlnosti.

108 V dobách, kdy bylo třeba vzdorovat společnému nepříteli, jímž byl komunistický režim, byla vnější jednota a semknutost samozřejmě žádoucí.

Joseph Ratzinger, ještě jako kardinál, v úvaze o podobě církve budoucnosti uvedl: „Církev bude nabývat jiných forem. Méně se bude identifikovat s národem, stane se více církví menšiny, žijící uprostřed nevelkých, ale aktivních skupin opravdově přesvědčených lidí, oddaných víře a konajících v jejím světle. Právě díky tomu se církev znovu stane solí země, jak praví Písmo svaté.“ (Michalczyk, 2012).

Významný polský filozof a historik, profesor Stefan Świeżawski¹⁰⁹ prohlásil, že „Církev nového století, církev nové evangelizace musí být doopravdy pospolitá, sloužící a opravdu otevřená. Pospolitá proto, že nemá být ani klerikální, ani světská. [...] Současně má být sloužící, pozbyta veškerých panovačných ambicí. [...] A konečně má být církví otevřenou, [...] která hledá, co ji spojuje se vším, nejen s křesťanskými vyznáními, nejen s věřícími, ale se všemi hledajícími, se všemi lidmi dobré vůle.“ (Róžański, 2007).

Pozastavíme-li se nad těmito výpověďmi významných osob, zaangažovaných různým způsobem v církevní záležitosti, vkrádá se otázka, zda zmíněné postuláty budoucnosti nejsou již nyní realizovány, a to v podobě české církve. Zda to není právě církev v České republice, která je z určitých hledisek více všeobecná, otevřená a lépe připravená na výzvy křesťanství třetího tisíciletí, než církev v Polsku.

4.4.2 Církev budoucnosti?

Následující atributy mohou být právě těmi kroky, o které je možná česká katolická církev napřed vůči polské.

1. Pluralismus – nejen koexistence více odnoží křesťanství, ale i vzájemné prolínání věřících a nevěřících stvořilo v minulosti platformu pro dialog, který dnes může být veden. Biskup Karel Otčenášek při svém uvedení do funkce v roce 1990 (čtyřicet let poté, co byl vysvěcen na biskupa) prohlásil: „Problémy společnosti jsou našimi problémy a chceme je řešit společně se všemi lidmi dobré vůle. [...] Církev chce

109 Profesor Świeżawski se mj. intenzivně angažoval v rehabilitaci Mistra Jana Husa.

sloužit všem lidem, přispívat k jejich pokoji a štěstí.“ (Fitych, 1995, s. 92).

2. Otevřenost a tolerance, zvláště ve vztahu k lidem na okraji společnosti. Gesto biskupa Václava Malého navštěvujícího pražské prostitutky¹¹⁰ je na jedné straně vítanou senzací pro bulvár,¹¹¹ ale také v něm lze vidět „Církev ubohých, ne. Církev nejubožejších. Posláním církve je starost o různobarevný dav, kterého se žádný odborový svaz nikdy nezastane [...] ty zpoza hrany zákona, poznamenaní.“ (Bourbon Busset, 1989, s. 62).
3. Spolupráce s laiky, která se traduje z časů pronásledování, kdy se kněží pohybovali v ilegalitě a měli možnost proniknout do prostředí, jež by jinak zůstalo nepřístupné. Kněz Tomáš Halík má za to, že těžké zkušenosti minulých let jsou dnes zdrojem důvěry: „Zdá se mi, že v té dvojí úloze jsme získali zvláštní důvěru. Lidé nás znali, znali podmínky našeho života, nebyli jsme odseparováni od společnosti.“ (Halík, 1996, s. 16). Polský kněz působící v Lanškrouně přiznává, že to, čeho si nejvíce váží v české církvi, jsou „samostatně myslící a konající lidé, kteří nejedí z ruky, ale dovedou se sami nakrmit“. (Babuchowski, 2002, s. 15).
4. Kvalita kněžského úřadu stojícího tváří v tvář věrným, znovu zažívajícího zkušenost podzemní církve, která nemohla působit v širokých veřejných kruzích, proto se zaměřila na hloubku a autenticitu náboženského prožitku. Jejím plodem je přítomnost těch, kteří vědí, proč do kostela přicházejí. Slova dominikána, teologa, filozofa a publicisty Macieje Zięby charakterizující „křesťany 22. století“ je možné s úspěchem aplikovat již dnes, ve století jedenadvacátém, na mnoho věřících v české církvi: „Žijí tak ne proto, že je tomu naučila maminka (v českém prostředí spíše babička – pozn. aut.) a oni jsou nedovzdělaní, [...] leč proto, že svou víru promysleli a křesťanství je jejich svobodnou volbou“. (Zięba, 2003, s. 23).

110 Rozkoš bez rizika, občanské sdružení zabývající se prevencí pohlavně přenosných chorob u žen pracujících v sexbyznysu. Biskup Václav Malý je jeho členem. <http://www.rozkosbezrizika.cz/>.

111 Mariusz Szczygieł: Mein Gott!, <http://wyborcza.pl/1,76842,992076.html>.

Zamyšlení nad vzájemnými česko-polskými vlivy a kontakty v náboženské oblasti by nebylo úplné, kdybychom se nezmínili o polských kněžích působících v České republice. Každý desátý kněz v ČR je totiž Polák. Přináší to určité potíže, hlavně tam, kde se Polákům nepodaří dostatečně vžít do kulturních rozdílů, odlišných mentalit, jiné situace církve a jejího postavení ve společnosti. Znalost spisovného jazyka, důkladná obeznámenost se společensko-politickou realitou, s literaturou, uměním a kulturou obecně je nezbytnou podmínkou pro práci kněze. „Evangelizace je koneckonců také inkulturace. Bez ní se evangelizace stává indoktrinací. A na tu lidé mající za sebou zkušenost komunismu reagují výjimečně alergicky.“ (Halík, 2010, s. 6).

4.4.3 Čas hovoří

Přímé přenášení polských vzorců na českou půdu může způsobit negativní efekty. Jejich dopad bude o to větší, že se jedná o blízké kultury, u kterých, jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách, existuje implicitní předpoklad bezproblémového porozumění. Pochopení, resp. nepochopení odlišností v detailech má samozřejmě význam v každodenním životě.

Následující tři příklady reprezentují konflikt kultur, jehož příčinou je odlišné chápání důležitého faktoru interkulturní komunikace – času. Konkrétně jde o rozdělení na čas všední a sváteční, jež má, i když si to často již neuvědomujeme, kořeny v náboženských tradicích. Toto rozdělení považujeme za *přirozené*, ovšem každý svým vlastním způsobem. První příklad zřetelně představuje neporozumění mezi dvěma vzdálenými kulturami. Příklad druhý, jenž popisuje obdobnou situaci, naopak pochází z kontaktu blízkých, nám známých kultur.

Počátek 20. století, bílý prodavač a Indiáni Navajo.

Edward Hall popisuje příhodu z doby, kdy se severoameričtí Indiáni začali zásobovat u bílých obchodníků. Měli při tom problémy s pochopením časového úseku, jakým byl týden. Přijížděli po dlouhé, několikadenní cestě a nacházeli uzavřený obchod. Přitom viděli, že majitel je v domě, jen

nechce otevřít. Bouchali tedy na dveře a domáhali se otevření, ale v odpovědi uslyšeli, že je přece neděle. (Hall, 1973, s. 13).

Počátek 21. století, polský zákazník v české restauraci.

V jedné pražské samoobslužné jídelně, která je oblíbená mezi polskými návštěvníky hlavního města, se odehrál následující dialog. Zákazník, mladý Polák ve skautském kroji, se ptá, jestli je k jídlu ryba. Prodavačka odpovídá, že není a nabízí jiné možnosti, mimo jiné kotletu. Mladý muž znechuceně kroutí hlavou: „Kotleta v pátek? A houby nemáte?“. Prodavačka nechápe, co má mladík na mysli. Stejně tak on nerozumí, proč mu ona nabízí v pátek maso. Dialog končí. Přestože slova jsou téměř stejná, ryba je ryba, kotleta je kotlet, pátek je piątek, ani jedna ze stran nerozumí té druhé.

Doplňme jen, že v polské kultuře se dodnes udržela tradice pátečního půstu. Pátek je pro velkou část populace dnem, kdy se nejí maso. I ti Poláci, kteří sami tuto tradici nedodržují, jsou si vědomi její existence.

Třetí příklad prezentuje praktický dopad neznalosti kulturních pravidel a souvislostí na podnikatelský záměr v oblasti cestovního ruchu.

Zoologická zahrada ve východních Čechách se rozhodla přeložit část své webové prezentace do polštiny a oslovit tak novou skupinu potenciálních návštěvníků. Tématika zvířat je nadnárodní, myšlenka přímočará, proto nikdo neočekával potíže. Ředitelství navíc přišlo s atraktivním nápadem využít tradici anglosaského svátku Halloween a pozvalo návštěvníky prostřednictvím webových stránek na „noc s duchy“, jež se měla konat z 31. října na 1. listopadu. Projekt se nepovedl a krátce poté vedení rezignovalo z překladu dalších webových stránek do polštiny s odůvodněním, že vzhledem k mizivému počtu návštěvníků z Polska se překlad nevyplatí.

Proč polští návštěvníci nedorazili je jasné každému, kdo má alespoň minimální představu o tom, co začátek listopadu představuje v polské kultuře.

Se svátkem Všech svatých, Dušičkami, se pojí pietní atmosféra a masové výpravy v rámci Polska (ale i mimo jeho hranice¹¹²) na hřbitovy, nebo i místa symbolických hrobů. Lze říci, že téměř všichni nějakou nekropoli navštíví. Média vzpomínají na známé osobnosti zemřelé v uběhlém roce. Nálada ve společnosti je v této době absolutně nekompatibilní se svátkem Halloween.

4.4.4 Svoboda a pravda

Pro pochopení výše představených rozporů je třeba sáhnout hlouběji do historie a tradic, ze kterých obě kultury vyrůstají. V souvislosti s evropanstvím se zmiňují tři hlavní pilíře, zdroje, na kterých je evropská kultura postavena. Jsou to řecká filozofie a věda, římský právní řád a judeokřesťanská tradice s jejím morálním posláním. Česká i polská kultura přikládá větší význam jednomu ze jmenovaných tří pilířů, viz srovnání v následující tabulce.

kultura	polská	česká
pilíř	křesťanství	řecká filozofie a věda
hodnota	svoboda	pravda
heslo	„(ve jménu Boha) za naši a vaši svobodu“	„pravda (Boží) vítězí“
poloha	krajnost (ano – ne)	střed
přístup	emoce	rozum
epocha	romantismus	národní obrození

Polská kultura, zakořeněná v křesťanské tradici, považuje svobodu za primární hodnotu, čehož dokladem je heslo „za naši a vaši svobodu“. S tímto názorem souvisí i boj o nezávislost různých národů, jehož se Poláci v historii aktivně účastnili. Jedná se o emotivní postoj odrážející biblickou výzvu „Vaše

¹¹² Cestování při této příležitosti se pojí s přesunem území státu na západ po druhé světové válce. Zhruba 80 % populace bydlelo před válkou jinde, než po ní.

slovo buď ano, ano – ne, ne; co je nad to, je ze zlého“,¹¹³ který vede ke krajnostem, k černobílému vidění světa. Boj za svobodu a silné emoce našly odraz v romantismu, myšlenkovém směru, jenž je klíčový pro pochopení *polské duše*.

V české kultuře je považována za klíčovou hodnotu pravda, viz původně husitské heslo „pravda vítězí“. Rčení, že „pravda je někde uprostřed“, je užíváno v širokém kontextu každodenního života. Střed je chápán pozitivně, jako souhrn různorodých kvalit, výraz harmonie, druh syntézy nejlepších prvků (Macura, 1995, s. 198 – 207). Racionální přístup, reflektování reálných podmínek a historických okolností odehrál roli během národního obrození a vedl k emancipaci českého národa.

Není bez zajímavosti, že z obou výše zmíněných hesel v průběhu věků vypadla zmínka o Bohu.

Na první pohled by se mohlo zdát, že tyto myšlenkové postoje jsou protikladné, vzájemně se vylučují, nelze je spojit. Není tomu tak. Podíváme-li se z širší, evropské perspektivy, zjistíme, že se naopak doplňují a co víc, že v jejich dialogu spočívá specifikum evropské kultury. Podle francouzského sociologa a filozofa Edgara Morina (1988) je opravdovým prostorem jednotné evropské totožnosti právě dialog mezi výše uvedenými třemi tradicemi. Neodstranitelné protiklady doprovázejí Evropu od jejích počátků. Denis de Rougemont, dnes trochu pozapomenutý zasloužilý architekt nové Evropy, „teolog evropské jednoty“, spatřoval evropskou dynamiku „v napětí mezi mimo jiné věčným a dočasným, svobodou a zodpovědností, inovací a tradicí, jednotlivcem a společenstvím, duchem a literou, mýtem a vědou, revolucí a reformou, herezí a ortodoxií“ (Woźniakowski, 2003).

O nerozlučné spjatosti obou hodnot, pravdy a svobody, svědčí i výpověď Hanse-Adolfa Jacobsena, který, požádán o poukázání na hodnoty společné Evropy, řekl: „Prvním a nejdůležitějším principem budoucí Evropy je pravda.“ Na konci rozhovoru odpověděl na otázku „Jakou roli v Evropě vidíte pro Polsko“ takto: „V Polsku nikdy nebyl problém s akceptací evropských hodnot.“

113 Mt 5:37.

Vždy zde byla ceněna svoboda. Svázání s ní a pozice církve rozhoduje o síle Polska.“ (NTO, 1999).

4.5 Historie

Všimněme si zajímavého faktu v historii česko-polských vztahů. Přes dlouholeté sousedství se tyto dva národy nikdy nedostaly do otevřeného celostátního konfliktu, což je z hlediska dějin Evropy spíše rarita. K místním, lokálním problémům samozřejmě docházelo, viz případ Zaolzí zmíněný v kapitole 3.3.

Zběžný pohled na dějiny obou národů dokonce dělá dojem, že v mnoha obdobích historie byly jejich osudy podobné, ne-li totožné. Češi i Poláci již více než dvacet let budují demokratické státy. Přes čtyřicet let byli oběťmi totalitního komunistického režimu a ještě před tím nacistické okupace. V meziválečných letech žili v mnohonárodnostních státech; jak česká První republika, tak i polská Druga Rzeczpospolita zápasily s problémem jak sladit svobodu s výkonem moci (Wandycz, 1998, s. 20). Oba národy získaly nezávislost v roce 1918, poté, co byly po dlouhá léta zbaveny své státnosti a utiskovány sousedními mocnostmi. Přečkaly krizi 17. století s jeho ničivými válkami. Vnesly svůj vklad do evropské renesance a humanismu. Ve středověku byly česko-polské kontakty velmi blízké, včetně společných panovníků (Václav II., Jan Lucemburský, Jagellonci). Za datum vzniku polského státu se považuje rok 966, kdy tehdejší vládce, kníže Měšek I., po sňatku s českou kněžnou Doubravkou přijal křest a tím se včlenil do společenství evropských států.

Cílem této kapitoly je stanovit některé mezníky posledních desetiletí,¹¹⁴ které měly a stále mají vliv na vzájemnou komunikaci mezi oběma národy a rovněž ukázat na příkladech, jak (ne)znalost faktů a jejich zkreslená interpretace vyúsťuje v jeden z hlavních zdrojů nepochopení.¹¹⁵ Připomeňme na úvod, co již bylo řečeno v předchozích kapitolách, totiž že podobnost bývá zavádějící.

114 Tak daleko, pokud ještě sahá paměť žijících generací. Účelem je uchopit fragmenty živé historie.

115 Nejde tedy o systematický rozbor dějin; práce zabývající se česko-polskou historií reprezentuje například Jaroslav Valenta, Piotr S. Wandycz.

4.5.1 Druhá světová válka – nejen hrdinové, nejen zbabělci

Řekne-li se druhá světová válka a nacistická okupace, nikdo v Čechách ani v Polsku nebude mít pochyb o tom, co má mluvčí na mysli. Nicméně emocionální náboj obsažený v tomto pojmu, tak důležitý pro komunikaci, je značně rozdílný. České země, které tvořily součást Třetí říše a zabezpečovaly její průmyslové zázemí, nebyly určené k materiálnímu zruinování a fyzické likvidaci obyvatelstva. Dopad války na Polsko byl z tohoto hlediska nesrovnatelný. Země utrpěla jedny z největších demografických ztrát¹¹⁶ a materiálních škod ze všech účastníků, ať již válčících nebo okupovaných. Prakticky každá rodina a každé sídlo bylo druhou světovou válkou postiženo. Odhaduje se, že zahynulo na šest milionů obyvatel,¹¹⁷ nelze ale určit, kolik osob bylo zabito kterým z okupantů. 1. září 1939 bylo Polsko napadeno nacistickým Německem, toto datum je obecně považováno za počátek války. O šestnáct dní později, 17. září 1939 napadl Polsko z východu Sovětský svaz. Oba agresori vedli proti obyvatelstvu na polském území politiku exterminace.

Wajdův film Katyn¹¹⁸ je nejen filmem o masové vraždě, kterou spáchal na polských důstojnících a inteligenci sovětský režim, ale rovněž vypovídá o lži, jež celou událost doprovázela. V tomto kontextu je zcela výjimečná scéna, ve které se němečtí a sovětské vojáci vítají na nové německo-sovětské hranici a potřásají si rukama nad mapou rozděleného Polska. Přátelská gesta a nenucený rozhovor nahání paradoxně větší hrůzu, než okamžiky vraždění.

Nahlížení optikou počtu obětí a stupněm zničení byl typický sovětský model chápání událostí. Nezřídka však stále býváme tímto způsobem uvažování ovlivněni a máme tendenci licitovat o velikosti hrdinství na základě výše obětí. Utrpení jednoho každého člověka a jeho blízkých však není a nikdy nebylo úměrné velikosti masy.

116 Polsko mělo ve srovnání s ostatními zeměmi největší procentuální ztráty, uvádí se cca 16 % obyvatelstva. Viz http://cs.wikipedia.org/wiki/Počet_obětí_druhé_světové_války.

117 Viz <http://www.straty.pl/>.

118 Viz <http://www.imdb.com/title/tt0879843/>.

Dalším styčným bodem v poválečných událostech se zdá být otázka vysídlení německého obyvatelstva. Minimálně proto, že čas od času je tento krok v obou státech dodnes diskutován. Situace ovšem byla i zde odlišná. Zatímco na českém území žily obě národnosti po generace vedle sebe a Němci většinou měli české občanství, Poláci byli přesídleni do prostoru, který byl až do konce války německým územím, patřil Německu po 600 let. Původní obyvatelstvo odtud uteklo před postupující Rudou armádou, s nově příchozími nepřišlo do styku; například v Dolním Slezsku zůstalo pouhé 1 % německých obyvatel (Hojny, 2006, s. 13). Bez zajímavosti není v této souvislosti osud bývalých východních území Polska, které jsou dnes součástí Litvy, Běloruska a Ukrajiny. Komunistický režim, nastolený v poválečných letech, se ve snaze zastřít dějinné události uchýlil k pozměňování historie a retušování faktů.¹¹⁹

Dramatický běh dějin se mimo jiné dodnes projevuje v rozdílném chápání národní identity. Zatímco v českém pojetí se jedná spíše o teritorium, které zůstává po staletí neměnné („Kde domov můj?“), Polsko se identifikuje s obyvatelstvem, s národem („Jeszcze Polska nie zginęła, póki my żyjemy“). Území státu prošlo za dobu několika století tolika změnami, že nestanoví natolik integrující prvek¹²⁰ a navíc velká část polské populace žije trvale v zahraničí.

4.5.2 Československý a polský socialismus

Nedlouho po skončení druhé světové války se oba státy znovu dostaly pod cizí nadvládu. Tentokrát udával tón a směr pro tuto část Evropy Svaz sovětských socialistických republik. A znovu, přestože situace byla politicky obdobná, obě země byly kolečky v mašinerii sovětského bloku, přece jen existovaly znatelné rozdíly, které každodenní život občanů v tomto období doprovázely.

119 Například v občanských průkazech polských občanů narozených před válkou ve východních částech země byl po desítky let uváděn jako místo narození Sovětský svaz.

120 Pro srovnání uvádíme mapky První (1454-1795), Druhé (1918-1945) a současné Polské republiky včetně období Polské lidové republiky (1945-dodnes).

<http://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:Rzeczpospolita.png>,

http://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:Poland1939_physical.jpg,

<http://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:Pl-map2.png>.

Československý socialismus byl reprezentován brutálním autoritativním státem, nesrovnatelně více totalitním, než byl jeho polský souputník. Politická mašinerie byla všudypřítomná, prostor pro kulturní, duchovní a ekonomickou svobodu byl minimální. Intenzita sovětské propagandy v podobě pěticipých hvězd a budovatelských hesel na veřejných budovách byla nevídaná.

Polská verze socialismu byla o něco volnější. Silná role katolické církve jako veřejné opozice státu udržovala svobodnějšího ducha a atmosféru relativní duchovní a kulturní svobody. V malém stupni, ale přece existovalo soukromé vlastnictví a ekonomický sektor (například zemědělská půda, v osmdesátých letech i malé obchody a podniky). Pionýr neexistoval, učitelé ve školách zůstali pány a paní, neproměnili se v soudruhy a soudružky.

Různě vypadalo i zásobování obyvatelstva potravinami a zbožím denní potřeby, zvláště pak *zbožím nedostatkovým*. Stejně pojmy vzbuzují jiné asociace. V Československu bylo nedostatkové například jižní ovoce, káva, koncem osmdesátých let vybrané hygienické produkty (toaletní papír). V Polsku byly nedostatkové základní potraviny. Lístkový přidělový systém, zavedený v polovině sedmdesátých let, přetrval až do konce režimu a postupně zahrnoval všechno, od potravin a drogistických výrobků (cukr, máslo, maso, prací prostředky) po průmyslové zboží (začátkem školního roku měl každý žák nárok na koupi určitého počtu tužek a sešitů). V některých případech bylo třeba podstoupit až absurdní a nedůstojné jednání, bez něhož by produkt zůstal nedostupný (koupě černých smutečních bot pozůstalým vyžadovala předložení úmrtního listu).

Lepší materiální situace byla jedním z důvodů, proč množství mladých polských žen využilo možnosti pracovat v ČSSR. V příhraničních oblastech, kde se dynamicky rozvíjel lehký průmysl (výroba skla, textilu), panoval nedostatek pracovních sil, proto byly pracovnice z Polska vítané. Část z nich jen určitý čas dojížděla, jiné přesídlily natrvalo, vdaly se a založily rodiny (Klípa, 2010). Totalitní režim je přinutil asimilovat se a problematické bylo dokonce i udržování kontaktů s vlastní.¹²¹

121 Naprostá většina z nich nepředala svým dětem rodný jazyk a ani ony samy po mnoha letech strávených v českém prostředí často nejsou schopny mluvit správně polsky.

Na oficiální úrovni ale pokrytecky vládlo *slovanské bratrství*. Rétorika dosáhla vrcholu v roce 1966 u příležitosti tisíciletého výročí vzniku polského státu. Společné kořeny bratrských národů prodělávaly inflaci slov, polský kníže Měšek I. a česká kněžna Doubravka se stali téměř hrdiny všedního dne coby slovanský pár, který příkladně čelil německému živlu. Stali se součástí dějin, jejichž výklad můžeme označit za *bezpečnou historii*. Jak správně poznamenal Antoni Furdal, nebylo možné se bavit o současnosti, tak se mluvilo o vzdálené minulosti (2000, s. 73).¹²² Bohužel se blížil den, který se hanebně zapsal do polských dějin a tragicky do českých.

4.5.3 Srpen 1968

Polská účast na invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa je do dnešní doby v polské společnosti přítomna, při každém výročí srpnových dnů proběhne v médiích vlna diskusí. Morální hodnocení je všeobecně negativní, názory se však různí v otázce, do jaké míry mohli Poláci účast odmítnout. Na jedné straně převládá názor, že Polsko bylo obětí komunistického systému stejně, jako Československo. Proti němu stojí příklad Rumunska, které se invaze nezúčastnilo a přesvědčení, že pro obraz polského vojáka bojujícího za svobodu národů je toto nedůstojná role.

Z české strany se polská účast na agresí setkává spíše s pochopením v tom smyslu, že nebylo možné nic jiného dělat. Jedna výpověď za všechny.

*Jiří Menzel na otázku, jestli Češi Polákům odpustili účast v invazi, odpovídá: „Byli jste ve stejném srabu jako my. Všichni jsme byli chudáci.“¹²³ (Polský překlad je z nějakého důvodu mnohem expresivnější, užívá výrazu *żumpa – szambo*.)*

Na tomto místě je třeba připomenout oběť Ryszarda Siwce,¹²⁴ který se na protest proti invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa dne 8. září 1968 ve věku 59 let upálil. Učinil tak na varšavském Stadiónu Desetiletí

¹²² Obdobně i jiná témata z oblasti hudby, architektury, svátků a kultury obecně byla využívána, aby zastřela přítomnost a obrátila pozornost ke vzdálené minulosti.

¹²³ Viz http://film.gazeta.pl/film/10,28313,5614006,Jiri_Menzel__Polacy__nie_macie_sie_czego_wstydziec.html.

¹²⁴ Viz http://cs.wikipedia.org/wiki/Ryszard_Siwiec.

během celostátních dožínkových oslav, před zraky stovky tisíc diváků. Na svůj čin se pečlivě připravil, na magnetofon nahrál antikomunistický manifest, na místě rozhodil letáky, zapálil se a křičel „Protestuji!“. Jeho protest byl utajen, bezprostřední svědkové byli přesvědčováni, že se jednalo o duševně chorého jedince. Siwiec se stal první živou pochodní v zemích východního bloku, následován studenty Janem Palachem, Janem Zajícem a Evženem Plockem. Teprve po roce 1989 byla celá událost medializována. V roce 2010 byl v Praze na Siwcovu památku odhalen pomník; nachází se na ulici která nese jeho jméno.

4.5.4 Kvas sedmdesátých a osmdesátých let

Sedmdesátá léta 20. století se zvláště v České republice nesla v duchu potlačování občanských aktivit a uspávání společnosti, ale zároveň přinesla jak v Polsku, tak v tehdejší Československu zrod nezávislých iniciativ, které rychle navázaly spolupráci. V roce 1976 vznikl v Polsku Komitet Obrony Robotników (KOR) a rok poté československá Charta 77. Na základě dohody s vládou byl v září roku 1980 v Gdaňsku založen odborový svaz Solidarity (Solidarność), největší nezávislé hnutí ve východním bloku. V říjnu 1980 vznikla Polsko-československá solidarita.¹²⁵

„Koncem sedmdesátých let a počátkem osmdesátých to bylo místo, které mi díky kontaktům se skvělou polskou kulturou umožnilo čerpat vodu z bohatého a životadárného polského moře do mojeho zatuchlého českého rybníka. Nikdy bych nebyl tím, čím jsem, kdyby nebylo polských stromů, jejichž ovoce bylo moučником po mém českém masitém obědě.“¹²⁶

Činnost Polsko-československé solidarity spočívala v organizování ilegálních setkání v pohraničních horách, prostřednictvím sítě kurýrů byly pašovány zakázané knihy, vznikla i skupina překladatelů, kteří tlumočili samizdatové autory.¹²⁷ Iniciativa informovala o demokratických iniciativách v obou zemích, o represích ze strany komunistických režimů, vystupovala

¹²⁵ Polsko-československá solidarita, později Polsko-česko-slovenská, samozřejmě nebyla masovým hnutím, na rozdíl od Solidarności, do které se v Polsku přihlásilo 8 milionů členů.

¹²⁶ Jaromír Nohavica, viz http://www.nohavica.cz/_pl/jn/jarek_i_polska/jacek.htm.

¹²⁷ Havel, Hrabal, Škvorecký a další.

v obraně uvězněných, psala protestní dopisy. Zavedení výjimečného stavu v Polsku v prosinci 1981 a související uzavření hranic přerušilo na několik měsíců činnost organizace, ale brzy byly kontakty opět navázány.

Neméně důležité bylo, a to podtrhovali zvláště aktivisté v příhraničních oblastech, překonávání vzájemné nedůvěry a předsudků mezi obyčejnými lidmi. Negativní nálady vyvolané vzpomínkami na lokální konflikty, národností problémy, ekonomické a ekologické spory, byly z perspektivy velkých měst (Praha, Wrocław, Warszawa), kde byla opozice zakotvena v intelektuálních kruzích, těžko pochopitelné, nicméně v pohraničí přetrvávaly (Kaute, 2009, s. 8).

Nad praktickými záležitostmi spolupráce a velmi přátelskými mezilidskými vztahy se nesla obecná, filozofická diskuse o středoevropském prostoru a jeho specifikách. Významným hlasem přispívajícím k tomuto tématu byl mimo jiné Milan Kundera, který svým známým esejem *The Tragedy of Central Europe* publikovaným 26. dubna 1984 v *The New York Review of Books*¹²⁸ přispěl k návratu pojmu Střední Evropa do veřejného povědomí. Úvahy měly samozřejmě politický podtext; posláním bylo vydobýt střední část Evropy z východního magmatu, a navrácení zpět k Západu, kam historicky a kulturně patří. Kundera spatřoval největší hodnotu střední Evropy v její kultuře a významu pro společnost, v různorodosti a bohatství duchovního dědictví na malém prostoru, přičemž ostře vystupoval proti ideologii slovanství. Středoevropská myšlenka splnila svůj politický cíl; všechny dotčené země, Polsko a Česká republika spolu se Slovenskem a Maďarskem, se vymanily z východního vlivu a začaly se emancipovat.

Jednou z posledních velkých akcí Polsko-československé solidarity byl Festival československé nezávislé kultury, který se konal ve Wrocławu ve dnech 3.-5. listopadu 1989. Jedna z účastnic vzpomíná: „Ve Wrocławu nás vítali jako opravdové hrdiny. Atmosféra panující během festivalu byla neopakovatelná. Poznali jsme mnoho českých emigrantů, spisovatelů, vědců, písničkářů, politiků. A také zajímavých Poláků, kteří celý festival

128 Text eseje lze nalézt ve více zdrojích, viz například [http://www.euroculture.upol.cz/dokumenty/sylaby/Kundera_Tragedy_\(18\).pdf](http://www.euroculture.upol.cz/dokumenty/sylaby/Kundera_Tragedy_(18).pdf).

zorganizovali.¹²⁹ Do hlavního města Dolního Slezska tehdy dorazil mimo jiné Karel Kryl a Jaromír Nohavica. Součástí festivalu byl mezinárodní seminář Střední Evropa, kultura na rozcestí – mezi totalitarismem a komercí.

Atmosféra v ČSSR však byla, pouhých několik dní před sametovou revolucí, úplně jiná. Vlák směřující do Wrocławu byl kontrolován příslušníky StB se psy, mnoha cestujícím nebylo dovoleno pokračovat v jízdě. Umělecká díla, která měla být prezentována na festivalové výstavě, byla zabavena. Na místě pak byly vystaveny jen prázdné rámy s nápisem „Zabaveno“.

Během následujících několika málo měsíců se z disidentů a aktivistů stali přední političtí představitelé – Václav Havel, Alexandr Vondra, Zbigniew Romaszewski, Jacek Kuroń a další. Přechod do vrcholné politiky pochopitelně způsobil rozšíření zahraničních zájmů, horizontů a profesionalizaci činnosti. Už nebyl důležitý jen soused, partner a spolubojovník, ke kterému bylo možné dojít pěšky přes hory s batohem na zádech. Svět se otevřel, neoficiální nadstandardní kontakty se proměnily v kontakty oficiální a standardní. Rok 1989 proto nebyl z hlediska česko-polských vztahů zlomový ve smyslu náhlé změny, ale byl důležitý, protože zahájil postupné uvolňování vazeb. Společné zájmy zůstaly doménou úzkého okruhu¹³⁰ zájemců a všeobecně se začala uplatňovat Sametová lhostejnost (Snyder, 1999).

4.5.5 Pohled vpřed

Je pochopitelné, že pohled na historii je předmětem změn. Nejen ve výsledku ideologických manipulací, ale i vzhledem k odkrývání nových faktů, dosud neznámých pramenů a podobně. Hodnocení záleží samozřejmě i na tom, z jakého úhlu se na historii díváme (viz poznámka o Normanu Davisovi a londýnském nádraží Waterloo v kapitole 3.6).

V oblasti česko-polských kontaktů stále zůstává problémem přijmout fakt, že ti druzí mají nárok na své vlastní chápání dějin, na vlastní způsoby

129 Viz <http://www.vons.cz/wroclaw-1989-klosova>.

130 S tímto názorem by mohl nesouhlasit okruh příznivců polské kultury v České republice a české v Polsku, který je však poměrně úzký. Výraz „úzký okruh“ zde nemá mít znevažující podtón, chceme jen upozornit na to, že se jedná o relativně uzavřenou skupinu lidí, jejichž činnost se neseťkává s velkým ohlasem v širší společnosti a bohužel zůstává na okraji zájmu. Rozhodně to nevyplývá z jejich nekompetence nebo malé angažovanosti. Na obou stranách se pořádají různé zajímavé akce, které ale mají stále stejné organizátory i účastníky.

řešení. I když je to řešení, které může být a často také je odlišné od toho, co známe z vlastních příruček dějepisu a od přesvědčení, v jakém jsme byli vychováni. Hledání analogií za každou cenu často nevede k získání úplnějšího obrazu a objektivního přístupu, ale pouze k trumfování, kdo byl nebo je v čem *lepší*, nebo kdo se k určité události postavil *hůř*.

Připomeňme slova, která na závěr své knihy věnované Střední Evropě uvádí Piotr Wandycz (1998, s. 258). Jedná se o citát papeže Jana Pavla II. „Každá (země) musí objevit a co nejlépe využít prostor své vlastní svobody. Každý je povinen naplňovat své skutečné potřeby stejně jako plnit práva a povinnosti, odpovídající potřebám vlastní společnosti.“ Práva na hledání vlastních cest, práva na vlastní historii, znalost nejen samotných činů a historických událostí, ale také motivace a okolností je doprovázejících. Bez odpovědi na otázku po příčinách a podmínkách nelze oceňovat to, co se odehrálo, protože obraz skutečnosti se zploští a význam často úplně zkreslí.

Svoboda, jak jsme již zmínili dříve, souvisí s pravdou. Výstižným příkladem zastírání problematické minulosti ve jménu politické korektnosti (?) může být výstava Střed Evropy okolo roku 1000, která proběhla na Pražském Hradě od března do června 2002. Nepadla v ní ani jedná (!) zmínka o tehdejších krvavých konfliktech.

Současné konflikty se naštěstí odehrávají v jiných rovinách, než tomu bylo před tisíci lety. Přesto se i v jednadvacátém století zaplétáme do té samé sítě komunikačních bariér, naše iniciativa se rozbíjí o stále stejné bludné kameny vzájemného nepochopení. Uveďme příklad dobrého úmyslu, aktivity z oblasti vzdělávání, která ztroskotala na neschopnosti dohodnout se napříč kulturami nejen národními, ale ani profesními.

Čeští a polští historici, učitelé dějepisu z příhraničních krajů a zástupci ministerstev školství uspořádali setkání s účelem dohodnout se na společné česko-polské publikaci, která by sloužila jako příručka pro výuku regionální tematiky a dějin v obou státech. Všichni se shodli na tom, že taková publikace by byla velmi přínosná. Diskusi o tom jak, kdy, kdo a co by měl udělat náhle přerušil přítomný univerzitní profesor historie s

relevantním návrhem zamyslet se nejprve nad obsahem. Zahájil výčet témat dle jeho názoru nezbytně nutných – kromě faktografických údajů také stavební a církevní památky, průmyslové objekty, zeměpisný kontext, literární tvorbu a tak dále. Seznam nabyl takového rozsahu, že postupně i ti největší nadšenci z řad potenciálních autorů odpadli s tím, že jde o příliš složitý úkol. Profesor byl nejvýše postaveným z hlediska funkce (děkan univerzity) i podle vědecké hodnosti. Také věkem patřil k nejstarším účastníkům a povahově byl dominantní typ. Nikdo si mu nedovolil oponovat, setkání skončilo bezvýsledně, projekt publikace zůstal nerealizován.

Zmíněný příklad ilustruje, že ani společný cíl jedinců, kteří jsou si blízcí oborem, kulturně, jazykově (část účastníků ovládala druhý jazyk, byl přítomen i tlumočnick), není zárukou úspěchu. Přítomný profesor se v česko-polské tématice angažoval, pěstoval kontakty a mnoho pro vzájemnou spolupráci učinil. Seriózní detailní vědecký přístup však z principu nebylo možné aplikovat na školní praxi. Učebnice na úrovni základního vzdělávání mají jiný obsah a cíl, než skripta pro studenty a vědecké publikace. Selhala, nikoliv poprvé, komunikace mezi *blízkými kulturami*.

5. Nové platformy dialogu

Jak jsme již zmínili dříve, rok 1989 nenastartoval ve vzájemných česko-polských kontaktech žádnou zásadní změnu. Nejenže nenastoupila exploze zájmu, jak by se dalo očekávat v konečně svobodných podmínkách, ale dokonce bylo možné pozorovat určitý pokles intenzity těchto kontaktů. Marian Szczepaniak (2001, s. 29) na základě překladů krásné literatury dospěl k závěru, že v devadesátých letech šlo dokonce o krizi interkulturní komunikace ve středoevropském prostoru.

Lze to vysvětlit mimo jiné tím, že po období několika desetiletí bez kontaktů se západním světem byla právě západní Evropa vyhledávanou destinací. Navíc pamatujme, že hranice s Polskem nebyly ihned po roce 1989 plně otevřeny (viz kapitola 4.2.2). Mohli jsme také pozorovat určitou nerovnováhu zájmu po obou stranách – pro Poláky vede cesta na západ, do Německa, Rakouska, Itálie přes Českou republiku zatímco pro Čechy cesta přes Polsko vede na východ, od kterého bylo třeba se oddálit.

Určité oživení zájmu o českou tematiku nastoupilo v devadesátých letech v polské akademické sféře. Na vysokých školách rychle vznikala pracoviště, která nabízela výuku češtiny, v té době exotického oboru.¹³¹ Zůstává ale otázkou, nakolik šlo o odpověď na opravdovou společenskou potřebu a ne pouze o způsob, jak při narůstajícím počtu studentů dosáhnout (nějakého) vysokoškolského vzdělání. Studia slavistiky patřila k těm jednodušším a neměla žádnou zvláštní prestiž. O tom svědčí i fakt, že zájemci o studium češtiny byli dlouho odkázáni jen na filologické obory, na četbu klasických děl a podrobnou analýzu gramatiky s minimální reflexí současnosti. O propojení s jinými obory více zaměřenými na praxi (ekonomie, právo) nejevila zájem druhá strana, znalost češtiny nebyla v těchto oblastech považována za důležitou. Nová společensko-dějinná situace začínala být v rozporu s dosavadní zaběhlou praxí, ve výsledku čehož vznikaly přímo absurdní situace.

131 Výraz exotický je zde opravdu namístě.

Jedna z českých univerzit otevřela (placený) program výuky polského jazyka a reálií určený pro úředníky státní správy a samosprávy a zájemce z řad podnikatelů spolupracujících s Polskem. Program vyžadoval pravidelnou účast jeden celý pracovní den v týdnu. Vzhledem k pracovní zátěži většiny účastníků, často z vedoucích funkcí, byl problém s docházkou. Posluchači to rovněž chápali jako nedostatek, byli to motivovaní lidé s opravdovým zájmem o téma. Bylo vzneseno množství návrhů, jak výuku přizpůsobit reálným podmínkám, učinit ji více pružnou, například využitím e-learningu a nových komunikačních kanálů postavených na informačních technologiích. Myšlenka e-learningu byla reflektována vyučujícím v podobě návrhu pilotního kursu. Vedení fakulty však všechny tyto iniciativy smetlo se stolu prohlášením: „když nebudou chodit, nedostanou zápočet!“

Je třeba objektivně přiznat, že dnes už se situace zlepšila. Trh si vyžádal změny a nabídka vyšla vstříc požadavkům. Vysoké školy organizují programy například pro podnikatele (Univerzita v Toruni) či kursy pro širokou veřejnost (Univerzita ve Vratislavi), které bývají vedeny kombinovanou, prezenčně-distanční formou.

Mnohem větším politickým i kulturním přelomem, i když to možná na první pohled nemusí být patrné, bylo zapojení České a Polské republiky do mezinárodních struktur: 12. března 1999 vstup do Severoatlantické aliance (NATO) a zvláště pak 1. května 2004 do Evropské unie.

Do obou uskupení jsme vstupovali spolu, což bylo ve své době předmětem početných spekulací na téma kdo je *lépe* připraven, kdo bude přijat *dříve* a podobně. Ale také jsme do obou organizací vstupovali v početnější společnosti. Zvláště vstup do EU byl zásadní změnou pro samotnou Unii, protože šlo o nejpočetnější rozšíření v celých jejích dosavadních dějinách. V těchto početných seskupeních, mimo jiné jazykově velmi různorodých, se záhy musely vytvořit nové platformy pro vzájemné porozumění. Zpětně je zřejmé, že spolu s přistoupením deseti nových zemí v roce 2004 se skončila

éra francouzštiny jako všeobecného komunikačního jazyka;¹³² její dosavadní významné místo zaujala angličtina. Ve strukturách NATO angličtina již byla prvním, hlavním jazykem jednání.

Z výše uvedeného nepřímo vyplývá, že v novodobé historii posledních dvaceti let je možné pozorovat vznik a rozvoj tří nových platform vzájemné komunikace. Jejich společným rysem je fakt, že přinášejí potenciální možnost vystoupit mimo síť bariér, předsudků a nepochopení, o nichž jsme pojednávali v předchozích kapitolách a také to, že se z různých důvodů nemohly konstituovat dříve. Jejich čas přišel právě nyní. Těmito platformami jsou: *nadnárodní instituce, třetí jazyk a Internet*.

Pozastavme se nyní nad každou z nich a zasadíme je do kontextu komunikace blízkých kultur.

5.1 Nadnárodní instituce

Fungování v evropských strukturách a v širším smyslu v evropském prostředí je příležitostí, jak povznést i česko-polský interkulturní dialog na jinou úroveň, osvobodit se od bludných kamenů nepochopení. Tuto možnost spatřujeme v několika momentech.

Evropský prostor je neutrálním teritoriem, příležitostí budovat vztahy znovu od počátku, bez zátěže minulosti. Na jedné straně jsme sice nuceni spolupracovat, ale na straně druhé si můžeme zvolit s kým a proč. Máme příležitost hledat opravdové zájmy a společné cíle, které budou vykračovat ze stínu deklarovaného bezobsažného přátelství či bratrství. Jde o pochopení toho, že synergie se vyplatí, že souhrn toho nejlepšího z více stran a promyšlená syntéza přináší efekty. Čistě z hlediska početnosti dávají občané České a Polské republiky dohromady 50 milionů lidí a to je významná desetina všech občanů Evropské unie. Číselně rozhodně nejde o malé národy; jestli mají nebýt malé i symbolicky, to záleží pouze na nás.

Přijetí role svobodných lidí, kteří sami rozhodují s kým a proč jsou v kontaktu, často přináší (překvapivé) zjištění, že si jsme blízcí. Odhalujeme,

¹³² Francouzský model byrokracie je vzorem pro evropské struktury, čímž i francouzština byla přirozeně upřednostňována.

že se sousedem se lépe pracuje, že máme možnost řešit otázky, které jsou oběma blízké. Současně ale zůstáváme na evropské úrovni, nejsme zatíženi myšlenkovým provincialismem a pouze lokální optikou. V kontaktu s pracovníky nejen evropských institucí, ale také všech organizací, které v Bruselu s institucemi blízce spolupracují (například zastoupení regionů) je příležitost pozorovat, jak se jedinec chová v podmínkách, kdy je „osvobozen“ od svého domácího prostředí, od národnostní zátěže. Bez ohledu na národnost je partner při jednání automaticky brán vážně, stereotypy jsou zapomenuty, většinou nedochází k žádné projekci, což zpětně přispívá k budování dobrého interkulturního dialogu. Nicméně lze-li z příležitosti k určitému národu pozitivním způsobem těžit, pochopitelně je toho využito („Zavolej jí ty, jsi taky Polka, tak se lépe dohodnete.“).

Možnost čerpání finančních prostředků z evropských fondů, do kterých samozřejmě také přispíváme, může být ze strany odpůrců předmětem kritiky, nicméně v každém případě se jedná o zásadní a neopakovatelný finanční, ale i organizační přínos; organizační proto, že je třeba respektovat jasná pravidla, zodpovědně a transparentně jednat. Přijímáme standardy obvyklé v západní Evropě, které mají delší tradici, jsou více propracované, vedou k cíli. Očekává se od nás profesionální přístup.

Programy pro výměnu studentů, studijní pobyty mladých lidí v jiných zemích a kulturách, mezinárodní vzdělávací projekty, možnost cestování bez kontroly, toto vše již mladší generace berou jako samozřejmost.

Vědomí toho, že jsme součástí většího celku, že spolutvoříme Evropu,¹³³ však stále není příliš rozšířené. Jeho zdomácnění v myslích širších vrstev obyvatelstva vyžaduje čas, ale i usilovnou práci. Je to výzva učit se kritickému myšlení, upozorňovat nejen na fakta, ale také na procesy, protože Evropa se děje, jde o neustávající proces tvorby a změny. Problémy nejsou vyřešené jednou provždy, politická a ekonomická situace se mění a reflektování těchto změn je nezbytné. Vzdělávací programy, vyučovací předměty, které by odrážely tuto problematiku, u nás dosud nemají dostatečný prostor, zatímco v západoevropských zemích jsou kursy typu Evropské

133 A v širším měřítku celý svět.

myšlení nedílnou součástí všech humanitních studií. Neustále, den co den je třeba se nad situací pozastavovat a hodnotit ji. K tomu je občas nutné i zpochybnit a přehodnotit vlastní přesvědčení, vědět, odkud pramení, znát vlastní zázemí a tradice, aby se k nim člověk mohl nějakým způsobem postavit, případně se od nich i distancovat. Tato schopnost je nápomocná a rozvíjející, jeden z pilířů interkulturní kompetence.

Na počátku druhého desetiletí 21. století, osm let po vstupu do Evropské unie, již můžeme konstatovat, že sblížení na evropské úrovni rozhodně přispělo lepšímu, serióznějšímu bilaterálnímu partnerství. Mimo jiné lze teprve nyní hovořit o vzniku česko-polského pohraničí, chápaného jako oblast, ve které se prolínají různé lidské společnosti a jejich kultury. Sama společná hranice, která, připomeňme, má téměř 800 km, ještě nepodmiňuje vznik takto pojatého pohraničí (Hojny, 2006, s. 10-11), které v dřívějších dobách kromě Těšínského Slezska v podstatě neexistovalo.

Řečeno slovy antropoložky Joanny Nowicki (n.d.), ve sblížení se a pochopení na evropské úrovni nejde o „pacifistické hlazení se po hlavě a utvrzování, že jsme bratry a nebudeme se hádat, [...] ale o to, že jsme doopravdy Evropany, v tom smyslu, že rozumíme tomu, o čem mluvíme.“

5.2 Třetí jazyk

Hned zpočátku zopakujme, že ideálním řešením pro interkulturní komunikaci kultur, které užívají příbuzné jazyky (v našem konkrétním případě češtinu a polštinu), by dle našeho názoru byl mateřský jazyk plus pasivní znalost druhého jazyka. O této možnosti jsme pojednali v kapitole 4.1.4. Díky zmíněné kombinaci by bylo možné dokonale se vyjadřovat a současně bez problémů rozumět druhé straně. Navíc pasivní znalost cizího jazyka by se přirozeně mohla (ale nemusela) změnit ve znalost aktivní. Tento přístup by byl použitelný i plošně, v širším měřítku, nejen pro jazykově nadané jedince, kterým střídání jazyků nečiní obtíže.

Zmíněné řešení, které je aktivně využíváno ve Skandinávii, je však v současném okamžiku, ve kterém se česko-polské vztahy teprve budují, nepoužitelné. Jde spíše o vzdálený cíl, dlouhodobou perspektivu. Proto

uvažujeme o jiné variantě, která by interkulturní komunikaci blízkých kultur vyzdvihla ze sítě bariér.

Možnost volby třetího jazyka, kterým je dnes v našem prostoru nejčastěji angličtina (viz kapitola 4.1.2), je další platformou, neutrální půdou, na které může být navázána komunikace. Neutralita jazyka je garantem, že půjde opravdu jen o nástroj, prostřednictvím kterého se dorozumíme na určité téma. Nikoliv v první řadě o překážku, která se kvůli své zdánlivé směšnosti při současné nesrozumitelnosti (jak tomu typicky v případě češtiny a polštiny bývá) ihned stane komunikační bariérou znemožňující seriózní kontakt.

Třetí jazyk, který není pro žádnou ze zúčastněných stran mateřštinou, nepřináší nikomu apriori konkurenční výhodu. Nikdo se nenachází v lepší pozici, situace je spravedlivá. Stupeň zvládnutí jazyka záleží jen na schopnostech mluvčího, nevyplývá z faktu, že jsme se do nějakého jazyka prostě narodili.

V souvislosti s diskutovanou problematikou se nám zdá nepochopitelné znehodnocování slovenského jazyka v České republice, kde, jak jsme již uvedli v kapitole 4.1.4, slovenština velmi často není považována za cizí jazyk. S tímto názorem se lze potkat v běžném životě i v odborných kruzích. Přitom pasivní znalost slovenštiny, jakou vládne starší část české populace a současně znalost češtiny, kterou stále pasivně ovládá většina Slováků, je přesně tím ideálem, byť institucionálně neudržovaným, ke kterému bychom se rádi přiblížili i v česko-polské oblasti. Pro ilustraci citujme z odborné literatury, z jinak velmi přínosné a zajímavé knihy Aleny Špačkové *Moderní rétorika* (2009, s. 115-116): „Za působivé dramatické konstatování se za určitých okolností dá považovat i pozdrav v cizím jazyce. [...] ale jestli vás čeká přednáška v Bratislavě, tak se o pozdravnou větu ve slovenštině nepokoušejte, pravděpodobně byste působil trapně.“ Na popisované situaci neshledáváme nic trapného. Autorka pravděpodobně užila tohoto výrazu v nesprávném kontextu.

Uvědomme si, že z evropského hlediska má každá jazyková schopnost svoji hodnotu bez ohledu na to, o jaký jazyk se jedná. Společný evropský

referenční rámec pro jazyky¹³⁴ oceňuje každou úroveň, přičemž mezi nulovou znalostí a perfektním zvládnutím cizího jazyka je celá rozsáhlá škála.

5.3 Internet

V březnu 2012 oznámil Jorge Cauz, prezident společnosti Encyclopaedia Britannica, že tištěná verze slavné encyklopedie se stává minulostí. Vydání z roku 2010 čítající 32 svazků bylo po 242 letech posledním papírovým výtiskem. V budoucnosti bude encyklopedie dostupná již jen na Internetu.¹³⁵

Jak jsme uvedli v kapitole 2.3.6, současná podoba nejrozšířenější služby Internetu, World Wide Webu, umožňuje oboustrannou komunikaci. Uživatelé nejsou pasivními odběrateli obsahu, ale mohou se aktivně podílet na jeho tvorbě. Internet tak vytváří nový, zprostředkovaný sociální prostor, ve kterém se formují sociální vztahy. V souvislosti s diskutovanou problematikou interkulturní komunikace blízkých kultur získává tento jev na zajímavosti.

Obdobně, jako je tomu u nadnárodních institucí, rovněž tak i Internet plní funkci neutrálního teritoria, na kterém se lze setkat a navázat komunikaci, ať již prostřednictvím mateřského jazyka a pasivní znalosti jazyka cizího, anebo užitím jazyka třetího. Na rozdíl od diskutovaných institucí Evropské unie, Internet nemá žádnou předem známou, tradicí danou kulturu, které bychom se (v dobrém či zlém) museli přizpůsobit. Naopak, na Internetu je možné bez hrozby postihu dát volný průchod všem předsudkům a bariérám, které jsme v této práci zmiňovali. Tato bezbřehá svoboda, jakkoliv negativní se může zdát, je vyvážena možností volby: jiné, kvalitnější zdroje, lepší místa jsou jen o krok (kliknutí) vedle. Uživatel tak sám svým chováním rozhoduje, které zdroje budou mít úspěch a které zůstanou na okraji zájmu. A co více, nenachází-li místa dle své představy, má jedinečnou možnost přičinit se vlastními silami o jejich vznik.

Podrobná analýza možného využití Internetu k nejrůznějším účelům, ať již vzdělávacím, informačním, sociálním, organizačním či jiným, je nad rámec této práce. Připomeňme však zřejmou skutečnost, na kterou je lehké

134 Viz http://www.coe.int/t/DG4/Portfolio/?L=E&M=/main_pages/levels.html.

135 Viz <http://www.britannica.com/blogs/2012/03/looking-ahead/>.

zapomenout, totiž že Internet je pouhé médium, prostředek, nástroj, nikoliv cíl. Bez obsahu zůstává bezobsažný, špatný obsah se vlivem Internetu nezlepší. To, na čem záleží, je a zůstává komunikace mezi lidmi.

6. Na závěr

V úvodu této práce jsme uvedli citát, který je stručnou definicí interkulturní komunikace: „...je interakcí mezi lidmi, jejichž kulturní zázemí je natolik odlišné, že tato odlišnost má vliv na komunikaci.“

Zakotvení česko-polské otázky v interkulturní komunikaci se ukázalo jako opodstatněné. Uvedlo problematiku do nového kontextu, který vykračuje mimo klasické vědní disciplíny (historie, jazykověda, literární věda), jež se jí doposud zabývaly. Kulturologický, holistický pohled na obě kultury dovoluje tvrdit, že jsou *natolik* odlišné, že neznalost jejich kulturního zázemí *je překážkou* ve vzájemném pochopení.

„Ačkoli jednotlivé země bývalého východního bloku mají mnoho společných rysů, [...] existují mezi nimi význačné rozdíly. [...] jsou výsledkem odlišného historického vývoje těchto zemí a odlišných kultur, které jsou produktem tohoto vývoje.“ (Holý, 2001, s. 9).

K vysvětlení specifické situace překážek, na jaké naráží komunikace mezi blízkými kulturami, napomohla *síťová teorie bariér*, která poukazuje na jejich vzájemnou provázanost.

Zjišťujeme, že došlo ke vzniku nových platforem dialogu, které dávají potenciální možnost překročit zmíněnou *síť nepochopení*. Patří k nim zlepšující se jazykové znalosti, existence nadnárodních institucí a celosvětová komunikační infrastruktura Internet. Věříme, že tyto nové prostory setkávání se přičiní k budování opravdového dialogu a vzájemného pochopení české a polské kultury. Zároveň je ale třeba zachovat si kritický pohled a hodnocení. Evropské struktury jsou pouhou institucí a Internet jen nástrojem, který musí být naplněn hodnotným obsahem a vyjádřen jazykem, jenž bude srozumitelný pro všechny účastníky dialogu.

Bylo by nesmírně přínosné, kdyby si v rámci svého evropanství Češi a Poláci dobře rozuměli, a to jak obrazně, tak i v tom nejdoslovnějším smyslu slova, tzn. aby rozuměli svým jazykům.

7. Literatura

- Appiah, K. A. (2001). Identita, autenticita, přežití: Multikulturní společnosti a sociální reprodukce. In: Ch. Taylor & A. Gutmann (Ed.), *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání* (s. 163-178). Praha: Filosofia.
- Babuchowski, A. (2002). Po drugiej stronie Sudetów. *Gość Niedzielny*, 24. únor 2002.
- Balowski, M. (2009). Vzájemné působení polštiny a češtiny. In: *Razem czy osobno – przenikanie kultur polsko-czeskich na kresach południowych*. Racibórz: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Ryszarda Kincla.
- Baron, R. (2009). Čech v polském zrcadle, Polák v zrcadle českém. *Listy*, číslo 5, 2009. <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=095&clanek=050907>
- Bartusek, A. (2009). Dlaczego Polska? O początkach Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej. In: M. Kaute & J. Okrzesik (Ed.), *Obywatele dyplomaci. Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej*. Bielsko-Biała: Wyższa Szkoła Bankowości.
- Benedictová, R. (1999). *Kulturní vzorce*. Praha: Argo.
- Benešová, H. (2011). Jmenuji se Heydrich. *Časopis Reflex*, číslo 43, 27. 10. 2011.
- Biblioteka Narodowa. (2011). *Z czytelnictwem nadal źle – raport z badań Biblioteki Narodowej*. <http://www.bn.org.pl/aktualnosci/230-z-czytelnictwem-nadal-zle---raport-z-badan-biblioteki-narodowej.html>
- Bobáková, H.-L. (2004). *Interkulturní komunikace, její význam, vývoj a další perspektivy*. Karviná: Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné.
- Bolten, J. (2006). *Interkulturowa kompetencja*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bourbon Busset, J. de. (1989). *Dziennik 1964 – 1984*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- CBOS. (2009). *Dwie dekady przemian religijności w Polsce*. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_120_09.PDF
- CBOS. (2011a). *Stereotyp Polaka i Europejczyka a.d. 2011*. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_033_11.PDF
- CBOS. (2011b). *Stosunek Polaków do innych narodów*. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_013_11.PDF

- Černocho, P. (2006). *ČR – nový člen evropské rodiny*. Brusel: prezentace, 10. 5. 2006.
- Černý, J. (2005). *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál.
- Český Rozhlas. (2000). *Prezidenti Havel a Kwaśniewski jednali o přípravách ČR a Polska na vstup do EU*. Zprávy, středa 23. 2. 2000. <http://www.radio.cz/cz/rubrika/zpravy/zpravy-streda-23-unora-2000>
- Delanty G. (1995). *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. London: Palgrave Macmillan.
- Duka, D. (2011). *Smuteční bohoslužba za Václava Havla - 1. část*. Zvukový záznam, http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/bohosluzby/_zprava/994279
- Eco, U. (2001). *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny.
- Evropský parlament a Rada. (2006). *Klíčové schopnosti pro celoživotní učení*. http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_cs.htm
- Fitych, T. (1995). *Kościół milczenia dzisiaj*. Nowa Ruda: Agencja Wydawnicza Czas.
- Furdal, A. (2000). *Polska oda do radości: język i kultura narodowa we wspólnej Europie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gazeta.pl. (2011). *Msza za Vaclava Havla. Tysiąc gości. Odczytano list papieża*. 23. 12. 2011. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,10865533,Msza_za_Vaclava_Havla__Tysiacle_gosci__Odczytano_list.html
- Gąsior, G. (2008). *Zaolzi – polsko-český spor o Těšínské Slezsko 1918-2008*. Warszawa: Ośrodek KARTA.
- Gellner, E. (1993). *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- Gierszewski, Z. (2000). *Kultura, moralność, względność. Doktryna relatywizmu kulturowego M. J. Herskovitsa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Gowin, J. (1995). *Kościół po komunizmie*. Kraków: Znak.
- Halík, T. (1996). *Wyzwoleni, jeszcze nie wolni*. Poznań: W drodze.
- Halík, T. (2005). *Noc zpovědníka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- Halik, T. (2010). *Rozmowa z ks. Tomaszem Halikiem w „Przeglądzie Powszechnym“*. <http://tischner.pl/aktualnosc/141/1/rozmowa-z-ks-tomaszem-halikiem-w-przegladzie-powszechnym#6>
- Hall, E. T. (1973). *The Silent Language*. New York: Anchor Books.
- Hall, E. T. (2005). *Ukryty wymiar* (4. wydání). Warszawa: Muza SA.
- Hannerz, U. (2006). *Powiązania transnarodowe. Kultura, ludzie, miejsca*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hofstede, G. (n.d.a). *Dimensions of national Cultures*. <http://www.geerthofstede.nl/culture/dimensions-of-national-cultures.aspx>
- Hofstede, G. (n.d.b). *Future of culture*. <http://www.geerthofstede.nl/culture/future-of-culture.aspx>
- Hofstede, G., & Hofstede, G. J. (2007). *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Hojny, P. (2006). *Pogranicze polsko-czesko-niemieckie z perspektywy organizacji pozarządowych*. Wrocław: ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Holý, L. (2001). *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Huntington, S. P. (2001). *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers.
- Hutar, Z. (2009). Česko-polská spolupráce ve světle geopolitiky. *Listy, číslo 5, 2009*. <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=095&clanek=050908>
- Chwałko, E. (2003). Czechy i Czesi w literaturze polskiej XX wieku. In: D. Hrodek (Ed.), *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti* (s. 116-124). Praha: Univerzita Karlova.
- Instytut Spraw Publicznych. (2011). *Polacy, Czesi, Słowacy i Węgrzy o swojej historii i sobie nawzajem*. <http://www.isp.org.pl/aktualnosc,1,893.html>
- Jandt, F. E. (2010). *An Introduction to Intercultural Communication: Identities in a Global Community*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Janebová, E., & kol. (2010). *Interkulturní komunikace ve škole*. Praha: Fortuna.

- Janowska, K. (2010). *Humor jako forma przeżycia*. <http://www.przekroj.pl/index.php/pol/Start/Cywilizacja-od-srodka/Humor-jako-forma-przezycia>
- Jiráček, J., & Köpplová, B. (2003). *Média a společnost*. Praha: Portál.
- Kapuściński, R. (1997). *Lapidarium III*. Warszawa: Czytelnik.
- Kaute, M., & Okrzesik, J. (2009). *Obywatele dyplomaci. Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej*. Bielsko-Biała: Wyższa Szkoła Bankowości.
- Klaus, V. (2011). *Projev prezidenta republiky při smuteční mši ve svatovítské katedrále*. Praha. <http://www.klaus.cz/clanky/3006>
- Klich, E. (1927). *Polska terminologia chrześcijańska*. Poznań: Poznańskie T-wo Przyjaciół Nauk.
- Klípa, O. (2010). Polskie robotnice w Czechosłowacji: czy przyjechały by pozostać? In: W. Borodziej, J. Kochanowski (Ed.), *Bocznymi drogami. Nieoficjalne kontakty społeczeństw socjalistycznych 1956-1989* (s. 279-303). Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo TRIO. <https://sites.google.com/site/ondrejklipa/publikacje-a-prednasky/odborne-texty>
- Kłoskowska, A. (Ed.). (1991). *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Komenský, J. A. (1958). *Vybrané spisy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kozłowski, B. (n.d.). *List Biskupów Polskich – Przebaczymy i prosimy o przebaczenie*. <http://kalendarium.polska.pl/wydarzenia/article.htm?id=69354>
- Královéhradecký kraj. (2004). *Programové prohlášení Rady Královéhradeckého kraje pro období let 2005-2008*. http://www.kr-kralovehradecky.cz/assets/files/3739/Progrmove_prohlaseni_www.pdf
- Kroh, A. (1995). The Pole and the Czech: two brothers. In: T. Walas (Ed.), *Stereotypes and Nations* (s. 45-48). Kraków: International Cultural Centre.
- Kroh, A. (2002). *O Szwejku i o nas*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Kulka, T. (2000). *Umění a kýtč*. Praha: Torst.
- Kusio, U. (2007). Świat się rusza – szkic z komunikacji międzykulturowej. *Kultura i edukacja*, 1/2007. http://kultura-i-edukacja.pl/internalfiles/file/archiwum/31/KiE_2007_1.pdf

- Lehmannová, Z., & kol. (2011). *Paradigma kultur*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.
- Lennart, J. K. (2009). <http://www.mojageneracja.pl/4142/blog/9761812454ae1b36e5c419/0>
- Lipińska, E. (2003). *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lotko, E. (1992). *Zrádná slova v polštině a češtině*. Olomouc: Votobia.
- Lotko, E. (2004). *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Palackého Univerzita.
- Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Macura, V. (1995). *Znamení rodu*. Jinočany: H & H.
- Martinek, L., & kol. (2001). *Současné vztahy české a polské literatury*. Opava: Slezská Univerzita.
- Martinek, L., & kol. (2011). *Rozumíme si navzájem?* Opava: Slezská Univerzita.
- Mattelart, A., & Mattelart M. (2001). *Teorie komunikaci. Krótkie wprowadzenie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mazan, L. (2008). *Polská Praha aneb Jak se z půlky stala polka*. Praha: BVD.
- Michalczyk, G. (2012). *Misja Kościoła nie będzie misją mas, ale misją świadków*. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114883,11274257,Ks__Michalczyk__Misja_Kosc_iola_nie_bedzie_misja_mas_.html
- Mikułowski Pomorski, J. (2006). *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*. Kraków: Universitas.
- Mikułowski Pomorski, J. (2007). Komunikacja międzykulturowa jako dziedzina nauki. Z historii komunikacji międzykulturowej. In: U. Kusio (Ed.), *Polifonia, dialog i zderzenie kultur. Antologia tekstów z komunikacji międzykulturowej* (s. 47-73). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Morelli, A. (2005). *Contacts de cultures*. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles.
- Morin, E. (1988). De la difficulté de définir une „identité“ culturelle européenne. In: *Europe sans rivage. De l'identité culturelle européenne* (s. 241-247). Paris: Albin Michel.
- Nový, I., & Schroll-Machl, S., & kol. (1999). *Interkulturní komunikace v řízení a podnikání*. Praha: Management Press.

- Nowicka, E. (1996). Co o sobie myślimy? *Wiedza i Życie* – 4/1996. <http://archiwum.wiz.pl/1996/96043600.asp>
- Nowicki, J. (n.d.). *Małymi furtkami, o antropologii międzykulturowej i edukacji europejskiej opowiada profesor Joanna Nowicki w rozmowie z Tomaszem Ponikło*. <http://www.eurodialog.org.pl/text/furtka.php>
- NTO. (1999). Do Unii bez kłopotów. Z prof. Hansem-Adolfem Jacobsenem rozmawia Krzysztof Ogiolda. *Nowa Trybuna Opolska*, 13.-14. listopada 1999.
- Opatřilová, D. (2003). *Pedagogická intervence v raném a předškolním věku u jedinců s dětskou mozkovou obrnou*. Brno: Masarykova univerzita.
- Orłóś, T. Z. (1993). *Tysiąc lat czesko-polskich związków językowych*. Kraków: Universitas.
- Pańko, G. (2003). Czy stereotypy narodowe mogą nas czegoś nauczyć? In: D. Hrodek (Ed.), *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti* (s. 231-234). Praha: Univerzita Karlova.
- Parenti, M. (2005). *To jest włoskie? Stereotypy w środkach masowego przekazu*. <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4244>
- Poniedziałek, M. (2009). *Kulturowe zmiany w opiniach badaczy i pisarzy po roku 2000 o stosunkach polsko-sąsiedzkich*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Poslední, P. (2002). *Krok ze stínu*. Hradec Králové: Nakladatelství Gaudeamus při UHK.
- Poyatos, F. (1994). *La comunicación no verbal. Paralenguaje, kinésica e interacción*. Madrid: Istmo.
- Průcha, J. (2010). *Interkulturní komunikace*. Praha: Grada Publishing a.s.
- Přinosilová, D. (1997). *Vybrané okruhy speciálně pedagogické diagnostiky a její využití v praxi speciální pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- Reynolds S., & Valentine D. (2009). *Komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Rogers, E. M., & Hart, W. B., & Miike, Y. (2002). *Edward T. Hall and The History of Intercultural Communication: The United States and Japan* [Keio Communication Review No. 24]. <http://www.mediacom.keio.ac.jp/publication/pdf2002/review24/2.pdf>

- Róžański, K. (2007). *Dwie nowiny: zła i dobra*. http://www.przk.pl/nr/komentarze/dwie_nowiny_zla_i.html
- Rychlík, J. (2003). Cestovní styk mezi Československem a Polskem v letech 1948-1989. In: D. Hrodek (Ed.), *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti* (s. 127-140). Praha: Univerzita Karlova.
- Samovar, L. A., & Porter, R. E., & McDaniel, E. R. (2009). *Communication Between Cultures*. Boston: Wadsworth/Cengage Learning.
- Siatkowski, J. (1996). *Czesko-polskie kontakty językowe*. Warszawa: Energeia.
- Sitaram, K. S., & Cogdell, R. T. (1976). *Foundations of Intercultural Communication*. Columbus: Charles E. Merrill Publishing Company.
- Sokol, J. (2002). *Civilizace a kultura*. <http://www.jansokol.cz/cs/n-v-civilizace.php>
- Soukup, V. (2004). *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum.
- Snow, C. P. (1999). *Dwie kultury*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Snyder, T. (1999). Aksamitna obojętność. *Gazeta środkowoeuropejska*, 28. 10. 1999, s. 17-19.
- Stasiuk, A. (2000). Lata dziewięćdziesiąte. *Gazeta środkowoeuropejska*, 3. 2. 2000, s. 1.
- Surosz, M. (2010). *Pepiki. Dramatyczne stulecie Czechów*. Warszawa: W.A.B.
- Světlík, J. (2001). *Interkulturní marketing a komunikace v zemích EU*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati.
- Szafrańska, A. (2008). *Wiele kultur w jednej klasie*. <http://www.refugee.pl/?mod=knowbase&path=2227>
- Szałek, M., & Nečas, J. (1993). *Czesko-polska homonimia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Szczepaniak, M. (2000). Kryzys komunikacji międzykulturowej w Europie Środkowej lat dziewięćdziesiątych w świetle przykładów literatury pięknej. In: *Przegląd zachodni*, 2000 (s. 29-32). Poznań: Instytut Zachodni.
- Szczygieł, M. (2006). *Gottland*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Szczygieł, M. (2007). *Gottland*. Praha: Dokořán.
- Szczygieł, M. (2010). *Zrób sobie raj*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

- Špačková, A. (2009). *Moderní rétorika*. Praha: Grada Publishing a.s.
- Todorov, T. (1996). *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Praha: Mladá fronta.
- Toynbee, A. (2001). *Lidstvo a Matka Země. Vyprávění o dějinách světa*. Praha: Práh.
- Walas, T. (Ed.). (1995). *Stereotypes and Nations*. Kraków: International Cultural Centre.
- Walczak, B. (1999). *Zarys dziejów języka polskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wandycz, P. S. (1998). *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cesta svobody*. Praha: Academia
- Welsch, W. (2000). *Transculturality - the Puzzling Form of Cultures Today*. <http://www2.uni-jena.de/welsch/Papers/transcultSociety.html>
- Wirtualna Polska. (2012). *Pogrzeb Wisławy Szymborskiej – Relacja na żywo*. <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1329,title,Pogrzeb-Wislawy-Szymborskiej-zobacz-relacje,wid,14239035,wiadomosc.html?ticaid=1e1>
- Witaszek-Samborska, M. (1993). *Zapóżyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*. Poznań: Wydawnictwo PTPN.
- Woleński, J. (1990). *Kotarbiński*. Warszawa: PW Wiedza powszechna.
- Woźniakowski, H. (2003). *Definiowanie Europy*. <http://www.eurodialog.org.pl/text/europa.php>
- Zięba, M. (2003). *Chrześcijaństwo ma przyszłość. Rzeczpospolita, 15. března 2003*. http://archiwum.rp.pl/arttykul/426380_Chrzescijanstwo_ma_przyszlosc.html